

KAMU HUKUKUNA GİRİŞ

DEVLET

TANIM- KAYNAK- UNSURLAR

Doçent Dr. Yahya Kâzım ZABUNOĞLU

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Kamu Hukuku Doçenti

HÜRRIYET!

DEVLET

Sana..

YKZ.

Ö N S Ö Z

Bu küçük kitap, Devlet'i konu edinmiştir. Devlet, insan düşüncesinin en karmaşık ürünü ve yaşamının vazgeçilmez, zorlu öznesi olma niteliğini günümüzde de koruyor.

Sosyal bilimlerdeki özellikle siyasal bilimdeki akıl almaz gelişmeler, Devlet'in aynı zamanda bir «hukuksal gerçeklik» olduğu yargısını değiştirebilmiş değildir. Hukuksal gerçekliği incelemek ise hukuk biliminin ödevidir.

Ne var ki, artık geleneksel kamu hukuku anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalarak Devlet'i tüm kuramları, değerlendirmeleri ve tarihsel gelişimleri ile birlikte incelemenin de gereği kalmamış gibidir. Devlet'in değişik yan, yön ve görünümleri artık doğrudan doğruya ilgili disiplinlerin malı olmuştur.

Kamu hukuku, Devlet - Siyaset - Hukuk üçlüsünde 'Hukuk'un payına ne düşüyorsa (veya ne kalmışsa), onunla yetinmek zorundadır.

Herşeye rağmen, Devlet'in «Hukuksal gerçeklik» olması açısından söylenmesi gerekenlerin hepsini sunduğumuz kanısında değiliz. Yazılanların ise, yanlıt payı taşıması doğaldır.

Eleştirileriniz, bizi, daha iyisini sunmak için sevindirecek, teşvik edecektir.

Ankara : Temmuz 1973

Yahya Kâzım ZABUNOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ	1- 26
I) Siyaset Nedir?	1- 3
II) Siyasal Oluş ve İlişkiler	3- 6
III) Siyasal İktidar	6- 9
IV) Siyasal İktidar ve Otorite İlişkisi ve Buna Dayanan Siyasal Bilim Anlayışı	9- 20
V) Siyasal Bilimde Alan Genişlemesi ve Kapsamı	20- 24
SONUÇ ve KONUNUN SINIRLARI	25- 26

DEVLET

TANIMI, ÖZELLİKLERİ, KAYNAĞI, UNSURLARI	27-144
KAMU HUKUKU	27- 34
DEVLET NEDİR?	35- 36
DEVLETİN MAHİYETİ	37- 46
— Bir Soyutlama Olarak Devlet	37
— Kollektif İstek	38
— Kollektif İsteğin Gerçekleştirilmesi	39
— Devlet Yapısının Bölünmez ve Değiştirilemez Olması	39- 40

— Zorlayıcı Üstün Kudret	40- 41
— Hukukun Rolü	41
— Egemenlik	41- 44
— Devletin Ortaya Çıkışının Yarattığı Sonuçlar	45- 46
DEVLETİN KAYNAĞI ve DOĞUŞU	47- 72
— Aileyi Devletin Temeli Sayan Görüş	48- 49
— İlahî ve Dinsel Kaynaklı Devlet Görüşü	49- 51
— İçgüdüsel Görüş	51
— Devletin Kaynağını Toplumsal Sözleşme (= İctimai Mukavele) de Bulan Görüş	51- 55
— Salt Hukukî Açından Devletin Kaynağını ve Doğuşunu Açıklayan Görüş	56- 57
— Devletin Kaynağını ve Doğuşunu Kuvvet ve Mücadelede Bulan Görüş	57- 59
— Organizmacı Görüş	59- 61
— Devletin Kaynağını ve Doğuşunu Ekonomik Kökenli Olgu ve İlişkilere Dayayan Görüş	61- 65
— Devletin Kaynağı ve Doğuşu Hakkında Gerçekçi Bir Açıklama : Leslie Lipson'ın Görüşü	65- 70
S o n u ç	70- 72
DEVLETİN UNSURLARI	73-144
I) DEVLETİN ÖNCÜL VE NESNEL UNSURLARI	74-109
1. Devletin İnsan Unsuru	75- 95
A — Terim Problemi	76- 79
B — Nicelik (İnsan Topluluğunun Sayısı) Sorunu	79- 81
C — İnsan Topluluğunun Niteliği Sorunu	81- 84
D — Millet Kavramının Siyasal Alana Sıçraması : Milliyetler Kuramı	84- 88
E — Devletin Bireyci ve Toplumcu Anlaşılışı ve Buna Dayanılarak İnsan	

Unsurunun Gerçek Mahiyetinin Açıklanması	88- 92
F — İnsan Unsurunun Devletle Olan İlişkisinin Hukuki Mahiyeti	92- 93
G — İnsan Unsuru Hakkında Kısa Özet ve Sonuç	93- 95
2. Devlet'in Ülke Unsuru	96-109
A — Ülkesiz Devlet Olabilir mi	97- 99
B — Ülke Unsurunun Devlet Yapısına Tesiri	99-101
C — Ülkenin Sınırları	101-102
D — Ülke Unsurunun Devletle İlişkisinin Hukukî Mahiyeti	102-109
a. — Üstün Aynî Hak veya Mülkiyet Hakkı Teorisi	102-104
b. — Süje-Unsur Kuramı	104-105
c. — Sınır Unsur Kuramı	105-106
E — Ülke Hakkında Varılması Mümkün Sonuçlar ve Bu Unsurun Gerçek Hukukî Mahiyeti	106-109
II) DEVLETİN KURUCU UNSURLARI	110-144
1. Devlet Kudreti yada Devletin İktidar Unsuru	110-125
A — Terim Sorunu	112-113
B — Devlet Kudretinin Gerekirliği ve Üstünlüğü	113
C — Devlet İktidarının Kaynağı	113-117
D — Devlet'in İktidar Unsurunun Özellikleri	117-119
E — Devlet İktidarının İçeriği Olan Yetkileri	121-122

G — Devlet'in İktidar Unsurunun Sahibi	122-123
H — Özet ve Sonuç	123-125
2. Devlet'in Kişiliği	125-144
A — Genel Olarak	126-129
B — Hukuki Kişilik	129-130
C — Şeyler (= Eşya)	130-131
D — Kişiler	131-133
E — Tüzel Kişiler	133-135
F — Hukukî Kişiliğin İradesi	135-138
G — «Gerçek Kişi» Olarak Devlet	138-140
H — Devlet'in Kişiliği Konusunda Realist Teori	140-141
İ — S o n u ç	141-144
a. — Devlet'in Tinsel Kişiliği	142
b. — Devletin'in Hukukî Kişiliği	142-143
c. — Kişilikler Bakımından Devlet Yapısının Çoğulcu Görünümü	143-144
d. — Devlet'in Hukuki Kişilikler Sıralamasındaki Yeri	144
AD DİZİNİ	145
KAVRAM DİZİNİ	147
BİBLİYOGRAFYA	149

GİRİŞ

TEMEL KAVRAMLAR :

1) Siyaset Nedir?

Aslında arapça bir kelime olan siyaset, at talimi ve eğitimi, at bakıcılığı, yani seyislik anlamına geliyor¹.

Türk-İslam İmparatorluklarında, özellikle Selçuklularda, siyaset, daha çok «c e z a» anlamında kullanılmıştır. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün «S i y a s e t n a m e s i»nde, siyasetten murat, ceza tertibidir ki Saray'daki «H a r s E m i r i»nin (g ü n ü m ü z ü n P o l i s M d.) görevi bundan ibarettir².

Osmanlılarda siyasetten anlaşılan, hükümdarın, ülke idaresi ve genellikle politik zorunluluklar nedeniyle verdiği cezalar, özellikle idam cezasıdır³. Hattı Hümayunlarda geçen 's i y a s e t o l m a y ı n c a h a l k ı â l e m ı s l a h o l m a z'.. 'S e l e f t e n i z a m s i y a s e t i l e o l u r i m i ş' ve benzeri ifadelerden maksat, ölüm cezasının uygulanması ya da idamdır. Gerçekten, Osmanlılarda idam cezasının uygulandığı yerlere 's i y a s e t g â h' denmiştir. Topkapı Sarayı'nda ünlü bir çeşmenin adı da 'S i y a s e t Ç e ş m e s i' dir⁴.

Günümüzde siyasetin ölüm cezası uygulaması anlamına geldiği söylenemez. Şu kadar ki, siyasal hayatımızın yakın tarihi hatır-

¹ DAVER,, Bülent : 'Siyasal Bilime Giriş' AÜSBF. Yayını, Ankara 1968, s. 3.

² NİZAMÜLMÜLK : 'Siyasetname', Mütercimi : Mehemed Şerif Çavdaroğlu, İÜHF. İdare Hukuku ve İdare İlimleri Enstitüsü Yayınları -1, İstanbul, ...; özellikle s. 154-157.

³ MUMCU, Ahmet : 'Osmanlı Devletinde Siyaseten Katil', AÜHF. yayınlarından, Ankara 1963, s. 2; s. 236.

⁴ Bk. MUMCU : age. s. 122.

landığında, *siyaset* edilenlerin mevcudiyeti, kelimenin eski ve geleneksel anlamından henüz tam anlamıyla soyutlanamadığı kanısını yaratacak niteliktedir.

Dilimizde *siyaset* yerine daha çok «p o l i t i k a» sözcüğü kullanılmaktadır. Politika, yunanca bir kelime.. Eski Yunan'da politika denilince, «P o l i s»e yani Şehir Devlet'e, Site'ye ait işler anlaşılıyordu (*Devlet* anlamına gelen *Polis* ve *Politeia*, *siyaset sanatı* demek olan *Politis* ve daha birçok benzerleri hep aynı kökenden gelmiştir)⁵.

Politika, *siyaset* sözcüğü için, bilimsel yanı daha belirgin bir anlam ve muhteva bulmak zorundayız. Bunun için, örneğin, yöneten ve yönetilen ayırımından, ikileminden hareket etmek yararlı olabilir : Herhangi bir insan topluluğunda yönetenler-yönetilenler ayırımının mevcudiyetini görmek, bulmak kolay olabilir : Gerçekten, hemen her insan topluluğunda, yönetenler, daima az ve belirli, yönetilenler ise, daima çok ve belirsizdir.

İşte, herhangi bir toplumsal yapı içinde, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin tümü, *geniş anlamda politika* olarak adlandırılmaktadır⁶. Hemen belirtelimki, bu geniş anlamda politika, insan yaşamının belki de çok önemli bir yanıdır; ama şurası muhakkaktırki, insan yaşamını dolduran faaliyetlerin tamamı, politikadan ibaret değildir. Acaba, her insan topluluğu için söz ve merak konusu olan, bu topluluğun siyasal yanını, diğer yanlarından ayıran özellikler nelerdir? Daha dar bir konum içinde, acaba sosyal sistem ile, politik ve ekonomik sistemler arasındaki ayırım neye dayanmaktadır? Hemen belirtelimdirki, siyasal oluş ve ilişkileri inceleyenler, bu sorunların muhtemel cevapları üzerinde hiçbir zaman bir uzlaşmaya varamamışlardır; bu konuda sadece belirli noktalarda birleşmek suretinde ifade edilebilecek bir eğilimin mevcudiyetinden söz edilebilir. Uzlaşmazlık asıl, siyasal oluş ve ilişkilerin, dolayısıyla *siyasetin doğasının anlaşılıp açıklanmasında* benimsenen görüş ayrılıklarından oluşmaktadır. Herşeye rağmen, Siyasal

⁵ DAVER, B. : age. s. 5.

⁶ Bütün sosyal yapılarda **yönetenler** ve **yönetilenler** ikileminin mevcudiyetinden hareketle *siyaseti* tanımlamadaki başarılı örneklerden biri olarak Bk.: MOSCA, Gaetano : **'The Ruling Class - Elementi di Scienza Politica'**, Trans, by H. D. Kahn, New York, 1939, s. 50 vd.

oluş ve ilişkilerin doğasını daha yakından görmekte fayda vardır.

II) Siyasal Oluş ve İlişkiler :

Siyasal ilişkinin doğası üzerinde, daha birçok siyasal sorun için de doğru olduğu üzere, ilk defa duran, Aristo olmuştur : *Politics'inin* ilk kitabında Aristo, «Her çeşit otorite arasında bir ayniyet bulunduğunu söyleyenlere karşı, bunun zıddını savunur ve bir siyasal topluluğun, ya da Polis'in liderinin otoritesini, diğer sosyal yapı şekillerindeki otorite örneklerinden, örneğin efendinin esiri, kocanın karısı, babanın çocukları ve ilh., üzerindeki otoritelerinden ayırt etmeye gayret eder. Siyasal yapının liderinin ya da yöneticinin, Aristo'ya bakılırsa, *üstün ve ayrı bir otoritesi vardır*»⁷. İşte siyasal topluluk ya da Polis'te en fazla, bu üstün, ayrı ve kapsamsal otoritenin hükmü geçer; ancak bu üstün otorite bireylere, yerine getirilmesi zorunlu ödevlerini bildirir ve bunların gerçekten yerine getirilmelerini sağlar. Kısacası, Aristo görülüyor ki, **SİYASAL İLİŞKİ**'den *'siyasal topluluk içinde olmak şartıyla, emretme ve emirlere uyma münasebetini'* anlamaktadır.

Hemen belirtelim ki, Aristo'dan bu yana, siyasal ilişkinin herhangi bir şekilde, otoriteyi, emretmeyi veya iktidarı içerdiği görüşü, yaygın bir kabule mazhar olmuştur. Örneğin Max Weber, aşağıdaki *'siyasal topluluk'* tanımında açıkca bu yukarıda değinilen unsura yer vermektedir :

«Eğer bir toplulukta mevcut düzenin gereğinin yerine getirilmesi ve onun korunması, ülke denilen belirli bir alan içinde, yöneticilere ait olduğu kabul edilen fizik kudretin devamlı olarak kullanılması veya bu kullanmayı belirleyen bir korkutma ile sağlanıyorsa, o topluluk, siyasal bir topluluktur»⁸.

⁷ DAHL, Robert A. : *'Modern Political Analysis'*, New Jersey, 1964 (3. Bası), s. 5'den naklen.

⁸ WEBER, Max : *'The Theory of Social and Economic Organization'*, Trans. by A. M. Henderson and T. Parsons, New York, 1947, s. 154.

SAN, Coşkun : *'Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi'*, AİTİA. Yayınları : 47, Ankara, 1971, s. 123 vd.

Günümüzün ünlü bir siyasal bilimcisi olan Harold D. Lasswell ise, siyasal davranışı 'bir kimsenin iktidar perspektifleri içindeki hareketi' olarak tanımlamakta, iktidar olgusuna ise, herçëit toplumsal yapıda rastlanacağına işaret etmektedir. Bu yazara göre, aslında deneysel yanı belirgin bir sosyal bilim disiplini olan ve iktidarın oluşumunun ve üleştirilmesinin incelenmesi ile meşgûl bulunan siyasal bilimin⁹, kendisini sadece geleneksel ve dar anlamda siyasallaşmış sosyal yapıya hasretmesi, sadece bu tür yapıların incelenmesi ile yetinmesi gereği yoktur. Bu ve benzeri düşüncelerle, Lasswell ve takipçileri, siyasal oluş ve ilişkilerin incelenmesine, Devlet ve egemenliğin, Devlet kudretinin tanımlanması ile değil, olağan ve her çeşit sosyal yapı ve grupmanda mevcudiyeti doğal *kontrol* ve *etkileme* ilişkilerinin açıklanması ile başlarlar.

Görülüyor ki, yukarda değindiğimiz bu siyasal ilişki tanımları içinde en geniş olanı, hiç kuşkusuz, Lasswell'inkidir. Gerçekten, Aristo ve Weber'e göre siyasal olan herşey, Lasswell'e göre, haydi haydi siyasaldır. Şu var ki, Lasswell'in siyasal olarak nitelendirdiği bazı ilişkiler vardırki, Weber ve Aristo onlara aynı gözle bakmaktadırlar : Lasswell'in tanımının ortaya koyduğu gerçek şudur ki, bir ticaret şirketinin, bir işçi sendikasının, bir meslek kuruluşunun, siyasal yanları ve davranışları bulunabilir. Gerçekten günümüzün siyasal bilimcileri için asıl ilgi çekici olan bu tür kuruluşlardaki siyasal faaliyetlerdir¹⁰.

Yalnız unutmamalıdır ki, Devlet denilen siyasallaşmış sosyal yapının çerçevelediği ortamda, yada, yine Devlet denen karmaşık sosyal ve siyasal yapının yanı başında ve onunla birlikte diğer toplumsal alt-yapılar, karmaşık bir şekilde ve karşılıklı bir etkileme ilişkileri örgüsü, yumağı içinde yaşamaktadırlar ve '*plüralist toplum dokusu*' olarak bilinen ve genellikle batı tipi hürriyetli demokrasiler için geçerli olan bu görünümde, dernek, sendika, şirket ve benzeri kuruluşların iktidar yeri için (buradaki *iktidardan* murat, toplumsal yapınının tümü için geçerli olacak genel ve kapsamsal nitelikteki emirleri verebilecek olan

⁹ LASSWELL, Harold D. ve KAPLAN, Abraham : 'Power and Society', New Haven, 1950, s. XIV.

¹⁰ DAHL, Robert A. : *age.* s. 6-7.

iktidar, yani geniş anlamda *siyasal iktidar'dır*) doğrudan doğruya adaylıklarını koymaları, yani bunların bizzat siyasal iktidarı ele geçirmek, siyasî iktidar olmak istemeleri söz konusu değildir. Bu yukarda değinilen sosyal yapılar ve gruplar, deyim yerinde ise, siyasal oluş ve ilişkilerde doğrudan doğruya değil, dolayısıyla bir rol ifa eyerler. Yalnız, bu görünüm içinde şu ayrılık gösterebilecek noktaları hemen belirlemek zorunluğudur: Bir kez, yukarda çizilmeye gayret edilen tablo, batı tipi, gelişkin ve plüralist, demokratik siyasal ve sosyal yapılara özgüdür. Siyasal gelişimin alt duraklarında bulunan toplumsal yapılarda, batıdakine benzer kesin ve açık bir rol ve görev ayrımını bulmak çok kez mümkün olamaz; bunun sonucunda, az-gelişmiş olarak bilinen sosyal yapılarda, aslında iktidar yerine doğrudan doğruya adaylığını koyması beklenemeyecek bir yığın sosyal alt yapının veya bunların pekçok mensubunun, bilinen şekli ile siyasal iktidar savaşına (*power politics*) girdiği gözlenebilir¹¹.

Öte yandan, batı tipi demokrasilerde, toplumsal yapının plüralist görünümünün doğal bir gereği olarak ortaya çıkan bu sosyal alt yapıların, doğrudan doğruya ve iktidar yerinin adayı olarak siyasal süreçte yer almamaları, bunların aslında bu siyasal süreçte birinci derecede aktif ve etkili özneler kadar önemli roller ifa etmelerine mani olmamıştır. Bu nedenle bugün örneğin, bir siyasal parti kadar, bir sendikal kuruluşun, dinsel veya kültürel amaçlı bir alt yapının siyasete katılması, siyasal oluş ve ilişkilerde etki alış-verişinde bulunması olgusundan söz edilmektedir.

Buraya kadar söylediklerimizden çıkarılabilecek sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. — Herhangi bir toplumsal yapı içinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin tümü, *geniş anlamda siyaset* veya *geniş anlamda politika*'dır. Geniş anlamda politika, hem iktidarı ele geçirmek, siyasal iktidar olmak çabasını ve hem de siyasal iktidarı etkileme suretindeki faaliyetleri içerir.

2. — Dar ve geniş anlamda siyaset kavramlarının doğal sonucu olarak, siyaseti sadece dar anlamda kabul etmek ve iktidar ye-

¹¹ Bu konuda yeni ve ilginç bir değerlendirme için Bk. : HUNTINGTON, Samuel P. : 'Political Order in Changing Societies', New Haven and London, 1968, s. 37 vd.

rine ulaşmak veya onu bırakmamak faaliyeti saymak doğru değildir : Her çeşit toplumsal yapıda, grupta iktidar ve etkileme fenomeni dolayısıyla bir bakıma geniş anlamda siyaset vardır.

3. — '1' ve '2'. sonuçların hatırlattığı ve onlarla sıkı sıkıya ilişkili üçüncü sonuç ise şöyle özetlenebilir : Siyasal ilişkilerin anlaşılmasında, sadece bu ilişkilere öteden beri sahne olduğu bilinen geleneksel ve klasik Devlet yapısının incelenmesi ile yetinilmemesi gerekir. Bu, siyasetin asıl Devlet yapısı ve faaliyetleri içinde cereyan ettiğinin inkârı demek değildir; belki, onun dışında da siyaset olabileceğinin hatırlatılmasıdır.

Bu belirttiğimiz sonuçların kesinlik kazanabilmesi için *siyasal iktidar* kavramının bilinmesinde zaruret vardır.

III) Siyasal İktidar :

Siyasal iktidar, siyasal bilimin o derece önemli bir odak noktasıdır ki, zamanımızda siyasal bilimin konusu, bazı yazarlar tarafından, genellikle, iktidar ilişkileri olarak belirlenmektedir. Yukarıda, Lasswell'in bu görüşü yansıtan bir tanımına yer verdiğimizizi hatırlıyacaksınız. Gerçekten Lasswell'e göre «a m p r i k b i r d i s i p l i n o l a r a k s i y a s a l b i l i m , i k t i d a r a b i ç i m v e r i l m e s i n i n v e o n u n n a s ı l p a y l a ş t ı r ı l m a s ı g e r e k t i ğ i n i n » bilinmesinden ibarettir¹². O halde önce, siyasal iktidar nedir sorusuna bir cevap bulmak zorunluğu vardır.

'S i y a s a l i k t i d a r ' sorununu çözebilmemiz için, daha evvel 's o s y a l i k t i d a r ' ve genel anlamda 'i k t i d a r ' kavramları hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir; biz de işe, *sosyal iktidar* kavramını belirtmekle başlayacağız.

Sosyal iktidar kavramının anlaşılması için, toplumsal yapının plüralist görünümünün hatırlanması faydalı olacaktır : Toplumsal yapı, genel görünümü ve çerçevesi itibarıyla, pek çok alt yapıyı içeren bir mozaik görünümündedir. Bu plüralist kesit içinde yer alan alt yapıların herbiri —ki biz bunlara daha kapsamsal ve uygun bir deyişle 's o s y a l ü n i t e l e r ' demeyi yeğliyoruz— kendi içlerinde bir iktidar yapısına ve iktidar yerine ulaşmayı amaçlayan

¹² LASSWELL, H. D. - KAPLAN, A. : *age*. s. 240.

bir seri faaliyetlere sahiptir; bunların birbirleriyle olan ilişkilerinde ise, yine bir iktidar münasebetinin mevcudiyetinden söz edilebilir. Ne dir bu iktidar yapısı ve iktidar ilişkisi? Gerek bu ünitelerin tek tek ele alınıp gözlenmelerinde ve gerekse bunların birbirleri ile ve çok kez karşılıklı olan ilişkilerinin izlenmesinde hemen göz çarpan bir özellik mevcuttur ki biz buna *emir-itaat* ilişkisi demektediriz : Gerçekten, bir sosyal alt yapının veya bir sosyal ünitenin gözlenmesinde, bu üniteye yer alan üyelerden —ki bunlar çok kez bireylerden ibarettir— bazılarının emir vermekte olduğunu ve çoğunluğu teşkil eden diğer kısmın ise, bu emirlere uymakta, itaat etmekte olduklarını görmemiz pek kolay ve doğaldır.

Aynı şekilde, sosyal yapıların veya ünitelerin birbirleri ile olan münasebetlerinde de bunlardan birisinin veya bazılarının, diğerlerine bakarak daha üst bir düzeyde bulduklarını görmek ve bu duruma nazaran daha alt düzeyde kalanların, onların verdiği emirlere uyduklarını tesbit etmemiz de kolaydır. Bir genelleme olsa da denilebilir ki, bu emir-itaat ikilemine, sosyal hayatın her bölümünde rastlamak kabildir; hatta denilebilir ki, bu olmadan, yani bir emir-itaat mekanizması mevcut olup işlemeden herhangi bir siyasal veya sosyal yapının hayatını sürdürmesi olanağı dahi yoktur. Toplumsal yapı analizleri ile ilgilenen insan düşüncesinin, emir-itaat ilişkisinin mevcudiyetine çok eskiden beri lâyık olduğu yeri verip, buna bakarak değişik nitelikte genellemelere vardığı malûmdur¹³.

Siyasal alanda da, emir-itaat ikileminin mevcudiyeti yolundaki genellenenin doğruluğunu koruduğunu söylememiz mümkün görünüyor : Siyasal yaşama baktığımızda gördüğümüz ne dir? Bir takım kimseler iktidar yerine geçmişler ve bize emirler vermektedirler; bizler, yani çoğunlukta bulunanlar ise, bu emirlere uymak zorundayız. Demek ki, siyasal yaşamda da bir emir-itaat ilişkisi mevcuttur —belki de bu ilişki siyasal yaşamın belkemiğidir—; bu yaşam şeklinde de daima, emir verenler yani yönetenler azınlıkta, yönetilenler, yani emirlere uyanlar ise çoğunlukta.

Acaba bu sosyal ve siyasal yapılardaki emir-itaat zincirini işleten kudret ne dir ve kaynağını nereden almaktadır?

Bu sorunun cevabını aramak bizi, *iktidar, etkileme ve otorite* kavramlarını anlamaya götürecektir :

¹³ DAHL, Robert A. : *age.* s. 7.

a) İKTİDAR, etki (= n ü f u z) ilişkilerinin aldığı özel bir biçimdir¹⁴. Bir başka tanıma bakılırsa, iktidar, başkalarını etkileme suretiyle onlara istediklerini yaptırma, onları denetleme, kontrol altında bulundurma yeteneğidir. Demekki, başkalarını itaate, emirlere uymaya zorlayan bütün YETENEKLER, ilişkiler ve teknik usuller, sosyal iktidarı veya genel anlamda iktidarı belirlemektedir.

b) Acaba yukarıki tanımlarda sözü edilen *etkileme* ve *etki* nedir?

ETKİ, servet, zekâ, fiziksel güç gibi belirli bir kişi tarafından sahip olunabilecek bir değer, bireyler arası ilişkilerde yarattığı zorunlu bir sonuçtur. Görülüyor ki burada etki, ilişkilerin doğal sonucu veya bu ilişkilerin bizzat kendisi olmaktadır. Daha açık bir deyişle etki, iki taraflı bir ilişkidir. Bu ilişkide yer alan taraflar, bireyler, gruplar, dernekler, siyasal partiler veya Devletler olabilir.

Eğer taraflardan birisi (e t k i l e y e n), diğer tarafı (e t k i l e n e n), kendi haline bırakıldığı takdirde yapmayacağı bir hareketi yapmaya (veya doğal olarak yapması beklenen bir hareketi yapmama) sevk ediyorsa, aralarında bir etki ilişkisinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz¹⁵.

İktidar ile etkileme arasında zorunlu ve doğal bir bağlantının mevcudiyeti böylece açıklanmış olmaktadır. Gerçekten iktidar, bir bakıma «z o r l a y ı c ı» bir etki ilişkisi olarak da tanımlanabilir. Bu tanıma şu şekilde bir açıklığa kavuşturmak mümkün: Etkileyenin isteklerini yerine getirmemek, etkilenenin bir takım cezalara veya mahrumiyetlere uğramasına yol açıyor ise, buradaki etki ilişkisi, bir iktidar münasebeti görünümündedir. Bununla beraber, zorlayıcı etkinin, yalnızca ceza tehditlerinden oluşacağını da sanmamak gerekir: Büyük mükafaatlar da, ağır cezalar gibi zorlayıcı etki yapabilir: Örneğin, B'ye, A'nın isteğini yerine getirmesi karşılığında büyük bir mükafaat vaad edilmiş ise, B'nin bu isteği yerine getirmeyip mükafaattan yoksun kalması, kendi kendisini cezalandırması anlamına gelebilir; bu ve benzeri örneklere bakarak, iktidar ilişkisindeki zorlayıcılık unsurunun, hem olumsuz zorlamaya (c e z a), hem de olumlu zorlamaya (m ü k a f a a t) dayanması mümkündür, denilebilir.

¹⁴ DAHL, Robert A. : age. s. 40, 50 vd.

¹⁵ DAHL, Robert D. : age. (aynı yerde).

Buraya kadar söylenenler, genel anlamda veya sosyal iktidar olgusu için geçerlidir; acaba bunlara bakarak siyasal anlamda iktidar kavramına nasıl geçilebilir?

Önce şu noktayı açıklamak gerekiyor : Siyasal iktidarı sosyal iktidarla eş-anlamli saymak, ona fazla genişletilmiş bir kavram niteliği vermek demek olur. Gerçekten, yukarda açıkladığımız anlamda iktidar ilişkileri veya etkileme vakıaları, bir aile veya bir haydut çetesinde de mevcuttur. O halde, bu çeşit, çok genişletilmiş iktidar ilişkilerini de siyasal iktidar saymak ve siyasal bilimin onlarla ilgilenmesini beklemek doğru ve yerinde sayılacak mıdır? Tabii ki hayır... Şu da var ki, bu türde veya benzeri sosyal yapılardaki, ünitelerdeki iç iktidar ilişkileri, siyasal iktidar ilişkisi ve bunun ortaya koyduğu iktidar da siyasal iktidar olmasa bile, bu tür ve benzeri yapıların, içinde gerçekten siyasal iktidarın belirlendiği yapılarla, özellikle Devlet'le olan ilişkilerinin siyasal iktidar ilişkisi olarak ortaya çıkması mümkündür; bu sebeple, özellikle bu son kategoride yer alan iktidar ilişkilerini, siyasal iktidar ilişkileri saymakta bir sakınca olmasa gerektir. Bu ilişilen ayırım, daha önce değindiğimiz 'doğrudan doğruya siyaset' ve 'dolayısıyla siyaset' ayırım ve kavramlarını da daha iyi anlamamıza yardım edecektir kanısındayız.

Öte yandan, siyasal iktidarı Devlet'in oluşturduğu «zorlayıcı» etki ilişkilerinin yarattığını kabullenmek de bu kez bu kavramı fazlaca daraltmak sayılabilir. Hemen belirtmek gerekirken, siyasal iktidar daha çok Devlet'in yarattığı zorlayıcı bir etki ilişkisinin doğal sonucudur ve doğrudan doğruya bu yapı içinde yer almıştır. Demekki, siyasal iktidar kavramını çok dar anlamamak gereğinin yanı sıra, buradaki zorlayıcılığın, genel anlamdaki sosyal iktidar ilişkilerindeki zorlayıcılıktan ayırt edilmesi zorunluğudur; çünkü biliyoruzki, bütün sosyal iktidar ilişkilerinde zorlayıcılık unsuru mevcuttur.

Yukarda değinilen ayırımın yapılabilmesi için siyasal iktidara dayanan siyasal bilim tanımlamasının yapılması gerekmektedir.

IV) Siyasal İktidar ve Otorite İlişkisi ve Buna Dayanan Siyasal Bilim Anlayışı :

Geçerli bir siyasal iktidar tanımına ulaşabilmek için, Amerikan siyasal bilimcisi David Easton, ünlü siyaset teorisine ilişkin yapı-

tında, siyaseti «bir toplumda değerlerin otoriteye dayanılarak dağıtılması» süreci olarak belirlemiştir¹⁶. Toplumca değer verilen şeyler, (servet, iktidar, sosyal statü, yaşlılık, hürmet vs.) bütün toplum üyelerinin bunlardan paylarını alabilmelerine yetecek derecede bol olmadığına göre, siyasetin özünde bir değer dağıtım niteliği vardır. Yani siyasal kararlar, toplumdaki bir takım değerlerin, bir kısım toplum üyeleri için erişilebilir kılınmasını, diğer bir kısım toplum üyelerinden ise yasaklanmasını gerektirir. Tanımın ikinci unsuru, bu değer dağıtımının «otorite»ye dayanılarak yapılmasıdır.

Otorite, iktidar ilişkilerinin özel bir şeklidir. İktidar ilişkisinde bir taraf, diğerine korkudan veya alışkanlıktan itaat edebilir. Oysa itaat eden, diğer tarafın emirlerinin meşru ve haklı olduğuna inandığı için itaat ediyorsa, bu takdirde aralarındaki ilişkiye 'iktidar ilişkisi' değil, *otorite ilişkisi* adı verilir. Kısacası *otorite, itaat edenler tarafından meşru görülen iktidardır*. Öyleyse otoriteye değer tanımayan ve ona dayanmayan değer dağıtımları, örneğin bir haydut çetesinin soygunda ele geçirdiklerini paylaşması siyasal bir olay değildir.

Nihayet tanımın üçüncü unsuru, otoriteye dayanan değer dağıtımının genel nitelikte, yani toplumun bütün üyeleri için geçerli olmasını gerektirir. Gerçekten, özel kuruluşlar da, (örneğin siyasal partiler, dernekler, şirketler vs.) kendi içlerinde bir değer dağıtım faaliyetinde bulunabilirler; keza bu kuruluşların üyeleri, sözü edilen dağıtımını tamamen meşru sayabilirler. Ancak, böyle bir dağıtım, *genel*, yani toplumun bütün üyeleri için olmadığından, burada bir siyasal olaydan ve siyasal iktidardan söz etmek imkânı yoktur. Şu da var ki, bu yapılar veya üniteler de toplumdaki genel değer dağıtım sürecini etkiledikleri ölçüde, şüphesiz yine bir siyasal olaydan ve siyasal iktidar ilişkisinin mevcudiyetinden söz etmek mümkün olabilecektir. Bu ikinci tür siyasal olay ve siyasal iktidar ilişkisini, daha önce başka vesilelerle, «doğrudan doğruya siyaset»e karşın, «dolayısıyla siyaset» olarak tanımladığımızı hatırlıyacaksınız.

¹⁶ EASTON, David : 'The Political System' : An Inquiry into the State of Political Science', New York, 1953, s. 106 vd.

a) İşte bu gerek doğrudan doğruya ve gerekse dolayısıyla siyaset olarak tanımladığımız siyasal oluş ve ilişkilerin gözlenmesi, incelenmesi, irdelenmesi ve bunların yaklaşık muayyeniyetlerinin yani yasalarının ortaya çıkarılması *siyasal bilim*'in işidir.

Siyasal bilim, bu daha yenici ve günümüzde genellikle kabul edilen tanımına kolay ulaşmamıştır :

Siyasal bilimden ilk, kez, XVI. yüzyılın sonlarına doğru ünlü Jean Bodin «Devlet'in Altı Kitabı» adlı eserinde söz etmiş¹⁷, fakat bugünkü anlamına yakın şekilde terimi ilk kullananlar, 1800'lere doğru anarşist düşünür William Godwin ile faydacı filozof Jeremy Bentham olmuşlardır¹⁸.

Ünlü Alman Kamu Hukukçularından Bluntschli'ye göre siyasal bilim, 'Devlet'le uğraşan, Devlet'in temel koşullarını, niteliğini, türlü belirtilerini ve gelişimini ele alan bilimdir'¹⁹.

Bir süre, terimin, siyasal bilim teriminin, tekil veya çoğul olarak kullanılması da bir sorun olarak ortaya çıkmış, örneğin İkinci Dünya Savaşının bitimine değin, özellikle Kara Avrupası'nda, terimi çoğul olarak yani «siyasal bilimler» şeklinde kullanmak yolu tutulmuştur. 1940'lardan itibaren ilk defa Fransa'da «siyasal bilim» şeklindeki tekil kullanımlara rastlanılmaya başlanılmış, örneğin G. BURDEAU 1942'de basılan yapıtına «T r a i t é d e l a S c i e n c e P o l i t i q u e» adını vermiştir.

İngiltere'de ise *siyasal bilim* yerine daha çok «p o l i t i c a l s t u d i e s» (= siyasal incelemeler) deyimini kullanılmaktadır (J. P l a m e n a t z)²⁰.

Siyasal bilimi göstermek üzere bazan «p o l i t i k a» kelimesi de kullanılmaktadır. Bazan da politika, yani «p o l i t i c s» sözcüğü «G o v e r n m e n t» kelimesi ile birlikte kullanılmak-

¹⁷ DAVER, B. : age. s. 27.

¹⁸ CATLIN, C. E. G. : 'The Story of the Political Philosophers', New York, New York, 1939, s. 227, 336.

¹⁹ WILLOUGHBY, Westel W. : 'The Fundamental Concepts of Public Law', New York 1924, s. 63, 106.

²⁰ DAVER, B. : age. s. 28.

ta ve ikisi birden «s i y a s a l b i l i m» anlamına gelmektedir²¹.

Bazı kez, siyasal bilim yerine 'p o l i t i k a b i l i m i' denildiği de görülmektedir :

Örneğin Bernard Crick, siyasal bilimin Amerika'daki anlaşılışının eleştirisi niteliğindeki yapıtının başlığında, «p o l i t i k a b i l i m i» terimine yer vermiştir²².

b) Siyasal bilimin terim olarak kullanımına ilişkin yukarki örneklerin dışında, bu terimle yakından ilgili, daha yeni ve uzlaşmazlıklara yol açan bir deyim olan «s i y a s a b i l i m l e r i» (= p o l i c y s c i e n c e s) tamlamasından da söz açmak gerekiyor. Bu son tamlamada yer alan siyasa (=p o l i c y) ile siyaset (= p o l i t i c s) arasında bir ayırım yapmak gerektiğini nimen belirtmeliyiz : Siyasa, bir prensip anlatan, yön gösteren, hedef tesbit eden kararlardır. Siyaset veya politikanın ne anlama geldiğini ise daha önce belirtmiştik.

Aslında bu *siyasa bilimleri* tamlaması ilk kez A.B.D.'nde Lasswell ve arkadaşları tarafından ortaya atılmıştır. Lasswell, siyasa bilimleri terimini, sosyal bilimleri daha iyi belirttiği, kapsadığı kanısı ile ortaya atmıştır. Siyasa bilimlerinin görevi, bu yazara bakılırsa, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan ve bu ilişkiler sayesinde gerçekleşen değerlerin bütünleşmesinin anlaşılmasıdır; bu görünüm içinde, Lasswell'e göre, siyasal bilim, *siyasa bilimleri*'nin (=p o l i c y s c i e n c e s) bir bölümünden başka bir şey değildir²³. Lasswell'e göre siyasa bilimlerinin bir bölümü olan siyasal bilim, belli başlı olarak, bu sözü edilen değerler bütünleşmesinin sağlıklı araçları olarak *iktidar* ve *etkilemeyi* inceler.

²¹ DAVER, B. : *age.* (aynı yerde); ayrıca FRIEDRICH, Carl J. : 'Constitutional Government and Democracy', Boston 1941, s. VII, vd.

²² CRICK, Bernard : 'The American Science of Politics', Berkeley, 1959.

²³ Siyasa Bilimleri için temel yapıt olarak Bk. : LASSWELL, Harold D - LERNER, D. : 'The Policy Sciences : Recent Developments in Scope and Method', Stanford, 1951; ayrıca : LASSWELL, Harold D. : 'Policy Sciences', International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 12 (1968) ve konuya ilişkin son gelişmeleri de içeren yeni bir değerlendirme olarak : LASSWELL, Harold D. : 'A Pre-View of Policy Sciences', Elsevier, New York - London - Amsterdam, 1971.

Henüz geniş ve yaygın bir kabule mazhar olmamakla beraber, bu ilk defa Lasswell tarafından ortaya atılan siyasa bilimleri teriminin önemine de işaret etmek isteriz :

Belli bir dönemde her neviden siyasa problemleri ile ilgili bilgileri toplama ve bunlara dayanarak durum analizleri niteliğinde açıklamalar yapmak, bunlardan «t r e n d»leri çıkarmak ve husu siyle yakın ve uzak gelecek için ortaya çıkabilecek sorunları önce den sezinseyip bunlar için geçerli çözüm yollarını daha sorunlar ortaya çıkmadan önermek, siyasa bilimlerinin işidir. Bu anlamda siyasa bilimlerinin çok üstün bir pratik önem ve değer kazandıkları muhakkaktır. Böylece siyasa bilimleri günümüzde, siyasanın yapılması, uygulanması sürecini araştıran ve olayları bu perspektiften açıklayan bilimler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yaklaşım içinde herşeyden evvel temel sorunların ele alınması gerekmektedir; bu sorunların çözümünde ise öncül hareket noktaları olarak, bir takım *temel değerler* (= b a s e v a l u e s) alınmaktadır. Bütün sorunların bu temel değerlere bakarak çözümlenmesi ve tüm insanın onlara dayanması esastır. Bu temel değerler, Lasswell'in terminolojisinde, «ü s t ü n l ü k , e m i r - t a b i i y y e t y a r a t a n d e ğ e r l e r » (= d e f e r e n c e v a l u e s) ve «k i ş i n i n m a d d i v a r l ı ğ ı n ı n d e v a m l ı l ı ğ ı n ı n z o r u n l u k o ş u l l a r ı n ı t e ş k i l e d e n d e ğ e r l e r » (= W e l f a r e v a l u e s) olarak ikiye ayrılır ki siyasa bilimleri uygulamalarında seçilmeleri söz konusu olan değerler, bunlardan biri yada birkaçıdır.

Siyasa bilimleri, yukarda değinilen amaçlara ulaşabilmek üzere, spekülatif modeller kullanırlar; endeks ve müşirlerden yararlanırlar ve özellikle *hal'*deki sorun çözümlerinin verilerinden ve diğer indice'lardan yararlanarak geleceğe ilişkin çözüm yolları ve sonuçlar gösterirlerki bunun adı, yine Lasswell'in terminolojisinde 'p r o j e c t i o n' dır.

Policy Sciences anlayışının gittikçe tutunmakta ve bu anlayışın uygulamaya aktarılması sonucunda oldukça olumlu ve ümit verici sonuçlar alınmakta olduğundan şüphe edilemez : Gelişgin ülkelerde, başka adlar veya kavramlar da kullanılsa, bugün özellikle haberleşme kaynaklarının seferber edilmesi yolu ile *bilgi toplama* faaliyetlerinin gittikçe artan bir yoğunluk kazanmış olduğu, toplanan bilgilerin elektronik cihazların yardımı ile kılcal ayrıntılarına değin tasnif edilip değerlendirildikten sonra, derhal kullanılmaya

hazır bir şekilde «d e p o l a n d ı ğ ı» ve bu materyelden yararlanarak sadece dar anlamda iç ve dış siyaset yakın ve uzak planlamalarının değil, toplumsal yaşamın her yanını bütün ayrıntıları ile kucaklayan planlama faaliyetlerine girildiği, bunların uygulamaya aktarıldığı, uygulama sonuçlarının değerlendirildiği ve bunlara bakılarak gerekli yeni planlama işlerinde ve gerekse uygulamalarda icap eden 'y ö n d ü z e l t m e' işlemlerinin yapıldığı bilinmektedir. Böylece, ekonomik, kültürel, eğitsel, şehirsal, dar ve geniş anlamda siyasal ve ilh., insan ve toplum yaşamının her alanı ve kesimi «p o l i c y s c i e n c e s»ın düzenleme ve uygulamasına girmiştir veya en azından sokulmak istenmektedir, diyebiliriz²⁴.

c) Yukarda değinilen ve açıklanan terimlerin dışında, siyasal bilim yerine, 'statoloji, 'politikoloji, vs. terimlerin kullanılması önerilmiştir'; fakat bunların hiçbirisi tutmamıştır²⁵.

Bu tanım ve terim uyumsuzluğuna ve çeşitliliğine son vermek için, bunlar arasında en çok yerleşmiş olanı görünen «s i y a s a l b i l i m»i yeğlediğimizi belirtmeliyiz. Bu arada unutmamalıyızki, salt siyasal bilimin adı ve onun yerine kullanılacak terimler üzerinde çıkarılan görüş ayrılıkları, bir bakıma, siyasal bilimin, bilim olarak değerine karşı duyulan şüphe ve tereddütlerden kaynaklıdır; bu, gerçekten önemli bir sorundur.

d) Acaba, başlangıçta yaptığımız tanıma uygun olarak, herhangi bir toplumsal yapı içinde, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin tamamı anlamına gelen *politika* ya da *siyasal oluş* ve *ilişkilerin* incelenmesi, irdelenmesi ve bunların yaklaşık muayyeniyetlerinin, yani yasalarının ortaya çıkarılması şeklinde anlaşılan siyasal bilimin, bilim olarak değeri nedir? Bu soruna daha yakından eğilmeden evvel, hemen belirtmemiz gereken bir nokta var: Aslında, geniş anlamda politikayı da içeren siyasal bilim tanımı, işlevsel (= f u n c t i o n a l) bir tanımdır; çünkü, belirli bir sosyal yapı içinde kalınmak kaydı ile, yönetenler ile yönetilenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin ortaya koyduğu işlevsel durumlar, başka deyişle, bu çeşit fonksiyonel ilişkiler nazara alınmaktadır. İşte

²⁴ Bu konuda ilginç bir örnek olarak Bk : RUSSETT, B. M., ALKER, H. R., Jr., DEUTSCH, K. W., LASSWELL, Harold D. : 'World Handbook of Political and Social Indicators', New Haven, 1964.

²⁵ DAVER, B. : age. s. 31.

belirtilmesi gereken nokta burada karşımıza çıkmaktadır : Siyasal bilimin ilgi ve inceleme alanının dar anlamda politika olarak sınırlandırılması doğru olmadığı gibi, bunun, geniş anlamda politikayı da kapsayacak bir sınır genişlemesine mazhar kılınması, çok defa yeterli ve doğru sayılmayabilir : Biliyoruz ki, sosyal ana yapıda pek çok alt yapılar bulunduğu gibi bunların sosyal süreçte, değişirlik kaydı ile, etken ya da edilgen özne olarak hareket edebildikleri kolayca gözlenebilir. Demekki, siyasal bilimin ilgi ve inceleme alanına, yerine göre, toplumsal süreçte yer alan tüm özneler girebilir ve bu konuyu dar veya geniş anlamda siyasal süreç olarak daraltmak da her zaman isabetli olmayabilir. Öyle ise, Lasswell'in benimseydiğimiz tanımı ile, siyasal bilim aslında etkileyenin ve etkilenenin ve bunlar arasındaki ilişkinin incelenmesini konu edinmiştir; bu yoldaki bir tanımın alan belirlemelerine dayanan tanımlara bakarak daha elverişli ve geçerli olduğundan şüphe edilemez.

Bu açıklamadan sonra, şimdi siyasal bilimin bilimselliği üzerinde durabiliriz :

Hemen ifade etmek gerekir ki, yukarıdaki açıklamalar, en azından siyasal bilimin, bilimselliğine karşı duyulan şüpheleri kuvvetlendirecek nitelikte veya görünümündedir : Öyle ya, alan belirlenmesinden mahrum, etkileyen ve etkilenen ile onlar arasındaki ilişki konularında yoğunlaşmış bir bilgi toplamının, en azından belirli ve değişmeyen bir 'o b j e' sinin olmadığı kolayca ileri sürülebilir. Kaldı ki, etkileme ilişkisine ve bunun aktif ve pasif sükelerine hayatın her safhasında, değişik önem ve görünümler içinde rastlamak pekala mümkündür. İlk bakışta doyucuru görünen bu itirazların tutarsızlığı, bu bölüme ilişkin sonuç ve değerlendirmede ortaya çıkacağından, daha fazla üzerlerinde durmayı yararlı bulmuyoruz.

Siyasal bilimin, bilimselliği konusunda daha ciddi itirazlar öne sürülmüştür :

1. — Siyasal bilimin gerçek ve kesin bir bilim olmadığı ve hiçbir zaman da olamayacağı iddia edilmektedir. Bu itirazların sahiplerine göre, siyasal bilime hiçbir zaman gerçek bir bilim gözü ile bakmamak gerekir; çünkü, kesin ve yaklaşık kanunlara ulaşmak olanağı mevcut değildir; öte yandan, siyasal bilimde deney olmadığına göre, ulaşılan sonuçların deneysel yoldan gidilerek doğruluk kontrolüne tâbi tutulması olanağı da yoktur. Gerçekten, siyasal olay-

lar, bir defalıktırlar; gelip geçicidirler ve üstelik devamlı bir değişim, oluşum içindedirler. Siyasal oluş ve ilişkilerin ardındaki fikirler, güdüler, duygular ve kişisel yargılar ise çok değişiktir. Kökeni bu denli kaygan nitelikteki oluş ve ilişkilerin yasaya bağlanması da söz konusu olamaz denilmektedir. Bu ve benzeri eleştirilerde bulunanlara bakılırsa, siyasal oluş ve ilişkiler hakkında olsa olsa bir bilgiler manzumesine sahip olmamız mümkün sayılabilir; yoksa bu bilgilerin bir bilimsel bütünleşmeye, sistematik bilgi bütünlüğüne ulaştırılması mümkün değildir.

2.— Siyasal bilimin bilimselliğine yöneltilen bir başka tenkit, onun genel bir teoriden yoksun olması noktasında yoğunlaşmaktadır. Sanırız, ileri sürülen eleştiriler arasında, ilk bakışta en fazla geçerli sayılabilecek olanı da bu sonuncusudur.

Biliyoruzki, bilgidен, daha doğrusu bilimsel bilgidен söz edilebilmesi için, bu bilgilerin bir genel teori içinde kaynaşmış ve bütünleşmiş olması ve bu teorik çerçevenin sistematik örgüsünün de tamamlanmış olması gerekir. Genellikle kabul edilen bir teoriye sahip olmak ise, ilgili bilim dalının kişilik kazanması ile eş-anlamlı sayılabilir. Buradaki bilimsel ve genel teoriden, yada daha uygun sayıp benimsediğimiz bir deyimle 'teorik çerçeve' (= theoretical framework) den muradımız, «olayların sistemli biçimde gözlenmesi ve deneye tâbi tutulması sonucu elde edilen bilgilerin (= mutaların) sistematik bütünüdür».

Siyasal bilimin genel, herkesçe kabul edilmiş bir teorik çerçeveye sahip bulunduğunu iddia etmek çok güçtür; böyle bir teoriye bağlanması yolunda çabalar sarfedilmemiştir demek istemiyoruz. Örneğin, Lasswell ve Kaplan'ın ünlü «Power and Society»lerinde²⁶ yapmak istedikleri, bu teorik çerçeveden ibarettir. Siyasal bilime en azından bu alanda çalışanların çoğunluğu tarafından kabul edilebilecek bir teori kazandırmak konusunda başka çalışmalar da yapılmıştır. Yalnız, unutulmamalıdır ki, bu teori önerilerinin hemen hiçbirisi, genel bir kabule mazhar olabilmüş değildir ve yakın bir gelecekte de genel ve tek bir teorik çerçevede uyuşma hali beklenmemektedir.

²⁶ Bk. : yukarda dipnot 9'da geçen eser.

3. — Nihayet, siyasal bilimin kesin ve kendine özgü bir sözlüğünün, başka deyişle bilimsel terminolojisinin bulunmadığından da yakınılmaktadır ki, bu da, ilk bakışta doğru görünen bir itirazdır. Gerçekten, bugün bile, kalbürüstü sayılan siyasal bilimcilerin hemen herbirinin kendine özgü bir «s ö z l ü k»ü vardır; bu durumun doğal sonucu olarak, belirli bir siyasal bilimcinin kullandığı bir sözcük ile anlatmak istediği, bir başkasının aynı sözcüğe verdiği anlamdan ayrı olabilmektedir. Daha kötüsü, belirli siyasal bilimcilerin söylediklerinin anlaşılabilmesi, sökülebilmesi için, çok defa, onların kendilerine özgü «s ö z l ü k»lerinin (= J a r g o n) bilinmesi zorunluğu vardır ki bu kategorideki siyasal bilimcilerden ünlü bir örnek, yine Lasswell'dir. Görülüyorki, mensubuna ve sivrilen bir önde gelenine göre özel lûgatçesi olabilen bir bilime tam ve evrensel anlamda «b i l i m s e l l i k» tanımak gerçekten kolay olamamaktadır.

Bütün bu yukarda yer alan itirazlarla bizim değinmediğimiz daha başkalarına karşın, siyasal bilimin *gerçekten* bir bilim olduğunu savunanlar da çıkmıştır :

1. — Bir defa, siyasal bilimin *bilimselliğinden* murat, onun bir pozitif bilim değil, fakat sosyal bir bilim olduğudur. Sosyal bilimlerin inceleme alanlarının nitelikleri sebebiyle, elde edilecek sonuçların matematik muayyeniyetler şeklinde karşımıza çıkması beklenmemelidir. Bu nedenle, siyasal bilimin inceleme ve araştırma sonuçlarının da kesin muayyeniyetler olarak belirmesini istemek gereksizdir. Aslında, *izafiyet teorisinin* ortaya atılmasından bu yana, pozitif bilimlerde dahi kesin muayyeniyetlere ulaşılabileceği konusunda ciddi tereddütler ortaya atılmıştır.

Gerçi, siyasal bilimin, fizik bilimlerde olduğu gibi, kesin kanunlara varamadığı ve bu düzeye hiçbir zaman da ulaşamayacağı bilinmektedir; buna rağmen, siyasal bilim bugün, siyasal olgu ve ilişkiler arasındaki bağlantıları bir takım genellemeler halinde ifade edebilmektedir; bu genellemelerin gerçeğe uymaması ihtimallerinin azalması yolunda bir yönsemeden dahi bahsetmek mümkündür. Giderek, sözü edilen genellemelerin salt gerçeğe yaklaşımı da doğal olarak artacaktır. Gerçekten siyasal bilimde, aşağıda daha geniş bir şekilde değinileceği gibi, siyasal oluş ve ilişkileri daha yakından izleme, inceleme ve sonuçlarını tasnif edip değerlendirme ve asıl önemlisi yakın ve uzak gelecek hakkında önerilerde bulunma tesebbüsleri gittikçe daha büyük ölçüde başarılı olabilmektedir. Bu

açıdan bakıldıkda denilebilir ki, astronomi ve meteoroloji ile siyasal bilim arasında adeta bir kader birliği veya benzerliğinden söz etmek mümkündür : Meteoroloji bir tabiat bilimi olduğu halde, verdiği sonuçlar ile özellikle yaptığı tahminler bakımından henüz kesin nitelik kazanmış bir tabiat bilimi olduğundan söz etmeye imkân görülememektedir; buna rağmen, meteorolojik ilgi ve inceleme alanlarında gelişgin teknik araçlardan yararlanmak suretiyle örneğin daha sıhhatli hava tahminleri yapabilmek bugün mümkün olabilmektedir.

Meteorolojik tahminler konusunda erişilen durum, siyasal bilim için de söz konusudur : Bugün nasıl ekonomide bir *ekonometri*'nin (= Ekonomik sistemde ve genellikle ekonomik olgu ve ilişkilerde yer alan birim, boyut ve diğer unsurların matematik ifadelerinin bulunması suretiyle bunların özellikle ekonomik problemlerin çözümlenmelerinde elverişli formüller olarak kullanılması) mevcudiyetinden yararlanılmakta ise, aynı şekilde siyasal bilimde de siyasal olgu ve ilişkilerin birim, boyut ve diğer unsurlarının matematik ifadelerinin bulunması ve bunların yine siyasal bilimin alanına giren problemlerin çözümünde kullanılması yoluna gidilmektedir. Böylece, tıpkı ekonometri gibi, bir *politikometri*'den söz açmak mümkün olabilmektedir. Bu açıdan bakıldıkda, özellikle siyasal olgu ve ilişkilerin gözlenmesinde ve bunların sonuçlarının belirlenmesinde ve bu sonuçların kullanılabilir halde hazır bulundurulmalarında, yani «data collection» (= veri toplama) ve «keeping» (= muhafaza) bakımlarından siyasal bilimde çok önemli aşamaların kaydedildiğini belirtmek gerekir. Hatta, *veri toplama, muhafaza ve tasnif* olanaklarının zenginleşmesi sayesinde, siyasal yapı ve sistem değerlendirmelerinde (= evaluation) de isabet, dolayısıyla bilimsellik payı giderek artmaktadır. Aynı bilimsellik daha sınırlı olmak kaydı ile, projection (= siyasal olgu ve ilişkiler ve özellikle siyasal yapı ve sistemlerin yakın ve uzak gelecekte erişeceği düzeyler, gelişme ve değişmeler hakkında tahminlerde bulunmak) için de söz konusudur. Gelişgin ülkelerde ise, iç ve dış siyasa belirlemelerinde, planlamalarında, özellikle izlenen siyasalara geçişecek durum ve koşullara göre yön değiştirme işlemlerinin uygulanmasında, uygulanan

siyasaların sonuçlarının değerlendirilmesinde ve ilh., tamamen pratik ve faydacı nedenlerle politikometri ve siyasal bilimden yararlandırdığı bugün inkâr edilemeyecek bir gerçek niteliği kazanmıştır.

Siyasal bilimin özellikle politikometrik yaklaşımı sebebiyle matematik bir bilim niteliği kazanacağı savında bulunan ve buna inanan siyasal bilimciler de vardır; bunların eleştirisini ve önerilerinin açıklanmasını bir tarafa bıraksak bile, siyasal bilimin, matematik bir bilim olma yolunda hayli başarılı mesafeler aldığını kabul etmekte bir sakınca mevcut değildir.

2. — Genel teori eksikliğinin, en ciddi itiraz ve şikayet konusu olarak kabulü gerektiği yolundaki yargıyı paylaştığımızı, başka vesilelerle, daha önce belirttiğimizi hatırlayacaksınız. Bu vadede denemeler de yapılmamış değildir;²⁷ fakat bu denemelerin hiçbirisi henüz genel veya ona yakın bir kabule mazhar olamamıştır.

Genel teori eksikliğinin tek başına, siyasal bilimin bilimselliğinin reddi yolunda, çok önemli bir kanıt ve neden sayılması görüşüne katılmıyoruz. Bir bakıma, genç bir sosyal bilim dalı olan siyasal bilimin bugün ulaştığı aşamada, bilimsel bir genel teoriden mahrumiyeti doğaldır ve daha bir süre bu mahrumiyeti pek önemsememek ve hele bilimsel olmamayı gerektirecek bir neden saymamak gerekecektir. Bu gün, sosyal bilimlerin, siyasal bilimden çok daha eski ve yerleşik disiplinlerinin dahi genel bir bilimsel teori arayışı içinde oldukları hatırlanırsa, siyasal bilimin aynı nitelikteki teoriye ulaşmamakta mazur sayılacağı dahi ileri sürülebilir.

Öte yandan, yukarda da değindiğimiz gibi, ortak bir kabule mazhar olmuş genel bir bilimsel teori bulunmamasına rağmen, siyasal bilimde bu gün, örneğin metodoloji ve ölçümleme yollarına başvurma bakımından ilgi çekici bir beraberliğin oluşmakta olduğunu söylemek de yanlış sayılmamalıdır. Özellikle *davranışçılığın* (= b e h a v i o r i s m) siyasal bilim araştırmalarında da ana yol

²⁷ Siyasal bilimde 'teori' konusunda, yukarda dip-not 16'da yer alan D. Easton'ın yapıtı dışında bk. : YOUNG, Roland (Ed.) : 'Approaches to the Study of politics', Illinois 1962 (3. bası), özellikle «Part Two : Political Theory» de yer alan N. Jacobson, M. C. Sibley, F. M. Watkins, R. G. Mc Closkey ve C. J. Friedrich'in makaleleri.

Özellikle yine : EASTON, David : 'A Framework for Political Analysis', (Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1965).

ve yöntem olarak benimsenmesi²⁸ siyasal bilimciler arasında özellikle araştırma yol ve yöntemleri bakımından beraberlik ve benzerliği arttırmıştır. Davranışçılığın bu gelişime rağmen, siyasal bilimde ortak bir bilimsel teori eksikliğini de ortadan kaldıracığını ifade etmek için henüz vakit erkendir.

Bu vadide son olarak şuna da işaret etmeliyiz ki genel teori yokluğu bir bakıma siyasal bilimin dinamik yanının kuvvetlenmesine, bu alanda her araştırmacının kendi yetenek ve kişisel yönsemelerine göre yapacak, kotaracak bir şey bulabilmesine ve böylece araştırma materyellerinin sınırsızlığına ve sonuçta özlenen bir canlılığa yol açmıştır. Katı, sert bir teorinin çerçevesi içinde kendini sınırlandırma, kesin bilimselliğe ulaşma bahasına şüphe edilmemelidir ki bu canlılığı da tahrip etmiş olacaktır.

3. — Terminoloji eksikliğine gelince, bu konuda da bir haklılık payının bulunduğu muhakkaktır. Şu var ki, aynen genel bilimsel teori eksikliğini izale etmekte olduğu gibi, en azından temel kavram ve tanımlarda bir beraberliği sağlayabilmek üzere yapılan çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Siyasal bilimin yeniliğini bu terminoloji eksikliği konusunda da unutmamak gerekir. Giderek siyasal bilimde de, her önde gelen siyasal bilimciye göre değişen terim ve kavramların kullanılmasından vazgeçilecektir.

V) Siyasal Bilim'de Alan Genişlemesi ve Kapsamı :

A — Siyasal bilimin, belki de sosyal bilimler içinde en genç ve yeni bir disiplin teşkil etmesinin doğal bir sonucu olarak ilgi ve çalışma alanının gittikçe genişlemekte bulunduğu, sınırlarının, ilgilendiği konuların da değişmekte olduğu, daha doğrusu gittikçe daha çok ve değişik konunun siyasal bilimin ilgi alanı içine girdiği ileri sürülmektedir. Gerçekten, bir süre öncesine değin en azından, psikolojik, ekonomik vb. sayılan ve daha çok karmaşık görünümdeki sorunların 'p o l i t i k' yanlarının da olduğunun gittikçe daha bilinçli bir şekilde farkına varıldığına tanık olmaktadır.

²⁸ TRUMAN, David B. : 'The Impact on political Science of the Revolution in the Behavioral Sciences' (Research Frontiers in Politics and Government), Washington, D. C., 1955;

BERELSON, Bernard : 'The Behavioral Sciences Today' (ed.), New York 1964, S. 176 vd.

EULAU, H. - ELDERSVELD, S. - JANOWITZ, M. : 'Political Behavior : A Reader in Theory and Research', New York 1956.

Teknolojideki akıl almaz gelişmeler, haberleşmenin ve ulaşımın yaygınlaşması ve çabuklaşması, çok defa doğrudan doğruya ve herne suretle olursa olsun dolayısıyla siyasal bilimin de ilgileneceği yan sorunları ve sonuçları beraberlerinde getirmektedir. Daha somut bir açıdan bakılırsa, özellikle otomasyonun yaygınlaşması, nüfus patlaması olaylarının sıklaşması, toplu işsizlik ve benzeri olaylar bugün, bu sorunların sadece doğrudan doğruya ilgili uzmanlarının değil, siyasal bilimcilerin de inceleme alanları içinde sayılmaktadır. Bu arada gelişmekte olan veya az-gelişmiş ülkelerin 'kalkınma' çabalarının, «ekonomik ve sosyal bilimlerde kullanılan bir terim olarak siyasal bir içeriğe»²⁹ sahip bulunduğunun farkına varılması siyasal gelişme ve siyasal bozulma olgularının işlevsel rollerinin bilinmesine büyük bir öncelik ve önem kazandırmış³⁰, topyekûn kalkınmada izlenecek yol ve benimsenecek modelin seçilmesi ve dolayısıyla planlama, daha çok siyasal bilimin bir ana konusu kişiliğine ulaşmıştır.

Siyasal bilim, bütün bu yukarıda değinilen ve benzeri, yaygın ve beklenmez sonuçlu karmaşık olayların önceden bilinmesinde, önleyici tedbirlerinin alınmasında ve özellikle yakın veya uzak bir gelecekte ortaya çıkma şanslarının ne olduğunun kestirilmesinde ve buna göre muhtemel çözüm şekillerinin önerilmesinde, faydalı yorumlarda, tahminlerde bulunmamızı sağlayabilmektedir. Kısacası, modern siyasal bilim, bu özetlemeğe gayret ettiğimiz çizgiler içinde bir «alan genişlemesi»ne uğramıştır diyebiliriz.

Siyasal bilim bütün bu ve benzeri sorunlarda, «problem solving» (=problem çözümü) denilen bir yaklaşımın gittikçe daha başarılı örneklerini vermeye devam etmektedir : Bu karmaşık ve siyasal yanı da olan olayların herhangi birisinin ele alınması suretiyle, önce, onun oluşumunda, ortaya çıkışında hangi belirli öğelerin sorumlu ve etkili oldukları göstergelerden (=müşir—i ndice—) yararlanılarak gerçeğe en yakın şekli ile saptanmakta ve böylece incelenen olayın *trend*'i (=belli bir zamana değin izlediği yol, yordam ve gelişim) ortaya konulabilmektedir. Trend analizleri yolu ile de, ele

²⁹ AYTUR, Memduh : 'Kalkınma kavramı', Ankara 1971, s. 1.

³⁰ HUNTINGTON, Samuel P. : 'Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma' (Çev. Ergun ÖZBUDUN), AÜHF. Dergisi, Cilt XXII'den ayrı bası, Ankara, 1967.

alınan olayın ana elemanlarının, varsa etken ve edilgen öznelere ile objesinin, evvelce öğrenilen göstergelere ve mevcutsa yönsemelere bakılarak, ölçümlenmeleri yapılabilmektedir. «I n d i c e»ların ve «T r e n d»lerin değerlendirilmesi (= e v a l u a t i o n) yolu ile, gelecek için geçerliği çok defa zamanla kanıtlanabilen *tahminler*'de (= p r e d i c t i o n v e y a p r o j e c t i o n) bulunmak yoluna gidilebilmektedir. Bütün bu olumlu ve elverişli gelişimlere bakarak, siyasal bilimin geleceğinin, bilgi toplama, değerlendirme ve özellikle tahminlerde bulunabilme olanakları açısından çok parlak olduğunu şimdiden söyleyebilmek bir kehanet olmaktan çıkmıştır³¹.

B — Siyasal bilimdeki alan genişlemesi ve bu bilim dalının geleceği konusunda daha pek çok şey söylemek mümkündür. Şu var ki, asıl ve zorunlu olan, bu bilimin konusunun ya da konularının somut bir şekilde belirtilmesinden ibarettir ki şimdi sıra buna gelmiştir :

1) Siyasal bilimin ana konusu, Devlet ve iktidardır. İktidardan murat, asıl Devlet denilen yapıda oluşan ve beliren siyasal iktidardır. Siyasal iktidarın ana ilgi alanı içinde bulunması, diğer iktidar ne'iyetlerinin inkarı ve tümüyle siyasal bilimin ilgi alanı dışına itilmeleri anlamına gelmez; siyasal bilim, siyasi iktidarla ilgisi nisbetinde, diğer bütün sosyal iktidar ne'ileri ile de ilgisini muhafaza eder. Aynı şekilde, Devlet ve onda beliren siyasal iktidar ile olan ilişkileri oranında diğer iktidar mihraklarını veya sosyal alt yapıları da inceleme alanı içinde bulundurmakta devam eder.

Hemen belirtelim ki, burada Devlet'in siyasal iktidarın belirlendiği karmaşık bir sosyal yapı olarak ele alınması, onun, şekilsel ve hukuksal görünümünün inkârı demek değildir. Şu var ki, Devlet konusunun siyasal bilimin bir ana ilgi mihrakını teşkil etmesi, bu yapının statik, görünümsel yanına bakarak, denilebilir ki, pek elverişli bir hareket noktası teşkil etmeyebilir. Gerçekten Devlet yapısının bu donukluğu ve şekilsel görünümü ile ilgili kalındığı sürece, siyasal bilimin akıcılık kazanmadığı ve özellikle değer yargılarına kayan kesiminin zenginliğini muhafaza ettiği söylenebilir. Bu durumu nazara alarak, siyasal bilimdeki yeni akımların öncüleri, Devlet vakıasının veya olgusunun, yapısının, mümkün ol-

³¹ LASSWELL, Harold D. : 'The Future of the Political Science', New York, 1967

duğu kadar şekilsel ve statik yanının belirlenmesinden kaçınmayı amaçlamışlar ve özellikle onun işlevsel yanı ile ilgilenip, Devlet'in yaşayan bir organizma bulunduğu gerçeğini gözden ırak tutmama-ya gayret etmişlerdir.

Devlet'in siyasal bilimin bir ana konusunu teşkil etmekte ortaya çıkan ve yukarda kısaca değindiğimiz açıklamaların ışığı altında bir değerlendirme yapmak gerekirse, denilebilir ki, siyasal iktidar, daha çok ve daha doğrudan doğruya olmak üzere, Daver'in deyimi ile³², siyasal bilimin «d i n a m i k o d a k n o k t a s ı»-nı teşkil etmektedir.

Aslında, dinamizmi yoksunluğunun dışında, bir başka önemli nokta daha vardır ki bu da, Devlet'i siyasal bilim için elverişli bir ana hareket konusu saymaktan yana olmayanları haklı saydıracak niteliktedir : Gerçekten, siyasal bilimin bir başka odak noktası olarak Devlet'in ele alınmasında, onun anlamı, mahiyeti ve amaçları ile kaynağı ve gerçek *değeri* hakkındaki düşünce ve incelemelerin, aslında siyasal bilimin ilgi alanının sınırları içinde sayılamayacağı ileri sürülmektedir; bu sorunların özellikle değerlendirme ile ilgili olanlarının siyasal bilimin sınırları dışında kalacağı hakkında bir ortak kanının mevcudiyetinden bile söz edilebilir. Değerlendirmeden ve değerler arasındaki tercihlerden kaynak alan düşünce ve bilgiler, asıl siyasal doktrinin ve siyaset felsefesinin işidir. Siyasal bilim ise, siyaset felsefesi ile siyasal doktrinden arındığı oranda «b i l i m s e l l i ğ i»ne kavuşabilecektir, denilmektedir. Siyasal bilimde, tercihlerin ve değerlendirmelerin yeri yoktur; bunlar, Lasswell'in belirttiği gibi, siyasal bilimin değil, siyasal felsefenin konularıdır³³.

Acaba değerlendirmeyi ve değerleri siyasal bilimin inceleme alanı dışına bu derece kategorik bir şekilde atmakta isabet ve fayda var mıdır? Bu sorun üzerinde pek çok siyasal bilimci durmakta ve başta Burdeau olmak üzere bunlardan önemli bir kısmı, bir inançlar sistemi, bir takım değerlerin somut görünümü olarak Devlet'in aynı zamanda bir sosyal olgu olduğunu hatırlatarak Devlet'in inanç ve değerlerle ilgili görünümünden tecerrüt ederek onu sade-

³² DAVER, B. : age. s. 37 vd.

³³ LASSWELL, Harold D. : 'Politics : Who Gets What, When, How', New York, 1958. s. 13 vd.

ce siyasal ve sosyal karmaşık bir olgu olarak ele almanın, tam gerçeğe ulaşmak bakımından yetersizliğini ileri sürmektedirler.³⁴

Öte yandan, siyasal bilimin, formalist görüşün vardığı sonuca uygun şekilde, fakat belki de bir başka açıdan, yalnızca Devlet'le ilgilenmesi gerektiğini öne sürenler de çıkmıştır (J. D a b i n g i b i).

Aslına bakılırsa, siyasal bilimin ana konusu olarak Devlet'in ele alınmasında aşırı soyutlamalara gitmek kadar, bu konunun değer yargıları ile tüm bütünleşmesine imkân verecek bir genişlikte düşünülmesi de yersiz ve gereksizdir. Devlet, geleneksel bir şekilde, siyasal bilimin ana konularından birini oluşturmakta devam edecektir ve bu doğaldır. Şu var ki, Devlet'i ele alış ve inceleyiş bakımından yeni yaklaşımlara bağlanması söz konusudur : Onun artık tüm şekilsel ve hukuksal bir tablo olarak incelenmesi pek tabii söz konusu olamaz; Devlet'de oluşan işlevler ve bunun yarattığı ilişkiler, tabir caizse kan dolaşımı da incelenecektir. Aynı ılımlılık sınırları içinde kalmak kaydı ile denilebilir ki, artık Devlet'in kaynağı, unsurları, tanımı ve özellikle amaçları bakımından bir değerler ve inançlar sisteminin somutlaşması olgusu sayılabileceği gözden uzak tutulmayacak, ama bunun Devlet'i salt değer yargılarına ve inançlara dayanan bir yapı olarak ele alan yaklaşımın benimsenmesi demek olmadığı da unutulmayacaktır; biliyoruz ki bu sonuncu yaklaşım asıl siyaset felsefesine özgüdür.

2) Siyasal bilimin konularının daha açık ve seçik bir şekilde ortaya konulması için, 1956'da Unesco aracılığı ile düzenlenen bir bilimsel toplantıda varılan kararların hatırlanmasında, muhakkak ki fayda vardır :

Bu toplantıda herşeyden evvel, siyasal bilimin ana dinamik kavramının ve ilgi alanının i k t i d a r olduğu noktasında birleşilmiştir.

Gerçi, siyaseti, ana mihrakı teşkil eden iktidarın dışında, örneğin *elit fenomeni*, *gruplar ilişkisi*, *liderlik*, *katılma* bakımından ve bunlarla ilişkili açılardan ele alıp incelemek ve bir takım sonuçlara ulaşmak da mümkündür; fakat bunların tümünün, bilimsel bir siyaset teorisine erişebilmek bakımından, iktidar ve ona bağlı olarak etkileme fenomenlerine nazaran, daha az elverişli oldukları, da-

³⁴ DAVER, B. : age. s. 37 (Burdeau'dan naklen).

ha kısır sayıldıkları bugün anlaşılmalıdır. Örneğin, siyasal oluş ve ilişkilerin baskı ve menfaat gruplarından hareket edilerek bilimsel bir bütünleştirici teori içinde açıklanıp sunulması teşebbüsleri³⁵, ancak bir noktaya kadar başarılı olabilmıştır. Bu yetersizlik ve ancak bir noktaya kadar başarılı olabilme ve özellikle bilimsel bir teoriye ulaşmakta yetersizlik sonuçları, *siyasal karar, rol statü, prestij, kitle haberleşmesi* v.b. yaklaşımları ile, siyasal oluş ve ilişkilerin tümünün bilimsel açıklamasına kalkışanlar için de geçerlidir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, iktidar ve etkilemenin dışında kalınlara yaklaşım kapsamsallığı tanıma, tehlikelidir.

SONUÇ ve KONUNUN SINIRLARI :

Siyasetin ve dolayısıyla siyasal bilimin ana inceleme konusu ve dinamik odak noktası olarak siyasal iktidarın benimsenmesindeki isabet ve zarurete yukarıda değindik. Yukarıki açıklamalar, siyaset alanındaki şu geleneksel gerçekliği de değiştirmemiştir : Siyasetin dinamik odak noktası siyasal iktidar ise, onun bulunduğu, belirlediği ve barındığı yer de Devlet olgusu veya yapısıdır. Devlet yapısı bu itibarla siyasal bilimde ve kamu hukukundaki geleneksel yerini ve önemini kaybetmiş değildir. Değişiklik, Devlet'in ele alışındaki yaklaşımların seçiminde ortaya çıkmaktadır; Devlet'i artık sırf şekilsel ve hukuksal bir kurum olarak ele alıp inceleminin yetersizliği anlaşılmalıdır. Devlet'in inanç somutlaşması niteliği unutulmayacak, ama onun salt bir değerler ve inançlar sistemi içinde ele alınması, asıl siyaset felsefesine bırakılacaktır. Aynı şekilde, Devlet'in dinamiği, yaşayan bir sosyal organizma demek olduğu ve bu bakımdan asıl önem verilmesi gereken görünümünün işlevsel yanı olduğu da hiçbir zaman unutulmayacaktır. Kabul etmek gerekir ki, siyasal bilimin bu geleneksel ana konusunun, başarılı bir bütünleşmeye ulaşmamızı sonuçlandıracak bir surette incelenmesinde, yukarıda ilişilen her üç yaklaşımın da vazgeçilmeyecek ve birbirini bütünleyen katkıları olacaktır.

Devlet'in şekilsel ve hukuksal bir kurum olarak ele alınıp açıklanmasından vazgeçilmesi söz konusu değildir; vazgeçilmesi gerek-

³⁵ Bu konuda **baskı gruplarına** dayanan bir örnek için özellikle bk. : TRUMAN. David B. : 'The Governmental Process; Political Interest and Public Opinion', New York, 1963.

li olan, yukardan beri devam eden açıklamalarımızın da ortaya koyduğu gibi, sadece, bu yaklaşımın ulaştıracağı sonuçlarla yetinmek tir.

Sonraki açıklamalarımız, Devlet'in şekilsel ve hukuksal bir kurum olarak ele alınması konusunda söylenebileceklere örnektir. Bu açıdan söylenmesi gerekenleri sadece aktarmakla yetinmiş bulunuyoruz. İlerde daha iyi anlaşılabilceği gibi, bu yaklaşımdan bakarak söylediklerimiz, yer yer, Devlet'in somutlaştırdığı değerlere ve inançlara da dokunmamızı gerekli kılmıştır.

Bu çalışmamızda, Devlet'in işlevsel yanı ile ilgili bilgilerin mevcudiyetini aramak beyhudedir. Asıl benimsediğimiz ve önem verdiğimiz yaklaşım, siyasal bilime daha uygun düşecek surette, işlevsel yaklaşım olduğu halde, yukarki sınırlama açıklamalarımızda şimdilik bu yaklaşımdan uzaklaşmamızı gerekli kılmıştır.

Devlet'in şekilsel ve hukuksal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesinde, ilk olarak, bir giriş kesiminden sonra, Devlet ne dir-sorusuna bir cevap aranacak, daha sonra Devlet'in kaynağı problemi üzerinde durulacak, Devlet'in unsurları tanımlanıp tanıtıldıktan sonra, bunlar «ö n c ü l v e n e s n e l» unsurlar ile «k u r u c u u n s u r l a r» olarak iki kesimde incelenecektir. Açıklamalarımız kurucu unsurlardan «D e v l e t i n k i ş i l i ğ i» hakkındaki oldukça uzun bölümle sona erecektir.

DEVLET

TANIMI ÖZELLİKLERİ KAYNAĞI UNSURLARI

KAMU HUKUKU :

Hukuk biliminin, tarih, sosyoloji, ekonomi, sosyal psikoloji ve ilh., gibi, sosyal bilimler kesiminde yer aldığı bilinmektedir; böyle olması doğaldır; çünkü hukuk, düzenli bir kurallar sistemi, bütünlüşmesi olarak, sosyal olgu ve ilişkilerin belirli bir kesiminin düzenlenmesi görevini yerine getirmekte, bu kuralların geçerliklerini, değişmelerini ve ortadan kalkmalarını açıklamaktadır. Yalnız unutulmamalıdır ki, sosyal olgu ve ilişkilerin tümü, hukukun düzenleme alanına girmediği gibi, hukuk bilimine de bütün sosyal olgu ve ilişkilerin kuralsal düzenlemesini yapmak gibi aşırı bir kapsamsallık tanımak da yerinde değildir.

Demekki hukuku, sosyal olgu ve ilişkilerin belirli bir kesimini düzenleyen kuralların tümü olarak tanımlamak, bu tanımın yeterliği ve doğruluğu sorununu bir tarafa itip, öğretim kolaylığı sağlaması bakımından bizim için elverişli bir başlangıç noktası olabilecektir.

Hukuk biliminin materyelini teşkil eden hukuk kural ve kurumları¹, klasik bir bölümlenmeye göre, iki ana dala ayrılarak incelenmektedir :

¹ Burada kurum (= müessese) dan murat, hukuk kurallarının belirli konularda sistemleşmesi, bütünlük göstermeleridir.

Birincisi, kamu hukuku kuralları ve kurumları,

İkincisi ise, özel hukuk kuralları ve kurumlarıdır.

Hukukun böylece iki büyük bölüme ayrılması, ayrıca bu bölümlerde yer alan hukuk kurallarını inceleyen hukuk biliminin de iki dala ayrıldığını, bunların Kamu Hukuku ve Özel Hukuk'tan ibaret bulunduğunu belirlemektedir.

TANIMLAR :

En kısa ve uygulamada geçerli şekli ile, KAMU HUKUKU, DEVLETLE, ÖZEL HUKUK İSE KİŞİ İLE İLGİLİ HUKUK KURAL VE KURUMLARINI İNCELEYEN VE AÇIKLAMAYA ÇALIŞAN HUKUK DALLARIDIR.

Hukuk biliminin de böyle iki dala ayrılması, Roma Hukuku'ndan beri kabul edilegelmiştir. Bu ayrımı beğenmeyen, eleştiren (L é o n D u g u i t g i b i) ve hatta hukukta böyle bir ikilem (= d u a l i z m) değil bir birlik (= m o n i z m) bulunduğunu ileri sürüp bu ayrımı tüm inkar eden (H a n s K e l s e n g i b i) yazarlar da yok değildir.

Hukukun, yukarda açıklandığı gibi, özel hukuk ve kamu hukuku olarak iki ayrı kesimde incelenmesinde zorunluk vardır; çünkü bu hukuk dallarının konularını teşkil eden hukuk kuralları arasında mahiyet ayrılığı mevcuttur :

Bu mahiyet ayrılığı, kökenine ve sosyal gelişiminin tarihçesine geçilmeden, şu üç noktada özellikle belirgindir :

1) Bir kere, her iki hukuk dalında egemen olan ilkeler ayrıdır :

Kamu hukukunda geçerli olan ilke, genel yararla sınırlı olan egemenliktir.

Özel hukukta egemen olan ilke ise, irade muhtariyeti ve sözleşme serbestliğidir.

2) Her iki hukuk alanındaki hak sahipleri ayrıdır :

Kamu hukuku alanında hak sahibi genellikle, en üstün iradeye ve kudrete yani egemenliğe sahip olan, Devlet ile, Devlet kudretinin belirli parçacıklarını kullanmaya yetkili kılınan diğer kamu hu-

kuku tüzel kişileridir; bu kamusal tüzel kişilere örnek olarak, iller, belediyeler gösterilebilir.

Ayrıca, her iki hukuk alanında hak sahibi olanların buldukları durumun ortaya koyduğu düzeyin de ayrı olduğu kabul edilmektedir : Gerçekten, genellikle özel hukukta hak sahipleri, hukuk bakımından eşit iradelere sahip gerçek yada tüzel kişilerdir; bunların iradelerinin genellikle, bir altlık-üstlük ilkesi içinde görülmesine imkân yoktur : Bunların iradelerinin genellikle hukuk bakımından eşit olduğu kabul edilir.

Kamu hukukunda ise, üstün Devlet kudretine sahip yani ege-men olan Devlet karşısında bireylerin hak sahibi olarak görülme-lerinin sınırlılığı bir yana, bireylerin iradeleri ile Devlet'in iradesi-nin aynı hukuksal düzeyde bulunmadığı, Devlet kudretine sahip ira-denin emir ve komuta etmek durumunda ve yerinde bulunduğu, hatta bu yetkiye sahip olma bakımından Devlet'in bir nevi tekel durumundan yararlandığı, bireylerin ise genellikle Devlet iradesi-nin emirlere uymak, onun gereğini yapmak durumunda ve zorun-da oldukları kabul edilmektedir; bunun doğal sonucu ise, Kamu Hu-kuku alanında birey iradelerinin, hukuki bakımdan, Devlet'inkine bakarak daha alt bir düzeyde bulunduğu kabulüdür.

3) Her iki hukuk alanında düzenlenen menfaatler de ayrıdır :

Kamu hukuku alanında doğrudan doğruya sosyal ve genel menfaatlerin düzenlenmesi ile karşılaşıldığı halde, özel hukukta özel ve kişisel yararların düzenlenmesi söz konusudur.

Üç bakımdan beliren bu mahiyet ayrılığını daha iyi anlayabil-mek için, şu örneğin ele alınması yararlı olacaktır :

Şehirde kendisi ve ailesi için bir ev kiralamak isteyen bir kim-seyi düşünün; bu kimsenin, evini kiraya vermek isteyen bir mal sahibi bulunup kira parası, süresi ve diğer koşullarda uyuştuk-ları takdirde, kiralamak istediği yerde oturması doğaldır; burada tamamen özel hukuk alanına giren bir muamele (= i ş l e m) ile karşı karşıya bulunmaktayız. Gerçekten, özel ve kamu hukuku alanları içinde tesbit ettiğimiz mahiyet ayrılıklarını bu örneğe uy-gularsak, şu sonuçlarla karşılaşırız :

i) Özel hukukta ana prensip, irade muhtariyeti ve sözleşme serbestliği olduğu için, gerek kiracı ve gerekse kiralayan bu pren-sipten hareketle, ev sahibi - kiracı ilişkisini kendileri istedikleri

için aralarında tesis etmişlerdir; yani kiracı veya kiralayan istemedikleri takdirde, bu kira ilişkisinin kurulmasına imkân yoktu; bu nedenle denilebilir ki, kiralayan evini isterse bir başkasına kiraya vermekte muhtar olduğu gibi, kiracı da mutlaka o ev sahibinin evini tutmak ve orada oturmak zorunda değildi.

ii) Bu örnekte, her iki öznenin de yani kiracının da kiralayanın da, birey olarak, yani gerçek kişi olarak, iradeleri arasında bir üstünlük ilişkisi yoktur; başka deyişle her ikisinin de iradesi hukuksal açıdan aynı düzeydedir.

iii) Nihayet, kiracı ve kiralayanın kiralama işlemini yapmakla elde etmek istedikleri menfaat, doğrudan doğruya kişisel ve özel bir menfaattır : Kiralayan, evini kiraya vermekle kira parası alacaktır; bu kişisel ve özel bir yarar oluşumu demektir. Kiracı ise, ödeyeceği kira parasına karşın, bu evde oturma hakkını elde edecek ve oturacaktır; bu da tüm kişisel ve özel bir hak ve yarardır.

Şimdi kamu hukuku alanına giren şu örnekleri ele alalım : Bir vatandaşın askerlik hizmetine alınmasını, bir mükellef adına vergi salınmasını, bir memurun görevinden ve yerinden uzaklaştırılmasını, emekliye sevkini, olağanüstü hal ilânını, harp ilânını, birisinin taşınmazının kamulaştırılmasını düşünün.. Bunların hepsi kamu hukuku alanına giren hukukî işlemlerdir. Bu örneklerin hepsinde, özel hukuk alanında kalan işlemlerde olduğu gibi, ne irade muhtariyeti ve ne de sözleşme serbestliği ilkeleri geçerlidir : Başka deyişle, yükümlü istese de istemese de Devlet onu askere alır; ondan vergi tahsil eder; onun malını kamulaştırır; ve ilh.. Vatandaş 'i r a d e m u h t a r i y e t i v a r d ı r' diyerek Devlet'in yukardaki örneklerde beliren iradesine karşı koymaya çalışamaz. Devlet, bütün bu işlemlerin yapılması şekil ve şartlarını, zamanını ve bağlı olacakları hükümleri, kanunlarla ve onlara bağlı olarak çıkarılan diğer, ikinci derecedeki kurallarla belli eder; bir kere bunları belli edince de, kendisi de onlarla bağlı kalır : Yani, kanun ve ona bağlı tüzük, yönetmelik ve emirler neyi gerektiriyorsa O da onu yapar; bundan şu önemli sonuç karşımıza çıkmaktadır : Genellikle Devlet de kamu hukuku alanına giren işlemlerde, kendi koyduğu hukuk kuralları ile bağlıdır. Örneğin, Devlet istediğini askere alıp istemediğini almamazlık, aynı durumdaki iki kişiden birini vergilendirip diğerini vergiden bağışık saymak yoluna gidemez. Buna karşın, yukarda değindiğimiz kiralama örneğinde, kiralayan

örneğin canı isterse kiracısından belli bir ayın kirasını almayabilir; yada kiracıdan hiç kira parası istememek yolunu da tutabilir.

Öte yandan, görüyoruz ki, vergi salma, askere alma ve benzeri işlemleri yapan kişiler, başta Devlet olmak üzere, il, köy, belediye ve kamu kuruluşları gibi, kamu hukuku tüzel kişileridir. Bu kamu hukuku tüzel kişilerinin iradeleri, özel kişilerin iradelerinden üstündür; çünkü yalnızca bu kamu hukuku tüzel kişileri, değişen oranlarda olmak üzere üstün devlet kudretinin belirli yetki parçacıklarını kullanmak hakkına sahiptir.

Nihayet, vergi salma ve tahsil etme, askere alma, seferberlik ilân etme gibi durumlarda, kamu otoritelerini bu gibi işlemlere iten ana etmenin, kamusal yarar olduğu apaçık bellidir : Burada Ahmet'in yada Mehmet'in yararı değil, tüm ulusun yararı söz konusudur.

Kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki ayırım belirli olarak, yukarıda açıklanan nirengi noktalarında göze çarpmakla beraber, bunlara bağlı olarak ve bunların sonuçları şeklinde daha başka ayrılıkların mevcudiyetini de ortaya koymak mümkündür. Örneğin, her iki alanda yer alan hukukî muamelelerin unsurları ile bu muamelelerin doğurdukları sonuçlar ve bunların etkileri de farklılık gösterir.

Bu açıklamalardan sonra, ilerde ele alacağımız kamu hukukunun dalları konusuna geçmeden evvel, kamu hukukunun, daha somut, geniş ve unsurları belirgin bir tanımını yapmak istiyoruz :

Kamu Hukuku, Devlet'in veya diğer kamu hukuku tüzel kişilerinin kuruluşlarında ve birbiriyle yada özel hukuk şahısları ile doğrudan doğruya genel yararı sağlamak amacı ile giriştikleri münasebetlerinde uygulanan hukuk kurallarının bütünü ve bu kuralları inceleyen hukuk bilimi dahıdır. Demekki, kamu hukuku, Devlet'e uygulanan hukuk kurallarının tamamı, Devlet'e ilişkin hukuk, Devlet hukuku demektir; bu hukukun konusu, Devlet'in bizzat kendisidir. Başka deyişle, Devlet, Devlet kuruluşu ve organları, hükümet ve idare ve idarenin faaliyetleri ve bütün bunlarla vatandaşlar arasındaki ilişkiler, Kamu Hukuku'nun konusu içinde yer alırlar.

Bu daha etraflı ve unsurları belirgin tanımın ortaya çıkardığı sonuç şudur : Kamu hukuku için, genel olarak, iki uygulama alanı söz konusudur; bunlardan birisi, doğrudan doğruya Devlet'in

kendisi ile ilgili ve Devletle bireyler arasındaki ilişkilere ait iç alandır ki bu alanın adı 'İ ç K a m u H u k u k u' alanıdır; diğeri ise, muhtelif Devletler arasındaki münasebetlerle ilgilenen dış alandır ki bunun da adı 'D ı ş K a m u H u k u k u'dur.

İç Kamu Hukuku alanı, genellikle kabul edilen ve klasikleşmiş bir tasnife göre, Anayasa, yada Esas Teşkilât Hukuku, İdare Hukuku, Ceza Hukuku ve Usul Hukukları gibi çeşitli kollara ayrılmaktadır.

Dış Kamu Hukuku'nun bir başka adı ise, «D e v l e t l e r U m u m î H u k u k u»dur; bu hukuk kendi içinde 'D e v l e t l e r a r a s ı C e z a H u k u k u', 'D e v l e t l e r a r a s ı A n a y a s a H u k u k u' gibi bazı bölümleri de içermektedir.

Hemen belirtelim ki, Dış Kamu Hukuku alanı bizim konumuzun dışında kalmaktadır.

Buraya kadar söylenenlerden, «k a m u h u k u k u»nun, iç ve dış kamu hukuku alanlarını içine alan, gayet geniş ve kapsamsal bir görünümü bulunduğu sonucuna varılabilir; bu sonuç ancak 'K a m u H u k u k u' nun belirli bir anlayış şeklinin ortaya konulabilmesi halinde doğru olarak nitelendirilebilir. Bu anlaşılış şekli «G E N İ Ş A N L A M D A K A M U H U K U K U»dur. Gerçekten, buraya kadarki açıklamalarımızda, «K a m u H u k u k u' teriminden, biraz da hukuk öğreniminde gelenekleşen kolaylığı yüzünden, bu geniş ve kapsamsal muhtevası içinde sözetmek yolunu yeğlemiş bulunuyoruz. Bizim için önemli ve asıl benimsediğimiz, 'K a m u H u k u k u' bu geniş anlamda kamu hukuku değil, «D A R A N L A M D A K A M U H U K U K U»dur. *Dar anlamda kamu hukuku* da aslında, yukardan beri açıklamaya gayret ettiğimiz kamu hukukunun, başka deyişle «G e n i ş a n l a m d a k a m u h u k u k u»nun bir bölümüdür. Geniş anlamda kamu hukukunun bölümlenmesi açıklanırken bu dar anlamda kamu hukuku'na yer verilmemesi de şaşırtıcı olmamalıdır : Çünkü dar anlamda kamu hukuku, daha yenilerde bir bilim olarak mevcudiyetini kanıtlıyabilmiştir; bu nedenle hukukun klasik bölümlenmesinde yer almaması doğaldır.

Bazı yazarlar, 'D a r A n l a m d a K a m u H u k u k u' nu *geniş anlamda kamu hukuku*'ndan ayırt edebilmek üzere, bu-

nun başına bir 'g e n e l' yada 'u m u m î' sözcüğünü eklemektedirler²; böylece «U m u m î A m m e H u k u k u» veya «G e n e l K a m u H u k u k u» başlıkları ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Öyleyse bu Genel Kamu Hukuku ne dir?

GENEL KAMU HUKUKU, Devlet'in doğuşunu, gelişmesini onun hukuksal niteliklerini ve niceliğini, fonksiyonlarını veya görevlerini, kişilerle olan ilişkilerini, genel bir teorik çerçeve içinde ve daha çok sentetik bir metodla inceleyen hukuk disiplininin adıdır. Hemen ilâve edelim ki, bu görünümü içinde Genel Kamu Hukuku, sosyoloji, tarih, siyasal bilim ve ekonominin verilerinden ve bunların vardıkları bilimsel sonuçlardan büyük ölçüde yararlanır. Bu bakımdan, Genel Kamu Hukuku'nun sosyal bilimlerin başka şubelerine yabancılaştığı kesinlikle ileri sürülemez.

Ashında, Devlet'in sadece hukuksal bir kurum değil, aynı zamanda sosyal ve hatta ancak ondan sonra hukuksal bir olgu, yapı görünümü taşıdığı hatırlanacak olursa, sosyal bilimlerin komşu disiplinlerinin aydınlattığı Devlet yapısının değişik yan ve cephelerinin bilinmesinin, daha gerçekçi sonuçlara ulaşmamızı sağladığı inkâr olunamaz.

Devlet yapısının sosyal ve siyasal gerçekliğe yansıyan yanları ile hukuksal ve kurumsal cepheleri arasındaki ayrımı belirlemek amacı ile yapılan genelleme ve bölünmeler arasında, en başarılı olanlarından birisi ve hatta günümüzde bile geçerliğini sürdürmüş olanı hiç şüphesiz G. Jellinek'e ait olandır. Bu ünlü Alman Kamu Hukukçusu, Genel Kamu Hukuku'na 'U m u m î D e v l e t T e o r i s i' (veya Devlet'in Genel Kuramı) (= a l l g e m e i n e S t a a t s l e h r e = t h é o r i e g é n é r a l e d e l'É t a t) adını vermiş ve bunu iki ayrı kesime bölmüştür³: a — Devlet'in Genel Sosyal Kuramı (=a l l g e m e i n e

² Örneğin bakınız : Recai Galip OKANDAN : «Umumî Amme Hukuku Dersleri», İstanbul 1955 (yeni basıları vardır); Muvaffak AKBAY «Umumî Amme Hukuku Dersleri», Ankara 1948 (yeni basıları var).

³ G. JELLİNEK : 'L'État Moderne et son Droit' Paris 1911-13 trans. Cilt : I. s. 13 vd.

Bu konuda Jellinek'inkine benzer bir başka ilginç bölümlenme için, Bknz. : POUND, R. : 'Law and the State - Jurisprudence and Politics', Harvard Law Review, 57, 1943 - 1944, s. 1193.

Sociallehre des Staates) ve b — Devletin Genel Hukukî Kuramı (= allgemeine Staatsrechtslehre).

Devletin Genel Sosyal Kuramı, Devlet yapısının siyasal, sosyal ve tarihsel bakımlardan incelenmesini, ikincisi, yani Devlet'in Genel Hukukî Kuramı, Devlet'in sadece hukuksal görünümünün incelenmesini konu edinmişlerdir; bunlardan birincisinin pozitifleşme eğilimi belirgin bir sosyal bilim, ikincisinin ise kuramsal yönleri meydana olan bir bilim oldukları söylenebilir. Jellinek'in bu ayrımı ve Devlet yapısının incelenmesinde ortaya attığı çok yönlü metod anlayışı doğrudur ve bu ayrıma bakarak gelişme olanaklarına kavuşan siyasal bilimin temelinde veya kökeninde de bir bakıma Jellinek'in bu çok önemli katkısı yatmaktadır. Böylece Jellinek'i öteden beri kullanılan ve fakat alanı ve sınırları pek belirgin bulunmayan 'siyasal bilim'e yeni ve devamlı bir kişilik kazandıran bilim adamı olarak kabul etmek mümkündür.

Ayrıca, Kamu Hukuku'nun bölümleri, tanımları, «Umumî Amme Hukuku» kavramı konularında Bk. : ABADAN, Yavuz : 'Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri', Ankara 1952, s. 62 vd; OKANDAN, Recai : 'Umumî Amme Hukuku', İÜMF. Yayını, İstanbul 1966, Giriş : s. 1-24; BAŞGİL, Ali Fuat : 'Esas Teşkilât Hukuku' Birinci Cilt - Fasikül 1, İstanbul 1960, s. 45-48; özellikle : KUBALI, Hüseyin Nail : 'Devlet Ana Hukuku Dersleri' C. I, İstanbul, 1946, s. 3 vd.

DEVLET NE DİR ?

Buraya kadar süren açıklamalarımızdan anlaşılmıştır ki, gerek geniş anlamda kamu hukuku'nun ve gerekse dar anlamda kamu hukuku'nun yani 'G e n e l K a m u H u k u k u'nun tanımlarında ve bu tanımların unsurları arasında en fazla göze çarpan husus, daima ve daima «D e v l e t» sözcüğü ile karşılaşmış olmamızdır. Gerçekten, her iki anlamdaki kamu hukuklarının ana konuları veya bağlı, ilgili buldukları temel kavram, «D e v l e t»'tir. Hele Genel Kamu Hukuku veya, hatırlanacağı gibi, Jellinek'in deyimi ile Umumî Devlet Teorisi, Devlet'in sadece hukukî görünümünün değil, sosyolojik, siyasal, ekonomik ve ilh., yanlarının da bilinmesine önem vermekte ve ancak bu şekilde, yani bütün bu alanlardan toplanan bilgilerin başarılı bir sentezi yapılabildiği takdirde, Devlet hakkında eksiksiz ve gerçekten tatminkâr bilgilere sahip olunabileceğini ileri sürmektedir.

Öyle ise Devlet nedir? Kısa ve çabuk bir cevap verebilmek için, şimdiye kadar söylenenlerden de yararlanılarak, hemen şu söylenebilir : Devlet ne sadece hukukî, ne sadece politik, ekonomik ve ilh., bir olgudur; Devlet, en kısa şekli ile, karmaşık, çok yanlı ve yönlü bir sosyal olgudur.

Karmaşık bir sosyal olgu, yapı niteliği taşıyan Devlet, aslında insan topluluklarının ancak belirli bir evriminden sonra ortaya çıkabilmiştir; bu evrimin kaba hatları ile izlenmesi, belki de Devlet'in ne olduğu sorununa daha kesin ve somut bir cevap bulmamıza yardımcı olabilecektir :

Bilindiği üzere, ortak yararları ve karşılıklı ilişkileri nedeniyle bir topluluk halinde yaşamayı yeğleyen insanlar, toplumu meydana getirirler. İşte bu toplumda, sebep ve saiki her ne olursa olsun, bireylerin tümünün itaatını sağlayan üstün bir otorite belirir ve mevcudiyetini kabul ettirirse, o andan itibaren Devlet ortaya çıkmış demektir. Başka deyişle, sosyal yapı, belirtilen özellikleri taşıyan bir otoritenin ortaya çıkması ile, artık siyasal bir yapı haline dönüşmüştür.

Bu üstün otoritenin iradesinin belirtilmesine ve onun emirlerinin verilmesine uygulanmasına hizmet eden araç ve gereçlerle, organların tümüne, Hükûmet adı verilir.

Üstün otoritenin emirleri ise hukuku teşkil eder.

Bu hukuku uygulayanlar, kamu görevlerinden ibarettir.

Siyasallaşmış bir sosyal yapı içinde yer alan ve bu yapıda ortaya çıkan siyasal iktidara itaatla yükümlü bulunan bireylerin tamamına ise «h a l k» denilir.

Nihayet, bu üstün siyasal kudretin veya Devlet kudretinin yöneleceği genel amacı, bunu gerçekleştirmek için yerine getireceği görevleri ve kudretin nasıl kullanılacağını ve onun sınırlarını ve bütün bunlarla ilgili diğer ana konuları kurallara bağlayan *metne* (y a z ı l ı i s e t a b i i) anayasa adı verilir.

Burada önemli olan şudur : Devlet tek başına, bu yukarıda sayılan unsurlardan hiçbirisi değildir; yani Devlet ne halktır; ne hükûmettir; ne kamusal görevlilerdir ve ne de anayasanın kendisinin Devlet olarak sayılmasının tutarlı bir yanı vardır. Hatta Devlet'i, üstün kudretinin geçerli olduğu alanla eş anlamlı saymak da yanlışır. Devlet, belirli kimselerden oluşmuş bir toplumsal çevrede, yukarıdaki unsurları içermek kaydı ile meydana gelen siyasal bir yapıdır.

Böylece uzun olmasına rağmen, Devlet için, daha açık ve seçik bir tanımlamaya ulaşılmış oluyoruz; yalnız bu noktada belirtilmesi ve hiç unutulmaması gereken bir nokta karşımıza çıkmaktadır : Devlet ile hükûmet eş-anlamlı, yada tinsel ve nesnel bakımlardan birbirinin aynı değildir. Devlet, çok kısa bir deyişle siyasal bir yapıdır; hükûmet ise, tekrar edelim, bu siyasal yapının görevlerini yerine getirirken kullandığı araç ve gereçlerin ve organların tamamından ibarettir. Bu ayırım daima hatırlanmalıdır. İlâve edelim ki, sonraki açıklamalarımız, Devlet ile hükûmet arasındaki bu unutulmaması gerekli ayrılığı, daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır⁴.

⁴ Değişik görünümlü, çoğunlukla basit ve bir kısmı analitik Devlet tanımları için Bk. : DABIN, Jean : 'Doctrine Générale de L'Etat', Paris 1939, s. 9; WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 4, 49; BLUNTSCHLI, M. : 'Théorie Générale de L'État', (Trad. M. A. de Riedmatten), Paris 1877, s. 11 vd., özellikle : WILLIOUGHBY, W. F. : 'The Government of Modern States', New York, 1936, s. 6-21.

DEVLETİN MAHİYETİ :

Bir Soyutlama Olarak Devlet :

Yukarda yer alan Devlet'in açıklanmalı ve unsurları belirgin tanımını, bir kez daha ve dikkatli bir şekilde okunacak olursa, onun bir soyutlamadan ibaret bulunduğu sonucuna varılmış olacaktır. Gerçekten Devlet, tek ve üstün otoritesinin geçerli olduğu *ülke* değildir; bu üstün kudrete boyun eğen bireylerin tümü de, yani *halk* veya *millet* denilen topluluk da tek başına Devlet değildir; hükûmetin de Devlet ile eş anlamlı olmadığını, ikisinin ayırt edilmesi gerektiğini yukarda işaret etmiş bulunuyoruz. Bu noktada garipsenebilecek şu durumla karşı karşıya bulunduğumuzu ifade etmek gerekiyor : Aslında Devlet'in unsurları arasında sayılabilen ve yukarda değindiğimiz *ülke*, *halk* yada *millet* ve hatta hükûmet, tek tek ele alındıklarında veya düşünüldüklerinde, şüphesiz ki tamamen somut varlıklardan ibarettirler. Bu varlıklara hatta elle dokunulabilir; bunlar gözle görülebilirler. Ne var ki bu somut varlıkların oluşturduğu unsurlara üstün bir siyasal iktidarın veya otoritenin ilâvesi ile oluşan varlık —ki biz buna Devlet diyebiliriz— hiç de öyle gözle görülebilen, elle tutulabilen yani bir kelime ile, somut bir varlık değildir. Bu durumu böylece belirledikten sonra tekrar aynı soruya dönmemiz mukadderdir : Öyle ise Devlet ne dir? Devlet, onu oluşturan unsurların büyük kesimi nesnel varlıklardan ibaret olduğu halde, soyut bir olgu veya varlıktır; başka deyişle Devlet, bir soyutlamadan ibarettir.

Görülüyor ki yukarda benimsediğimizi ileri sürdüğümüz açıklanmalı tanım da bizi nihayet, Devlet'in bir soyutlama olduğu sonucu ile başbaşa bırakmaktadır. Sadece bu türde bir sonuca ulaşmamız, incelemelerimizi derinleştirmemizi, özellikle Devlet denilen bu soyutlamanın veya soyut varlığın, *belirgin özelliklerini* ortaya koymamızı gerekli kılmaktadır.

Devletin Belirgin Özellikleri :

Yukarıdaki tanım ve onun bizi ulaştırdığı sonuç, Devletin belirgin özellikleri bilinmeden eksik ve yetersiz kalmaya mahkûmdur. Devlet'in belki de ilk bakışta ve münakaşasız kabul edilebilecek bir özelliği şu şekilde belirlenebilir : Devletin başta gelen özelliklerinden birisi, onun bir soyutlamadan ibaret bulunmasıdır; ama bu da yukarıda yer alan açıklamalarımızın bizi ulaştırdığı ve zaten bilmekte olduğumuz bir sonuçtan ibarettir.

Devlet'in bir soyutlamadan ibaret olmanın ötesinde başka belirgin özellikleri var mıdır?

Bu sorun bir başka açıdan Devlet yapısının mevcudiyeti için belirmeleri gerekli koşullar olarak da nitelendirilebilir. Başka deyişle, biraz sonra ele alacağımız özellikler ortaya çıktığında, yada aşağıdaki koşullar gerçekleştiğinde, Devlet'in belirginliğini kabul etmek gerekecektir.

Bu koşulları veya özellikleri ele almadan önce belirtelim ki, bu sorun, siyasal bilimin ve kamu hukukunun çözümlenmemiş problemlerinden birisini teşkil eder. Yazarlar, Devlet denilen sosyal-siyasal karmaşık yapının, kendilerine göre önemli saydıkları unsurlarına bakarak, Devletin belirgin özelliklerinin açıklanmasında yada koşullarının belirlenmesinde, çok defa yekdiğerine zıt sonuçlara ulaşabilmişlerdir; bu noktayı da böylece işaretledikten sonra, şimdi Devlet'in belirgin özelliklerinin tesbitine geçebiliriz :

I. — İlk ve en önemli karakteristik, belirli bir toplumda, Devlet yani siyasal yapı kurmak için, *kollektif bir isteğin* mevcut olmasıdır; bununla murat edilen şudur :

Toplumunu oluşturan bireyler, kendilerini yönetecek ve bu amaçla emirler verecek ve bu verdiği emirlerin yerine getirilmesini, sahip olacağı zecir araçları ile sağlayacak bir üstün otoritenin meydana çıkmasını isteyecekler, veya en azından böyle bir üstün otoritenin belirmesine karşı koymaya kalkışmayacaklardır. Bu üstün otorite, toplumun tüm üyeleri adına ve onların hayrına hareket etmekle yetkili ve görevli sayılacaktır.

Aslında, yukarıda sözü edilen üstün otoritenin meydana çıkışının çok defa farkına dahi varılmadığını belirtmek isteriz. Başka bir deyişle, sosyal bir yapı durumundan siyasal yapı haline dönüşüm yada geçiş spontane bir şekilde, yani kendiliğinden oluşmuştur; bu-

nunla beraber, siyasal yapı, yani bir Devlet olma isteminin açık ve kesin bir şekilde öne sürüldüğü hallere de rastlanmamış değildir. Özellikle yıkılan imparatorluklarda, önceleri imparatorluğun emir ve sultanı altında yaşayan ve fakat toplumsal ve hatta milli yapı olarak bütünleşmelerini idrak etmiş bulunan halklar, imparatorluğun ortadan kalkması ile birlikte, açıkca ve hemen bağımsız bir Devlet kurma arzularını açığa vurmaktadırlar⁵.

Yabancı bir saldırganın işgaline uğrayan ve geçici bir süre için de olsa kendi siyasal yapısının üstün iradesine malik bulunmaktan mahrum kılınan sosyal yapılar da, genellikle kendi siyasal yapılarını ve onun üstün kudretini yegane meşru ve itaata lâyık değer olarak tanıdıklarını ve yabancı saldırgana isyan eylediklerini çok defa açıkca ortaya koymuşlardır. Türk Kurtuluş Savaşı'nda toplumumuzun bu konuda en belirgin örneklerden birini, Misak-ı Milli Beyannamesi ile verdiği bilinmektedir.

II. — İkinci önemli özellik, sadece siyasal bir yapı haline gelmek iradesinin yetersiz oluşu nedeniyle, bunun, gerçekten ve fiilen yapılabileceğinin ispat edilebilmesi suretinde ifade olunabilir. Şurası muhakkaktır ki, sadece Devlet olmak yolundaki isteğin mevcudiyeti, siyasal yapı şekline dönüşüm için yeterli değildir; bu yolda bir isteğin mevcudiyeti gerekli olmakla beraber, bunu ileri sürerlerin, isteklerini 'k u v v e d e n f i i l e' çıkarabilecek güçte olmaları veya bunu yapmaya yetenekli olduklarını göstermeleri gerekmektedir. Devletleşme olgusu hemen her yerde, bunu arzulayan toplumsal yapıların kendi gayret ve çabaları sonucunda ortaya çıkabilmiştir. Bu uğraşta başarılı olunamadığı sürece, sadece isteklerin açıklanması ile karşılaşmıştır. Örneğin Afrika uluslarının çoğu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Devlet olma istemlerini ısrarla ve şiddetli bir şekilde açığa vurdukları halde, uzunca bir süre, bu isteklerini gerçekleştirmek olanağını bulamamışlardır.

III. — Devlet yapısının üçüncü özelliği yada Devlet olgusunun mevcudiyeti için gerekli bir başka ana koşul, bu yapının temsil ettiği birliğin *bölünmez ve değiştirilemez* olmasıdır. Bu tıpkı, bir kimsenin kişiliğine, vücut tamlığına benzer: Nasıl kişilik değiştirilemez, ondan vazgeçilemez, vücut tamlığı da bölünme kabul et-

⁵ Bu konuda özellikle bakınız: EMERSON, Rupert: «From Empire to Nation» (Harvard University Press, 1960), Chap. 15 vd.

mez ise, Devlet'in birliği, yani Devlet denilen siyasal yapının ortaya koyduğu bütünlüşme de bölünemez; devredilemez ve değiştirilemez. İşte, daha önce üzerinde ısrarla durduğumuz Devlet ile Hükümet arasındaki ayrılık, önemini, bu özelliğin açıklanmasında daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır : Bir Devlet hükümetini değiştirebilir : Hatta bazı defa bu bir gereklilik de olabilir. Nasıl bir kimsenin üstündeki giysileri çıkartıp yerine yenilerini giymesi, onun kişiliğinde bir değişmeyi gerekli kılmazsa, aynı şekilde hükümetini değiştiren bir Devlet de, değişmiş, başkalaşmış olmaz.

IV. — Dördüncü olarak, Devlet'in zecri, zorlayıcı üstün bir kudrete sahip bulunması gereği ileri sürülmektedir. Bu koşul yada özelliğe, diğerlerine bakarak üstün ve ayrı bir önem veren vazarlar⁶ mevcuttur.

Aslında, bu zecrî ve üstün Devlet kudretinin, fiilen ve hemen her zaman ve yerde gözlenebilecek şekilde mevcudiyetinin gerekli olmadığını ortaya koymak icabetmektedir. Önemli olan, Devlet'in istediğini zorla yaptırabilme yeteneğine sahip bulunması ve zorunlu olan her durumda bu yeteneğini, onun mevcudiyetinden şüphelenenleri ikna edecek şekilde, kanıtlamasıdır. Öte yandan, bireylerin, böyle bir yeteneğin Devlet'de mevcut olduğu yolunda bir kanıya sahip olmaları dahi yeterli sayılabilir. şu kadar ki, yukarda da bir nebze değindiğimiz gibi, Devlet bu kanının zayıflamasına ve nihayet ortadan silinip kalkmasına yol açacak ihtimalleri de bertaraf etmesini bilecektir.

Hiçbir Devlet, bireylerden beklediği itaati, sahip bulunduğu üstün zecrî kudreti durmaksızın ortaya koymak, başka deyişle devamlı olarak zecir kullanmak yolu ile sağlamaz; sağlayamaz; çünkü buna bir bakıma imkân da yoktur. Bu yoldaki teşebbüslerin bir başka yönden de başarı şansı mevcut değildir : Her çok kullanılan, ortaya çıkarılan şey gibi, durmaksızın kendisine başvuru Devlet Kudreti de bir noktadan sonra etkinliği kaybedebilir; çünkü aşınır; zayıflar. Bu önemli noktayı nazara alarak, ilerde daha etraflı bir şekilde değineceğimiz gibi, hemen bütün Devlet adamları, mümkün olduğu kadar az zecre müracaat ederek Devlet yönetimini sürdürmeyi yeğerler; bunu yaparken de, bir gün açıktan zorla-

⁶ Örneğin, Bknz. : WEBER, Max : 'The Theory of Social and Economic Organization', trans. by A. M. Henderson & T. Parsons (Oxford University Press : 1947) s. 154.

yıcı kuvveti kullanma durumunda kaldıklarında, bunu yapmakta tereddüd etmeyecekleri yolunda bireylerin zihinlerinde oluşturdukları kaniyi da daima kuvvetli tutmaya dikkat ederler.

Demekki üstün Devlet kudretinin kullanımında ve hatta mevcudiyetinde bir çeşit 'k u d r e t e k o n o m i s i'nden söz etmek mümkün olabilir. Siyasal iktidarın kullanımı, i k t i d a r e k o n o m i s i'nin kurallarına uygun bulunmalıdır; aşırı iktidar sarfı, israf gereksiz ve zararlı olduğu gibi, daima kullanılacak yeterlikte bir kudret birikiminin korunması da hayati bir zarurettir.

Burada bir adım daha ileri giderek diyebiliriz ki, Devlet'in sadece verdiği emirlerin yerine getirilmesini sağlayabilmek için bu sözü edilen ve her istediği anda etkinliğini ve geçerliğini kanıtlanması gereken üstün Kudrete sahip olması da yeterli sayılmayabilir; çünkü, bunun yanı sıra, Devlet'in bu zecri kudretin uygulamaya aktarılmasında gerekli 'i k t i d a r a r a ç l a r ı'nın tümüne sahip olması ve özellikle itaatı sağlayacak zecrin şeklini tayin etmekte tek ve yalnız olduğunun bilinmesi, yani onun bir çeşit tekel durumundan yararlanması icap etmektedir.

V. — Devletin bir başka belirgin özelliği, hukuk kuralları olarak tanımladığımız, onun üstün iktidarının belirlenmesi, uygulanması ve geçerli sayılmasını sağlayan emirleri vermek tekeline sahip olmasının doğal sonucu olarak, Hukukun Devlet iktidar ve iradesinden gayrı bir kaynağının bulunmaması suretinde ifade olunabilir; bu, dar anlamda hukukî, normativist açıdan, Devlet'in kısaca yegane hukuk kaynağı teşkil ettiği anlamına gelir. Hukukun Devlet'ten gayrı bir kaynağının bulunmadığı yolundaki görüş kolayca eleştirilebilir. Bu anlayışın bir bakıma «s o s y o l o j i k h u k u k a n l a y ı ş ı» açısından kolayca cerhedilebileceği de ileri sürülebilir. Ne var ki, kaynakta sosyolojik sayılsa bile bir hukuk normuna nihai geçerlik kazandırmakta Devlet'in iktidar ve iradesinin ancak son sözü söyleyeceği ve buna benzer bir mekanizma ile bir kısım sosyolojik normların «h u k u k l a ş m a s ı n a» da mani olabileceği düşünülürse, yukarıdaki anlayışın bütün daraltıcı görünümüne ve sosyal gerçekliği kesinlikle aksettirememesine rağmen, bizim için, geçicilik kaydı ile de olsa, geçerli ve doğru sayılacağı söylenebilir.

VI. — Egemenlikten de, Devlet'in en önemli özelliği olarak söz açmak gelenekleşmiştir. Hemen ifade edelim ki burada egemen-

lik hakkında ortaya sürülen tüm kuramların eleştirisel bir özeti yapılacaktır ve bu kavramın kökeninden başlayarak izlediği tarihsel evrim çizgisi belirtilecek değildir. Belirtilmesi gereken husus, Devlet'in ayırıcı özelliklerinden birisi olarak bugün için egemenlikten ne anlaşılacaktır.

Egemenlik, Devlet kudretinin özü, kendisi veya cıvheri olarak anlaşılırsa da bugün bu görüş terkedilmiştir. Bugün için egemenlikten murat, sadece Devlet kudretinin sahip bulunması gerekli bir özellik, yada vasıftır.

Egemenliğin Devlet kudretinin bir özelliği olarak anlaşılması bakımından da ilginç, bir evrimin mevcudiyetini tesbit ediyoruz. Bir zamanlar Devlet kudretinin vasfı olarak egemenlikten anlaşılan bu kudretin *en üstün* ve *sınırsız* sayılmasından ibaretti. Başka deyişle ancak en üstün ve sınırsız sayılan devlet kudretine egemenlik izafe olunabilirdi. Bugün sınırsızlık ve en üstün olma anlamında bir egemenlik anlayışı da terkedilmiş bulunmaktadır⁷.

Egemenlik hakkındaki modern doktrinin bizi ulaştırdığı sonuçlar şöyle özetlenebilir: Egemenlik, iç ve dış alanda olmak üzere iki bakımdan düşünülmelidir. Şu var ki bu düşünme ve ele alış şekli iç egemenlik ve dış egemenlik olarak iki ayrı egemenlik nevinin mevcudiyeti anlamına gelmez. Egemenlik tektir; onun dış ve iç görünüşleri vardır. İç'de egemenlikten anlaşılan Devlet'te beliren siyasal iktidarın, toplumsal yapıda diğer iktidar mihraklarında oluşana bakarak daha üst bir düzeyde yer almasıdır. Bu hiçbir zaman en üst düzeyde yer alma anlamına gelmediği gibi, bu durum, sınırsızlık anlamına da kesinlikle gelmez. Kısacası içte egemenlikten anlaşılması gereken ancak orantılı bir üstünlük ve her halde sınırlama anlayışına yabancı bulunmamaktadır. Bu konuda karşımıza çıkan ilginç sorun, sınırlama ile egemenliğin nasıl olup da uyuşturulabileceğidir. Bazı yazarlar, sınırlamanın, egemenliğe tamamen yabancı olduğunu, sınırlanabilen Devlet kudretinin egemen sayılamayacağı görüşünü ileri sürmüşlerse de, bunun yanlış olduğu meydandadır. Egemenlik gibi bir vasıf uğruna Devlet kudretini sınırsız saymak aslında pek akli bir çözüm de değildir: Bir vasıf uğruna insanlığın sınırlandırma yolundaki çabalarını tüm inkar etmenin ise tutarlı bir yanı yoktur. Bu bakımdan egemenlikle sınırla-

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk.: VILLENEUVE, Marcel de la: 'Traité Général de L'État', Paris 1929, s. 490 vd.

ma fikrinin birlikte barınabileceğini, bunların birbirlerini ortadan kaldıracı bir etkileme ilişkisi içinde bulunmayacaklarını kabul etmek en doğru çözüm yoludur⁸.

Egemenliğin dış alandaki görünümü ise, bugünkü milletlerarası ilişkiler alanının gittikçe giriftleşen ilişkiler yumağı içinde doğal olarak yeni ve ılımlı bir karaktere kavuşturulmuştur : Bugün artık milletlerarası alanda da iç hukukta olduğu gibi, mutlak bir egemenlikten hatta kesin bir bağımsızlıktan söz etmek olanağı yoktur. Milletlerarası ilişkiler alanında egemen olmaktan anlaşılması gereken, bu arenanın diğer özneleri ile, hukuksal bakımdan onlara eşit bir platformda ilişkiler kurabilme yeteneğine sahip olmaktan ibarettir. Hukukî bakımdan eşit hak süjesi sayılmak, egemenliğin dış görünümünden ibarettir. Görülüyor ki, ekonomik, kültürel ve askeri bakımlardan doğal sayılan eşitsizlik halleri, egemenliğin yukarıdaki şekilde anlaşılmasına mani değildir; başka deyişle, bu sözü edilen ve benzeri alanlardaki eşitsizlik halleri egemenlikten mahrumiyeti gerektirmez.

Acaba egemenlikten Devlet yapısının en önemli özelliği olarak söz etmek doğru ve yerinde bir tutum mudur?.. Bazı yazarlara bakılırsa, egemenlik gerçekten Devlet kudretinin dolayısıyla Devlet'in en önemli özelliğini teşkil eder; çünkü ancak bu sayede Devlet, sosyolojik açıdan doğası ve dokusu kendisinininkinden ayrı sayılmayacak diğer insan topluluklarından ayrılabilir; onların içinde sivrilir; yükselir. Bu egemenlikten söz açıldığında onun başına bir de «s i y a s a l» sözcüğünün eklenmesi de gelenekleşmiştir : Siyasal egemenlikten murat edilen, bir bakıma, hangi çeşitten olursa olsun bir başka iktidar mihrakının hukukî veya gayri hukukî kontrol ve mürakebesinden masun bulunmak, öte yandan, küçüklü büyüklü topluluklar, grupmanlar içinde yer almış vatandaşların haklarının ve ödevlerinin eksiksiz ve etkili bir kontrolünü sağlamaktan ibarettir. Bu her iki çeşitten kontrol ve mürakebenin, sınırlandırılma kavramına yabancı olmadığını veya onun reddini gerektirmediğini tekrar belirtiriz. Devlet işte bu yukarda belirtilen noktadan hareket edilirse, sadece bütün hukuk kurallarına nihaî bir muteberiyet kazandırma tekeline sahip bulunduğu için değil, aynı zamanda hukukî mahiyetteki üstün kudretinin yöneleceği amaçları belirt-

⁸ Bknz. : Yahya K. ZABUNOĞLU : «Devlet Kudretinin Sınırlanması», Ankara 1963; Sf. 5 vd.

mekte ve bu kudretin kullanılış şeklini ortaya koymakta da tamamen muhtar bulunduğu için yine egemen sayılmalıdır.

Yukarda ele aldığımız, Devlet - hükümet ayrımı, egemenlik bakımından da önemli sonuçları beraberinde getirmektedir : Gerçekten, yukarda açıklanan şekli ve anlamı ile 'e g e m e n' olan Devlet kudretine sahip bulunan sadece Devlet'tir. Hükümet ise, egemen Devlet kudretinin sadece kendisine bırakılması uygun ve doğru görülmüş bazı kesimlerini, parçalarını kullanır; bu parçaların tamamı bir araya gelse bile, Devlet'te beliren en üstün kudreti oluşturmazlar. Öte yandan, bizatihi bunların kullanılmak üzere hükümete devredilmesi sebebiyle, artık bunların, yani bu iktidar parçacıklarının yukarda koşullandırıldığı şekildeki sınırsızlık ve üstünlük özellikleri de kesinlikle ortadan kalkmıştır denilebilir. Kısacası Devlet kudretinin hükümete mevdu parçaları sınırlı ve üstün olmayan iktidar parçalarından ibarettir. Bu durumun doğal sonucu olarak, hükümetin kudretinin egemen olduğundan kesinlikle söz edilemez.

Devlet kudretinin ancak egemenlik vasfına, yukardaki koşullar içinde kalınmak kaydı ile müstahak sayılabileceği, hükümete terk edilen iktidar parçalarının daha başlangıçtan itibaren sınırlı bulunduğu gerçekleri, bizi kamu hürriyetlerinin korunması, güvenceye bağlanması bakımından Burgess'in başarılı bir şekilde ifade ettiği şu doğru gözleme götürmektedir : Kamu hürriyetlerinin veya ferdi hakların Devlet'e karşı korunması güvence altında bulundurulması diye bir sorun mevcut değildir; sorun, kamu hürriyetlerinin hükümetlere bırakılan Devlet kudreti parçalarının kötü kullanımlarına karşı korunmasıdır; başka deyişle, kamu hürriyetlerinin hükümetlere karşı güvenceye bağlanmasıdır⁹.

Devlet denilen karmaşık sosyal ve siyasal yapının belirtilmesi gereken ayırıcı özellikleri bunlardan ibarettir; bunları, Devlet yapısının mevcudiyetinden söz edebilmek için gerekli asgarî koşullar olarak nitelendirmek de mümkündür.

Sosyal yapının siyasal yapı haline gelmesinin yani Devlet'in ortaya çıkışının, bu sosyal yapının eski ve alışılmış hayat tarzlarında büyük değişiklikler yaratacağı kolayca kestirilebilir; bu sorun, ge-

⁹ WILLIOUGHBY, W. F. : «The Government of Modern States», D. Appleton-Century Company : New York, 1936; Sf. 12.

nellikle, «Devlet'in ortaya çıkışının yarattığı sonuçlar» olarak ifade edilmektedir. Devlet denilen, sosyal yapının siyasallaşması olgusunun yarattığı sonuçları derinliğine ve genişliğine ele alıp incelemek niyetinde değiliz; aslında bu, sınırlarını belirlediğimiz konumuz bakımından gerekli ve mümkün de değildir. Şu kadar ki, Devlet olgusunun ortaya çıkardığı sonuçlardan, kamu hukuku ve siyasal bilim bakımından en önemlisi görünene kısaca değinmek zorunluğunu duyuyoruz :

Devlet'in ortaya çıkışının yarattığı sonuçlardan belki en önemlisi, artık, bireysel iradelerin, *kollektif* ve *genel* bir iradeye boyun eğme zorunluluğu ile karşılaşmış bulunmalarıdır. Kesin itaati sağlayacak bu iradenin gerçekten kollektif ve genel olup olmadığı sorunu üzerinde durmak istemiyoruz. Bu sorun kamu hukukunda ve siyasal bilimde tartışmalıdır¹⁰. Şu var ki Devlet'de beliren iradenin ve kudretin kapsamsallığı ve herkes için geçerli olduğu en azından kabul edilmektedir; bunun sosyal ve siyasal gerçekçilik bakımından böyle olup olmadığı ise ayrı bir problemdir. Bireysel iradelerin artık boyun eğme veya itaatla yükümlü sayılmaları keyfiyeti, bir bakıma şaşırtıcı bir sonuç gibi görünmektedir; bu bakımdan bu sonucun daha yakından izlenmesinde yarar vardır :

Devlet'de beliren iktidarın niteliklerini ve bunun egemenlik kavramına yansımaları yukarıda açıklamıştık. Orada belirlediğimiz anlamda egemen olan Devlet kudreti, insan davranışlarının her çeşidini düzenleyen nihai otorite veya otorite kaynağıdır. Belirli bir yerde aynı anda iki üstün otorite, kudret olamaz; olmamıştır. Bu nedenle, belirli bir halk topluluğunun (bu halk topluluğunun militleşmesi vakasını şimdilik ihmal etmemiz kaydı ile) Devletleşmesi, bu oluşum içinde halkın içinde yer alan bireylerin her birinin kendi iradesinin üstünlüğünden vazgeçmesi, başka deyişle üstün ve kollektif bir iktidar ve irade uğruna (Devlet kudreti ve iradesi) kendi iradesinin üstünlüğünü feda etmesi demektir. Bu sonuç aslında Devlet yaşamı içinde kendini bulan bütün bireyler için doğrudur. Devlet yaşamının mevcudiyeti, onun iktidar ve iradesine karşı bütün bireysel rakabet imkânlarını bertaraf edici niteliktedir. İşte bu nedendir ki Devlet, hukuken ve potansiyel olarak, emri ve sultanı altındaki bireylerin her birinin davranışlarının tümünü

¹⁰ WILLOUGHBY, W. F. : age. s. 12, 13.

en kılcal girintilerine değin düzenleme ve kontrol yetkisine sahip sayılmaktadır. Geręi pratikte hiçbir Devlet'in bu derece aşıırı bir uygulamaya kalkışma olanağını bulamadığı bilinmektedir; ama uygulamada karşılaşılan maniler, Devlet'in bu kontrol ve düzenlemeyi yapmak yetkisine sahip bulunmadığı anlamına gelmez. Gerçeklikte karşılaşılan durum ise şudur : Devlet gerekli bulduğu takdirde, bu istikamette düşünülebileceğinden de çok ilerilere varılabileceğini gösterebilmiştir. Bugün özellikle süper Devlet denilen siyasal yapılarında bireylerin en hurda ve gizli davranış ve ilişkileri dahi gözlenebilmekte, bu gözlemlerin sağladığı bilgiler depolanmakta ve yeri geldiğinde kullanılmaktadır. Bireyler için ayrılmış mahremiyet alanının, gizlilik sınırlarının gittikçe daralmakta olduğu inkar edilemez bir vakiydir. Öte yandan, modern toplumda bireylerin çeşitli düzeylerdeki çok karmaşık hukuk kurallarından oluşmuş ağlar içinde yaşadığı da unutulmamalıdır; bu kuralların mahiyeti ve yoğunlukları düşünülecek olursa, modern Devlet'te yaşayan bireyin davranışlarının ne kadar sıkı bir şekilde kolektif irade, dolayısıyla Devlet tarafından kontrol edildiğı kolayca anlaşılabilir.

Demekki, bize biraz aşıırı ve ters görünse bile, Modern Hukuk Devleti'nde kişi hürriyetleri ya da kamu hürriyetleri olarak bilinen «s e r b e s t l i k a l a n l a r ı», başka bir deyişle bireye tanınan saklı alanlar, serbestlik adacıkları, aslında Devlet tarafından öyle olması uygun görldğu için mevcutturlar. Bu itibarla, kişisel özgürlükler olarak bireylere Devlet tarafından tanınan yetkiler, iktidar paręacıkları, aslında kullanımları Devlet tarafından bireylere bırakılmış bir takım yetkilerden, olanaklardan ibarettir ki, Devlet her ne zaman isterse bu bireylere tanıdığı ve kullanımlarını onlara bıraktığı iktidar paręacıklarını geri alabilir. Tekrar edelim ki bu sonuç bize de oldukça ters ve katı, sert gelmektedir. Ne var ki hukukî gerçeklik bundan ibarettir : Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ilnında, iç ve dış savaş ihtimallerinin belirmesinde, Devlet'in bireysel özgürlükleri kısıtlamasının hatta bir kesimini tamamen ortadan kaldırmasının başka bir yoldan giderek açıklanması olanağı bizce yoktur. Geriye Devlet'in bu alandaki hak ve yetkisinin koşullandırılması, zamanı, geğiciliğin belirlenmesi gibi yan ve alt sorunlar kalmaktadır ki, bunlar, sorunun esasına etkili, yani Devlet'in bu yoldaki üstünlüğünden şüphe etmemizi gerekli kılıcı nitelikte değildirler.

DEVLETİN KAYNAĞI VE DOĞUŞU :

Önceki kesimde ele aldığımız bir sosyal yapının siyasal yapı, yani Devlet haline ulaşmasının, tamamen teorik ve hipotetik bir örnek ele alınarak açıklandığı unutulmamalıdır. Başka deyişle, Devletleşme olgusunun koşulları ve Devlet denilen yapının ayırıcı özellikleri, belirli bir tarihsel örnek ve gerçeklik nazara alınarak açıklanmış değildir.

Devlet denilen siyasal yapının, sosyal gerçeklikte ve tarihsel evrim çizgisinde nasıl ve ne zaman ortaya çıktığının bilinmesi, aslında çok önemli ve meraklı bir konudur. Hemen şunu ifade edelim ki, sosyal bilimlerin ve siyasal bilim ile, siyaset sosyolojisinin günümüzde ulaştıkları gelişmelere rağmen, henüz Devlet'in kaynağı, ilk defa ortaya çıkışı ve bunun ne zaman olabildiği konularında kesin ve doğru bilgiler edinmemiz mümkün olamamıştır. Başka deyişle, sosyolojik ve tarihsel bakımdan, Devlet'in kaynağı ve doğuşu, bütün incelemelere ve eldeki verilere rağmen, henüz kesinlikle çözümlenmiş bir sorun olmaktan uzaktır. Özellikle, aile, klan, kabile gibi ilkel insan topluluklarından Devlet haline geçişin kesin nedenleri ve zamanı tesbit edilebilmiş değildir. İlerde belirteceğimiz gibi, bu konuda pek tabii bilinenlerin sayısı ve mahiyeti, giderek zenginleşmektedir; ama işin tahminlere veya ihtimallere bırakılan kısmi de hâlâ önemli bir yer tutmakta devam etmektedir. Jellinek, Devlet'in kaynağı ve doğuşu ile ilgili sorunun büyük ölçüde karanlık ve bilinmez olma niteliğini korumasını şu şekilde açıklamaktadır¹¹ : Devlet'in doğuşu ve ilk kez ortaya çıkışı, her yerde ve her zaman aynı koşullar altında ve aynı şekil ve biçimde olmamıştır. Bu yazara bakılırsa, bu sorunun çözümlenmesi bakımından, ancak sosyolojik görünümdeki bir takım örneklerin bilinmesi ve ele alın-

¹¹ JELLINEK, G. : age. c. 1. s. 31.

ması ile yetinilmesi zarureti mevcuttur. Örneğin, küçük insan topluluklarının, müşterek bir tehlikenin sık sık ortaya çıkması ile, buna karşı korunabilmek için birleşmeleri, bu birleşmelerin sıklaşması dolayısıyla bir çeşit süreklilik kazanması, yada komşu kabilelerin yeni otlaklar, av alanları elde etmek için birleşmeyi yeğlemeleri Devletleşme yolundaki ilk belirtiler olarak nitelendirilebilir.

Bir başka anlayışa göre Devlet, insanların toprağa yerleşmesi ile birlikte vücut bulmuştur; gerçi, göçebeliğin Devlet olarak organlaşmaya ve bütünleşmeye mani olmasa bile bunu büyük ölçüde zorlaştırdığı bilinmektedir; fakat önemli olan bu nokta değildir : Toprağa yerleşmenin gerçek nedenleri ve ilk defa bunun nerede ve nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir.

Buraya kadar söylediklerimizden çıkartılabilecek sonuç şudur : Devlet'in kaynağının bilinmesi ve ortaya çıkışının anlaşılması konusunda, gerçek, tarihsel olaylara dayanmak olanağımız mevcut bulunmamaktadır; bu durumda bir takım varsayımlara dayanmak ve bunlar içinde akla en yakın olanı seçmek belki de en doğru harekettir.

Öte yandan, bazı yazarlar, Devlet'in kaynağı sorununun hukukcuyu ilgilmediği kanısındadırlar (Carré de Malberg gibi); fakat bu düşünce yerinde değildir : Devletin doğuşu ve kaynağı hakkında benimsenecek kurama göre, Devlet kudretinin mahiyeti, hudutlarının tesbiti vb. ana konuların anlaşılış ve açıklanışı da değişiklikler gösterecektir. Bu duruma, Devlet-Hukuk, bireysel haklar ve Devlet kudreti, Devlet sistemleri konularında da rastlanacaktır¹².

Devlet'in kaynağı ve doğuşu hakkında pek çok kuram mevcuttur; biz bunlardan ancak en önemlilerini, ana hatları ile açıklamaya gayret edeceğiz¹³.

Aileyi Devletin Temeli Sayan Görüş :

Din efsanelerine bakılırsa, toplum ve Devlet, Adem ile Havva'nın oluşturdukları ilk aileye dayanmaktadır. Ezcümle Tevrat'ta,

¹² OKANDAN, R. G. : 'Umumi Amme Hukuku', İÜHF; Yayımlı, İstanbul 1966, s. 26.

¹³ WILLIOUGHBY, W. W. : age. s. 149-158; VILLENEUVE, M. de la B. : age. s. 36-62; OKANDAN, R. G. : age. 25-112; ayrıca OKANDAN, R. G. : 'Devletin Menşei', İÜHF; Yayımlı, İstanbul 1945.

Beni İsrail Devleti'nin bir ailenin büyüme ve gelişmesinden vücut bulduğu yazılıdır. Birçok yazar, işte bu ve benzeri efsanelerden esinlenerek, Devlet'in kaynağını ailede aramışlardır.

Aile teorisine göre Devlet, ataerkil (= pederşahi) bir ailenin zamanla bölünmesinden, daha doğrusu, büyüüp gelişmesinden, dal budak salmasından doğmuştur. Devlet kudretinin, siyasal iktidarın çekirdeği de ataerkil ailede babanın aile üyeleri üzerinde sahip olduğu otoritede aranmak gerekir; daha doğrusu baba otoritesi giderek Devlet kudretine ve otoritesine dönüşmüştür.

Aile teorisinin en ünlü temsilcisi İngiltere'de I. Charles zamanında yaşamış bulunan filozof Robert Filmer (1610-1674) dir. Filmer'e göre, ilk kral Adem'dir; krallar iktidarlarını veraset yolu ile Adem'den almışlardır¹⁴.

Aile teorisinin kabul edilecek yanı bulunmadığı meydandadır : Önce, çok karmaşık olan Devlet yapısının aile teorisi yolu ile açıklanamayacağı bellidir. Kaldı ki, Devlet'in unsurlarını teşkil eden siyasal iktidar, teşkilât ve fonksiyonlara ailede rastlanmamaktadır. Öte yandan, Devlet'in bir ailenin gelişmesinden oluştuğunu kanıtlayacak hiçbir tarihsel ize de rastlanmış değildir. Bunların ötesinde, ailenin amaçlarının, Devlet'in gayelerine nazaran çok daha dar ve sınırlı olduğu, Devlet otoritesi ile babalık otoritesi arasında esaslı mahiyet farklılıkları bulunduğu da unutulmamalıdır. Jellinek'in isabetli bir şekilde belirttiği gibi¹⁵, aile teorisi olsa olsa Devlet şekillerinden mutlak monarşiyi açıklamaya yarayabilir. Mutlak monarşiler, daha çok aile içi iktidar yapılarıdır; diğer Devlet şekillerinin açıklanması bu kurama bağlanıldığı takdirde mümkün olmamaktadır.

İlahî ve Dinsel Kaynaklı Devlet Görüşü :

Bu teori, Devlet'in kaynağını açıklamak için ileri sürülmüş olan görüşlerin belki de en eskidir. İlahi hukuk teorisine göre, Devlet, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Devlet'i yarattıktan sonra Tanrı, in-

¹⁴ FILMER, Robert : 'Patriarchia', (Ed. by Peter Laslett) Basil Blacwell, Oxford, 1949.

¹⁵ JELLINEK, G. ; age. C. 1., s. 318.; AKBAY, Muvaffak : 'Umumi Amme Hukuku Dersleri', AÜHF. yayını .3. Baskı, Ankara 1958, s. 20.

sanları yönetme yetkisini de belirli kişilere veya gruplara vermiştir¹⁶.

Özellikle İlk ve Orta Çağlar'da din adamları, siyasal iktidarın ilahî kaynaklı bulunduğunu savunmuşlar, ileri sürmüşler ve böylece bu ilahî kaynaklı iktidarın kullanılmasında, dinsel görevlerinin doğal bir sonucu olarak, kendilerine görev düştüğünü kabul ettirmek istemişlerdir. Örneğin, Eski Mısır'da ve Babil'de din adamları Devlet yönetiminde de önemli roller oynamışlardır. Orta Çağ'da Kilise Ulularından St. Paul, «Her iktidar Allah'tan gelir» (= Omnis Potestas a Deo) demiş ve böylece siyasal iktidarı dinsel temellere oturtmak istemiştir. Bir başka ünlü Hristiyan bilgesi olan St. Augustinus da «Tanrı Devleti» adlı eserinde, Dünya Devleti'nin Gök Devleti ilkelere uydurulması gereğinden bahsetmiş ve Devlet idaresine ait bütün kuralların İncil'de bulunduğunu ileri sürmüştür.

Yeni Çağlar'da bile dinsel kaynaklı Devlet görüşü benimsenmekte devam edilmiş, örneğin Fransız düşünürü Bossuet «Kutsal Kitaptan Çıkarılan Siyaset» adlı eserinde, kralların mutlak iktidarını savunurken, bu iktidarın Tanrı iradesine dayandığını belirtmiştir.

İslam Devletlerinde de, siyasal iktidarın ve Devlet'in Allah'ın iradesinin bir yansımasından ibaret bulunduğu, iktidarlarını Allah'tan alan ve Hilafet müessesesi uyarınca Allah'ın yeryüzündeki vekili durumunda bulunan Sultanların, Şeriat yani islam hukuk esaslarına uygun hareket etmekle yükümlü oldukları kabul edilmiştir.

İlahî kaynaklı Devlet görüşlerinin ortaya çıkardığı en önemli sonuç şu olmaktadır : Devlet, Tanrı iradesinin bir eseri, Sultan veya Kral da yine aynı iradenin emri ile yönetici durumunda olduğuna göre, Sultan, Kral veya Padişaha karşı gelinemez; çünkü bunlara karşı işlenen itaatsızlık suçları aynı zamanda, Tanrı'ya da karşı gelmek anlamındadır ve günah sayılır. İlahî kökenli Devlet anlayışına bağlanıldığında bireylerin, bu kuramın yandaşı sayılan yazarların ancak bir kısmında görülen çok müphem ve ağır koşullu ihtimallerin dışında, yöneticiye karşı direnme olanaklarından

¹⁶ DAVER, B. : age., s. 158-159; 'The Political Ideas of St. Thomas Aquinas' (Ed. by D. Bigongiari), 4. Bası, New York, 1961.

bahsedilemez. Bu kurama göre, bireylere düşen, sadece kesin bir itaattir.

İlahî ve Dinsel Kaynaklı Devlet görüşünün de tutarlı bir yanı yoktur; özellikle lâik Devlet anlayışına ulaşıldıktan sonra, bu kavramın geçerliliğini ve etkisini iyiden iyiye kaybettiği söylenebilir. Bu kuram da, tıpkı Aile teorisi gibi, mazinin karanlıklarına terkedilmiştir.

İçgüdüsel Görüş :

İçgüdüsel kuramın ilk ve önemli temsilcisi sayılan Aristo'ya göre Devlet olayı, insan içgüdülerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; çünkü insan, bu filozofa bakılırsa, 's o s y a l y a d a s i y a s a l b i r h a y v a n'dır (= Z o o n P o l i t i k o n). Aristo insanlarda topluluk halinde ve Devlet düzeni içinde yaşamak suretinde bir içgüdü'nün mevcudiyetini ileri sürmektedir. Bu içgüdü nedeniyle insan, toplum ve Devlet hayatına doğru itilmekte veya kendiliğinden bu yaşamın içine girmiş olmaktadır. Gerçekten, insanların daima topluluk halinde yaşadıkları, tek ve ilk insanın ise bir varsayımdan ibaret bulunduğu genellikle kabul edilmektedir. Unutulmamalıdır ki, «y a l n ı z y a ş a m a y a T a n r ı l a r a , y a d a v a h ş i h a y v a n l a r a ö z g ü d ü r»¹⁷.

İçgüdüsel görüşün Devlet'in kaynağını açıklamak bakımından, oldukça önemli bir gerçekliği ifade ettiğini özellikle belirtmeliyiz. Şu kadar ki, kuram bu isabetli yanına rağmen, içgüdülerin hangi koşullar altında ve nasıl Devletleşme olgusunu yarattığını açıklamakta pek başarılı görünmüyor. Kaldı ki, Devletin oluşumunda sadece içgüdüsel etmenlerin mevcudiyetini kabul etmek de, sorunu oldukça yalınlaştırmak anlamına gelebilir. Bu oluşumda içgüdülerin yanı sıra başka etmenlerin de rol oynayabileceği unutulmamalıdır.

Devlet'in Kaynağını Toplumsal Sözleşme (= İ ç t i m a i M u k a v e l e) de Bulan Görüş :

Toplumsal Sözleşme kuramı aslında Devlet'in kaynağını bireyin akıl ve iradesinde bulan görüşlerin gelişmiş bir şeklini temsil

¹⁷ DAVER, B.: *age.*, s. 160; ayrıca, ABBO, John A. : 'Political Thought : Men and Ideas', (The Newman Press) 1960, s. 36; McKEON, R. : 'The Basic Works of Aristotle' (ed.), New York, 1941 «Politics i. 2.».

etmektedir. Bu kuram, eski devirlerden beri mevcut olması, ön planda ve hatırlanan ünlü birçok yazarlar, düşünürler tarafından benimsenmiş bulunması ve özellikle çağdaş Devlet teorisi üzerindeki yankıları bakımından özel bir öneme layik sayılmaktadır¹⁸.

Toplumsal Sözleşme kuramının ana ilkesi, Devlet'in kaynağının bir sözleşmeye dayandığı ve bu sözleşmeden önce, insanların hayatında, müşterek bir otoriteye bağlı olmadıkları, teşkilâtsiz bir devrenin mevcut bulunduğudur. Başka deyişle bu kuram, insanların «tabiat hali» ile «toplum hali» ni ayırt etmekte ve ikincisine geçişin bir *sözleşme* ile olduğunu ileri sürmektedir. Toplum haline geçiş «toplumsal sözleşme» ile sağlanmış; bundan sonra insanlar bir başka sözleşme daha yaparak, tabiat halinde iken sahip oldukları hak ve hürriyetlerin tamamını veya bir kısmını Devlet'e terketmişlerdir. İkinci sözleşmenin adı «Siyasal Sözleşme»dir (Sözleşmeciler arasında, sözleşmelerin sayısı bakımından da bir uyuşma olmadığını belirtmeliyiz; bazılarına bakılırsa bir tek sözleşme vardır ve bununla hem toplum ve hem de Devlet birlikte kurulmuştur; bir başka grup sözleşme teorisyeni ise, yukarıda da değindiğimiz gibi, sosyal sözleşme-siyasal sözleşme ayrımını yapmıştır).

Toplumsal sözleşme kuramı taraflıları arasında, sözleşmelerin sayısı dışında, başka bakımlardan da uyuşmazlıklar ve görüş ayrılıkları mevcuttur: Örneğin, toplumsal sözleşme kuramının ünlü temsilcilerinden Thomas Hobbes (1588-1679), tabiat halinde insanların birbirlerine düşman olduklarını, daima bir savaş içinde yaşadıklarını öne sürmektedir. Hobbes'a bakılırsa bu devrede 'insanın kurdudur' (= Homo Homini Lupus). Savaş haline son vermek için insanların, tabiat halinde yaşarken sahip oldukları sınırsız özgürlük ve yetkilerinden vazgeçmeleri, üstelik bu vazgeçme sonunda, bu hak ve yetkilerin büyük ve önemli bir kesimini, kesin bir surette kendisine bıraktıkları Devlet denilen varlığa da mutlak bir itaatla bağlı olmaları gerekmektedir. Hob-

¹⁸ Sözleşmecilerin devletin kaynağı konusundaki görüşleri için bk.: OKANDAN, R. G.: *Devletin Menşei...* s. 66-108; OKANDAN, R. G.: *age.* s. 70-90; AKBAY, M.: *age.* s. 20-42.

bes'un sözlüğünde Devlet'in adı LEVIATHAN'dır ki «d e v», «e j d e r h a» anlamına gelir¹⁹.

Bir başka İngiliz filozofu, John Locke (1632-1704) Thomas Hobbes'dan hayli farklı düşünmektedir: Bu düşünür de Devlet'i toplumsal sözleşmeye dayandırıp, ayrıca tabiat halini de kabul etmekle beraber, tabiat halinde insanların birbirleri ile kıyasıya bir savaş halinde buldukları, bu durumda sadece kuvvetin ve kuvvetlinin egemen bulunduğu görüşünü kabul etmemektedir²⁰. Locke'a bakılırsa tabiat hali sadece kuvvetlinin egemen olduğu bir kanunsuzluk devri değildir: Tabiat hali, insanların akla dayanarak ve bir Devlet otoritesine bağlı olmadan yaşadıkları bir devreyi temsil etmektedir. Üstelik bu devrede insanların, hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi temel hakları da mevcuttur. Mevcut olmayan sadece dirlik ve düzenliğin bozulması halinde bunu iade edecek üstün bir Otorite, yani cezalandırma hakkını kullanabilecek merkezî bir kuvvettir. İşte insanlar böyle bir merkezî kuvvete olan ihtiyaçları nedeniyle ve ancak bu ihtiyacın gerekleri ile sınırlı olmak kayıt ve şartıyla, bir toplumsal sözleşmeyi bağitlamışlar ve tabiat halinde iken tek tek sahip buldukları cezalandırma hak ve yetkisini, bu sözleşme ile ortaya çıkan üstün iktidar yapısına, yani Devlet'e devretmişlerdir. Demekki toplum haline geçmek için, insanların, tabiat halinde sahip buldukları hakların tamamından, özellikle kişi özgürlükleri ile mülkiyet hakkından vazgeçmeleri söz konusu değildir; sadece cezalandırma ve kendiliğinden hak arama yetkisi Devlet'e terkedilmiş bulunmaktadır; öyle ise, sözleşme ile vücut bulan Devlet'in iktidarı, hiçbir şekilde Hobbes'un kabul ettiği gibi, mutlak bir iktidar değildir. Ayrıca, bireylerin Devlete karşı mutlak ve kesin bir itaatle yükümlü buldukları da ileri sürülemez. Devlet'in ana ve belli başlı görevi ise, sahip bulunduğu üstün kudreti, sadece ve ancak vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini korumak amacı ile kullanmaktan ibarettir.

Locke'un kuramı hürriyetçi ve demokratik olarak bilinen sivasal yapı ve rejimlere temel fikir malzemesi sağlamıştır; bunlar ve bu kuramdan çıkartılabilecek diğer önemli sonuçlar (d i r e n m e h a k k ı g i b i) üzerinde şimdilik durmuyoruz.

¹⁹ HOBBS, Thomas : 'Leviathan', (Ed. by M. OAKESHOTT), Basil Blackwell, Oxford, 1955, s. 109 vd.

²⁰ OKANDAN, R.G. : 'Umumi, Amme Hukuku'... s. 81 vd.; LOCKE, John : 'On Civil Government', Chicago, 1955; ABBO, J. A.; age., s. 241;

Toplum sözleşmesi kuramının belki de en önemli temsilcisi, ünlü Fransız filozofu Jean Jacques Rousseau' (1712-1778) dur. Rousseau'nun ünlü «T o p l u m S ö z l e ş m e s i» adlı eserinde²¹ öne sürdüğü görüşler kısaca şöyle özetlenebilir :

Rousseau da tabiat halini bir nevi vahşet hali olarak tasavvur etmektedir; bu devirde insanın diğer hayvanlardan, fizik bakımından hemen hiç farkı yoktur. Düşünüre göre, burada açıklanması uzun sürecek pek çok sebeplerle, insanların aralarındaki mücadeleye bir son verip, toplum hayatının ve düzeninin doğması için, egemen bir otoriteye bağlı kalmaları gerekmiştir. Bu üstün iktidarı ve iradeyi, bireysel iradeler yaratmıştır; şu var ki, bireysel iradelerin birleşmesinden doğan bu üstün irade, onların iradelerinden ayrı, *genel* bir iradedir ve toplumun, Devlet'in temeli bu genel iradeye ve onun oluşmasını sağlayan sözleşmeye bağlıdır.

Toplumsal sözleşme ile bireyler, tabiat halinde iken sahip oldukları doğal hakların tamamını Devlete terk etmektedirler; bu terk karşılığında Devlet bireylere medenî ve siyasal haklar tanımaktadır.

Sonuç olarak Rousseau'nun «T o p l u m S ö z l e ş m e s i» adlı eserinde savunduğu tezi şu şekilde ifade etmek mümkündür : Bir taraftan, insanları hürriyetlerinden kendi arzuları ile dahi olsa, mahrum etmek mümkün değildir. Diğer taraftan, mücadele haline bir nihayet verip toplumsal yaşamın kurulması için hâkim bir otoriteye insanların bağlı kalmaları, yani hürriyetlerinden fedakârlıkta bulunmaları gerekmektedir. Bu çıkmazdan kurtulmanın tek çaresi, yazara göre, o toplumun üyesi olan herkesin karşılıklı olarak bütün hak ve hürriyetlerinden topluluk lehine vazgeçmeleridir. Bu suretle ortaya çıkan ve özel iradelerin birleşmesinden vücuda gelen müşterek irade aynı zamanda soyut, tüzel bir kişinin de oluşmasına yol açacaktır; çünkü müşterek irade böyle bir kişiye özgü bulunacaktır. Toplumun tüm üyeleri bu tüzel kişiye itaatla yükümlü bulunacaklar ve bu kesin itaatla toplumun düzeni de kurulmuş ve sürdürülmüş olacaktır. Ancak, umumî irade, oluşumu bakımından aslında toplumun bütün bireylerinin iradelerini de ihtiva ettiğinden ve bir bakıma bireysel iradelerin toplamından ibaret bulunduğundan, umumî iradeye itaatla birey, kendisine de itaat etmiş sa-

²¹ ROUSSEAU, J. J. : 'Toplum Sözleşmesi', Çan Yayınları 1965 (Çev. Vedat Günyol).

yılacaktır; bu suretle bireyin kişisel özgürüklerinden hiçbir fedakârlıkta bulunmadan toplumun ve düzenin kurulmasına yararlı olduğu veya olabileceği sonucuna varılmak istenmektedir.

Rousseau'nun görüşü kendi içinde çelişkilerle doludur. Bu çelişkileri çok defa üstadın ifade kıvraklığı ve üslûbunun sürükleyiciliği bile silip ortadan kaldıramamıştır.

Toplum sözleşmesinin tüm temsilcilerinin düşüncelerine karşı ciddi eleştiriler ileri sürülmüştür. Bu eleştiriler arasında en önemlisi, bir kısım sözleşme kuramı taraflılarının görüş ve kabullerinin aksine, toplumsal sözleşmenin tarihsel bir olay niteliği taşımadığıdır. Gerçekten, tarihte böyle bir sözleşmenin, yahut sözleşmelerin yapıldığını gösteren hiçbir belge veya iz mevcut değildir. Yukarıda ilişilen ve diğer eleştirilerdeki gerçeklik payı ne olursa olsun, sözleşme kuramcılarının, özellikle Rousseau ile Locke'un fikirlerinin siyasal hayatı ve o hayatın dönüm noktalarında yer alan önemli metinleri etkilediği bir gerçekliktir. 1776 Amerikan Bağımsızlık Demeci, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci başta olmak üzere pek çok beyanname ve anayasal metinde Rousseau ve özellikle Locke'un görüşlerinin derin izlerini bulmak kabildir.

Devlet'in Kaynağını Metafizik Temele Dayandıran Görüş :

Devlet'in kaynağının ve doğuşunun açıklanması konusunda metafizik temel ve düşüncelerden yararlanan pek çok görüş mevcuttur; bu görüşlerden en önemlisinin, Alman filozofu Hegel (1770-1831) tarafından ileri sürüleni olduğu söylenebilir²².

Hegel'e göre Devlet, ideal ve ebedî bir varlıktır. Devlet, en üstün değerdir; veya, en üstün değerler sistemidir. Ebedî ve mutlak bir varlık olan Devlet'in iradesinin karşısında, bireysel iradelerin bir değeri ve önemi yoktur; bireysel iradeler, bu üstün iradenin karşısında ne zaman gerekiyorsa, silinip ortadan kalkmaktadırlar. Bu görüş, geleneksel Alman okulunun da fikirsel temelinde yerini bulmuş ve özellikle Jhering tarafından geliştirilerek, kendi-kendini sınırlama (= o t o - l i m i t a s y o n) teorisinin doğuşuna yol açmıştır : Bu teoriye göre, Devlet kendi üstün iradesini bizzat, kendi-

²² ABBO, J. A.; *age.*, s. 299-300; HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich : 'The Philosophy of History' (Trans. by J. Sibree), New York, 1956.

si sınırlamaktadır; bunun dışında zaruret halinde, Devlet'in kendi yarattığı hukuk kuralları ile bağlı kalmasına veya öyle sayılmasına bir gerek yoktur; çünkü hukuk bile, en üstün meta-fizik cevher olan Devlet'in bir eseridir²³.

Hegel'in başlattığı, Jhering ve Alman ekolünün diğer temsilcilerinin geliştirdiği metafizik kaynaklı Devlet görüşü, giderek Alman aşırı milliyetçilik ve militarizm akımları ile birleşip bütünleşmiş ve XX. yüzyılda Faşist ve Nasyonal- Sosyalist doktrinler için elverişli ortamı hazırlamıştır²⁴.

Aslında, Hegelyen görüşün tamamen reddi yolundaki bir aşırılığa da pek yer yoktur : Devlet'in ayırıcı özelliklerini açıklarken, yukarıda 'o n u n b i r s o y u t l a m a d a n i b a r e t b u l u n d u ğ u n u' özellikle belirlemiştik. Devlet denilen karmaşık yapının sosyal ve siyasal gerçekliğe yansıyan yanlarını bir an için nazara almadığımız takdirde, onun bir soyutlamadan ibaret bulunduğunu kabul zorunluluğu ile karşılaşmamızın şaşılacak bir yanı yoktur. Somut ve nesnel öğelerinin mevcudiyetine rağmen, onların bir araya gelmesi ile oluşan Devlet'in hiç de somut ve nesnel sayılamayacağı gerçeği, yukarıdaki sonucu bir bakıma doğrulamaktadır. Demek ki, Hegel ve yandaşlarının Devlet'te ebedî ve ideal bir varlığın mevcudiyeti inancını ileri sürmelerinde, bu varlığın soyut niteliğine işaret etmekteki isabet bakımından, inkar edilemez bir gerçeklik payı mevcuttur. Bu soyut varlığın gerçekten 'e b e d î' 'i d e a l' olup olmadığı, 'e n ü s t ü n d e ğ e r i' temsil edip etmediği ise ayrı konulardır. Denilebilir ki belki de Hegel, sadece bu soyut varlığı ileri sürdüğü değer yargıları ile birlikte sunmuş olması itibariyle yanılgıya veya en azından aşırılığa düşmüş ve sapmış olmaktadır.

Salt Hukukî açıdan Devlet'in Kaynağını ve Doğuşunu Açıklayan Görüş :

Bu görüş aslında, yukarıda kısaca değinilen meta-fizik kaynaklı devlet görüşünün daha gelişkin ve bir bakıma daha radikal bir görünümünden ibaret olup, başlıca temsilcisi, Viyana Okulu veya Normativist Ekol olarak adlandırılan okulun kurucusu Hans Kel-

²³ DAVER, B. : age. s. 163; REISS, H. S. : 'Political Thought of the German Romantics», Basil Blakwell, Oxford, 1955.

²⁴ BARKER, Ernest : 'Reflections on Government', New York, 1958, s. 367 vd.

sen'dir²⁵. Kelsen'e göre Devlet, bir normlar, kurallar sistemidir. Norm ise olanı değil, olması lâzımgeleni gösteren bir kavramdır. Saf hukuk normları sisteminin dış görünüşü ise, Devlet'i ifade eder. Yani Kelsen'e göre Devlet ile Hukuk normları arasında bir eşitlik aynılık (ö z d e ş l i k) ilişkisi mevcuttur. Bunun dışında Kelsen, hukuk normlarını bir piramide benzetmekte, tepede yani zirvede anayasaların bulunduğunu, anayasanın da *temel norm* dediği (G r u n d g e s e t z) hipotetik bir esasa, yani kesin ve temel emir niteliğindeki bir kurala uygun şekilde belirlediğini kabul etmektedir. Devlet'in devamını ve geçerliğini sağlayan da işte bu *temel norm'*dur.

Kelsen'in Devlet'i hukuk normları ile özdeşleşmiş bir görünümde sunmasının da, sınırlı ve belirli bir gerçekliği kapsadığı, yukarıda Hegel'in görüşü için ileri sürdüğümüz gibi, pekâlâ kabul edilebilir bir sonuç olarak savunulabilir. Devlet denilen karmaşık yapının, en kılcal ayrıntılarına varıncaya değin, hukuk kurallarından oluşmuş bir iskelete sahip olduğu söz götürmez. Kısacası Devlet'i, belirli bir yaklaşıma bağlanılmak ve başka bakış açılarını reddetmek pahasına, bir hukuk sistemi, normlar bütünleşmesi, yahut emir ve yasaklar, haklar ve borçlar kataloğu olarak kabul etmek mümkündür.

Yukarıdaki kabul ve benimsemenin, sosyal gerçekliğe aykırılığı muhakkaktır; ama bu başka bir sorundur. Gerçekten, sosyal ve siyasal gerçeklik açısından ve bakışından, muhakkakki Devlet sadece bir normlar sistemi olarak ifade edilemez. Gerçi Kelsen, bu eleştirilerden kurtulmak için, Devlet'in sosyal gerçekliğe yansıyan yanlarının, onun anlayışı ve konuyu ele alışı bakımından kendisine çizdiği sınırların dışında kaldığını ileri sürmektedir. Önemli olan bu sınırların dışında sayma ile, o sınırların dışında kalan gerçeklikleri tüm inkar etmenin aynı anlama gelmediğinin belirtilmesinden ibarettir ki bir bakıma Kelsen'in bu yanılığa düşmeyecek surette açık ve kesin görüşlere sahip olduğu söylenebilir.

Devlet'in Kaynağını ve Doğuşunu Kuvvet ve Mücadelede Bulan Görüş :

Bu görüş genellikle «k u v v e t t e o r i s i» olarak bilinmektedir. Kuvvet teorilerine göre Devlet, kuvvetlinin zayıfa üs-

²⁵ KELSEN, Hans : 'Theory of Law and State', (Trans by A. Wedberg), Cambridge, 1946.

tünlüğünü kabul ettirmesi sonucunda doğmuştur; bu ise, doğal bir olaydır. Aynı zamanda, kuvvetlinin zayıfı boyunduruğu altına alması, genel ve kaplamsal bir fenomendir. Bu noktadan hareketle, Devlet'in bir zapt, yağma ve fetih eseri olduğunun kabulü zorunlu olmaktadır. Yine bu görüş taraflarına bakılırsa, insanlık tarihi de, Devletlerin tarihi de bu daimi savaşların tarihinden ibarettir.

Kuvvet teorisi çok eskidir; ilk müjdecileri Eski Yunan'da Sofistler, Roma'da Polibius ve Seneca'dır²⁶.

Yunan filozoflarının yanı sıra, ünlü Arap bilgisi İbni Haldun da kuvvet teorisini benimsediğini gösterecek açıklamalarda bulunmuştur; gerçekten, İbni Haldun'a göre, cengaver ve enerjik göçebe kabilelerin ekseriye tarımla meşgul, sakin ruhlu çiftçi ve köylülere saldırmaları sonucunda, birincilerin zaferi elde etmeleri sonucu ile karşılaşmış ve böylece Devlet ortaya çıkmıştır²⁷.

Kuvvet ve mücadele teorisinin çağımızdaki en ünlü temsilcisi, hiç şüphesiz Oppenheimer'dır²⁸. Oppenheimer'a göre, her zaman ve her yerde, nefsinin koruma içgüdüğü ile hareket eden insan, ihtiyaçlarını gidermek için belli başlı iki araçtan yararlanmıştır : *Çalışmak* ve *yağma etmek...*

Çalışmak ekonomik bir araç olduğu halde, yağma siyasal görünüm ve nitelikte bir araçtır. Bu yağma, talan olarak ortaya çıkan siyasal aracın örgütlenmesi sonucunda ise karşımıza Devlet çıkmıştır. Başka deyişle Devlet, organize bir yağma düzeni olup, bu düzeni galipler mağluplara zorla, silah gücü ile kabul ettirmişlerdir.

Kuvvet ve mücadele teorisinin modern görünümlerinden birisi, «S o s y a l D a r v i n i z m» dir : Bilindiği gibi Darwin, insan ırklarının ve hayvan türlerinin daimi ve tabii bir ayıklanmaya (= S e l e c t i o n) uğradıklarını ve sadece en kuvvetli ve dayanıklı olanlarının yaşayabildiklerini ileri sürmüştür. Darwin'e göre, sadece en kuvvetli olanlar hayat hakkına sahiptir. Zayıflar, tabiat koşullarına uymazlarsa, tabiat onları ayıklamaktadır. Bu teori sosyal ve siyasal hayata taşırılmış, toplumlar ve Devletler arasında da

²⁶ AKBAY, Muvafak : a.g.e., s; 43.

²⁷ İBNİ HALDUN : 'Mukaddime', 3 Cilt (Çev. Zakir K. Ugan) (2. basılış) Ankara, 1967.

²⁸ OPPENHEIMER, Franz : 'The State : Its History and Development Viewed Sociologically', (2. Bası) New York, 1928.

ancak en güçlü olanların yaşama hakkına sahip bulunacakları, diğerlerinin ise doğal bir ayıklanmaya uğrayacakları ileri sürülmüştür²⁹.

Kuvvet ve mücadele teorisi, Marxizm veya Bilimsel Sosyalizm'de, diyalektikle de yardımlaşarak etkinliğini göstermiştir : Uyuşmazlık ve çatışma hallerinin giderek ihtilâle vardiacağını, Devlet'in aslında ve kökeninde egemen sınıfın kuvvetliliğine dayanan bir sömürü aracından ibaret bulunduğunu kabul ve benzeri öneriler, bilimsel sosyalizmin ne derece derinden kuvvet ve mücadele kuramlarının etkisi altında kaldığını göstermeye yeter³⁰.

Devlet'in kaynağını kuvvet ve savaşta bulan görüş, kabul etmek gerekir ki, bir gerçek payı taşımaktadır; ancak bu gerçeklik payını fazla abartmamak gerekmektedir. Kuvvet, irili ufaklı sıcak çatışmalar ve süre gelen —şekil ve anlam değiştirmekle beraber— soğuk savaş, kuvvetler dengesi ilkesinin geçerliğini, çağdaş dünyada da milletlerarası ilişkilere damgasını vuran olgular, ilişkiler olmak niteliklerini korumaktadırlar. Daha da ileri giderek, bütün barışçı çabalara rağmen, güçsüz Devlet yapılarının yaşama şansına bugün dahi sahip olmadıklarını, bölündüklerini, ortadan kaldırıldıklarını ileri sürmemiz mümkündür. Öte yandan, unutmamak gerekir ki, tek başına kuvvet, hiçbir zaman toplumu ve siyasal organlaşmayı ve Devlet'i kurmaya yeterli olamamıştır. Aslında Devlet'te beliren iktidar, fizikî bir kuvvet olmaktan çok, psikolojik görüntüsü üstün bir etkileme yeteneğinden ibarettir; başka deyişle, Devlet otoritesine bağlı kimselerin, bu bağlı olma durumları hakkında bilinçli bir rıza ve kabullerinin bulunması itaatı sağlamakta, kaba kuvvet bu konuda sanıldığı kadar etkili olamamaktadır.

Organizmacı Görüş :

Bu görüş Devlet'i, yaşayan bir varlığa, canlıya yada organizmaya benzetmektedir. Nasıl canlı bir organizma hücrelerin bir araya gelmesinden kurulmuş ise, Devlet de böylece, hücrelere benzetelebilecek olan insanların bir araya gelmesinden oluşmuştur. İnsanlar gibi, Devletler de doğar, büyür, gelişir ve ölürler. Bu bakımdan Devlet düzeni de, tıpkı insan yaşamı gibi, aynı doğa kanunlarına ve biyolojik esaslara bağlı bulunmaktadır. İnsan, temel işlevlerini yeri-

²⁹ DAVER, B. : *age.*, s. 164.

³⁰ AKBAY, Muvaffak : *age.*, s. 46.

ne getirmek için organlara sahiptir; aynı şekilde Devletin de temel görevlerini yerine getirecek organları mevcut bulunmaktadır.

Organizmacı görüş de aslında çok eski zamanlarda izlerini tesbit edeceğimiz, bulabileceğimiz bir kuram niteliğini göstermektedir. Örneğin ilk organizmacılar arasında Platon'dan söz açmamız mümkündür. Orta Çağlar'da ise Marsilius Patavinus'da, İbn-i Haldun ve Salisbury'de uzviyetçi, organizmacı görüşle ilgili düşüncelere rastlanılmaktadır; fakat organizmacı görüş asıl, XIX ve XX. Yüzyıllarda büyük bir önem ve gelişme kazanmıştır :

Organizmacı görüşün XIX. Yüzyıldaki ünlü temsilcisi Herbert Spencer, bireysel organizma ile sosyal organizma arasındaki benzerlikten hareketle, insan topluluklarının yapay olmadığını, bu toplulukların kendiliğinden ve doğal bir oluşuma sahip bulduklarını ileri sürmüş, insan topluluklarının meydana gelmesinden sonra bunların belirli bir aşamaya vardıklarında, Devlet'in vücut bulmaya başladığına tanık olduğunu iddia etmiştir. Devlet'in ortaya çıkması için, canlı bir varlık olan toplumsal organizmanın 'fonksiyonlarını belirli bir amaca tevcih ve iradesini bir noktada teksif etmesi ve böylece bir nazım merkezin meydana çıkması' gerekli bulunmuştur; ancak bu aşamadan sonra Devlet belirlemeye başlamıştır, denilebilir³¹.

Organizmacı teorinin XX. Yüzyıldaki savunucularından Espinas'da da benzer fikirleri bulmak mümkündür.

Sosyal organizma teorisinin kabulü veya organizmacı görüşü sosyal yapılara da uygulayıp, Devlet'in *hücrelerinin* canlı bir varlığın hücreleri görünümünde olduğunu savunmak hatta daha da ileri gidip Devlet'in hücreleri olan insanlarla, canlı bir varlığın hücreleri arasında bir ayırım yapmanın gereksiz olduğunu ileri sürmek doğru ve yerinde bir davranış değildir. Devlet'in *hücreleri* sayılan insanlar arasında daha çok ruhsal ve sosyal bir bağlılıktan söz etmek mümkün olduğu halde, canlı bir varlığın hücreleri arasında, salt biyolojik ve organik bir ilişkinin mevcudiyetinden söz edilebilir. Üstelik Devlet'in *hücreleri* sayılan insanlar, bilinç ve iradeye sahip oldukları halde, canlı varlığın hücrelerinde bilinç ve iradenin mevcudiyetinden söz açmak olanığımız mevcut değildir. Sonuç ola-

³¹ DAVER, B.; age., s. 165; OKANDAN, R. G. : age., s. 54-55.

rak diyebilirizki, sosyal organizmalarla ve nihayet onun bir çeşidi olan Devlet'in sosyal yapısı ile, salt uzviyet veya organizma arasında kesin bir aynılık olduğundan bahisle, canlı organizmalar için geçerli 'm u a y e n i y e t l e r i' sosyal organizma ve Devlet yapısına da aktarıp bunlara da uygulamaya kalkışmak, doğru ve tutarlı bir davranış sayılamaz.

Devletin Kaynağını ve Doğuşunu Ekonomik Kökenli Olgu ve İlişkilere Dayayan Görüşler :

Hemen ifade etmeliyiz ki, bu alt başlıkta yer alan görüşler de büyük bir çeşitlilik ve dağınıklık arz etmektedir. Bizim *ekonomik* sayılabilecek görüşlerin tamamının ele alıp açıklamak olanağımız yoktur; aslında bu gerekli de değildir.

Ekonomik kökenli veya nitelikli Devlet kaynağı ve doğuşunu açıklayan görüşleri iki kesimde mütalâa etmek mümkündür : Siyasal düşünce tarihinde veya genellikle insan düşüncesinde, Devlet'in ortaya çıkışında, oluşumunda ve özellikle fonksiyonlarının belirlenmesinde ekonomik olgu ve ilişkilerin oynadığı role pek çok kimse uzun yüzyıllardan beri dikkat etmiş ve bu olgu ve ilişkilerden de, yararlanarak Devlet'in oluşumunu açıklamak yolunu tutmuşlardır. Örneğin, Devlet ve mülkiyet ilişkisinin doğası, birçok düşünür tarafından ilgi çekici ve önemli bir hareket noktası olarak ele alınmıştır. Daha açık bir deyişle bir kısım yazarlar, Devlet'in oluşumunda mülkiyetin esaslı bir rol oynadığına işaret etmişlerdir. Başka bazı yazarlar, daha da ileri giderek, emlak ve arazi sahiplerinin Devlet'in gerçek kurucuları olduğunu ileri sürebilmişlerdir. Ünlü Rousseau'nun tabiat halinde iken bir toprak parçasının etrafını çevirip burası benimdir diyen kimseye inanacak derecede budalaların mevcudiyeti ile, insanlığın ne büyük değişmelere uğradığını belirttiği hatırlanmalıdır. Nihayet XX. Yüzyılda, örneğin Harold Laski, ekonomik üretim metodlarını göz önünde bulundurmadan Devlet'in oluşumunu ve mahiyetini açıklamanın mümkün olamayacağını ileri sürmek suretiyle, bu kategoride yer alan görüşlere yeni katkılarda bulunmuştur. İşte bütün bu ve benzeri düşünceler, belirli sınırlar içinde kalmak ve ılımlılık kaydı ile, Devlet'in oluşumunda ve kaynağında ekonomik olgu ve ilişkilerin de rol oynadığını belirtir görünümündedirler ve yukarıda açıkladığımız ayırım da birinci bölüm içinde yer almaktadırlar³².

³² OKANDAN, R. G. : *age.*, s. 63 vd; LASKI, Harold J. : *'Politics'*, London, 1931, s. 27.

İkinci kesimde ise, Devlet'in kuruluşunu ve ortaya çıkışını, *doğrudan doğruya ekonomik olaylarda ve üretim ilişkilerinde* bulunan, daha katı ve kesin görüşler vardır ki bunlar arasında özel bir önemle açıklanması gerekli bulunanı, şüphesiz XIX. Yüzyılda Karl Marx ve arkadaşı ile beraber ortaya çıkan bilimsel sosyalizmin Devlet kaynağı hakkındaki görüşleridir.

Marx (1818-1883), Engels (1829-1895) ve takipçileri, sosyal olaylar içinde temel olgu sayılacak nitelikte olanların, *ekonomik* olgular bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ekonomik olaylar insan gelişiminin eksenini görevini yerine getirmekte ve diğer olgu ve ilişkilerin tümü, ekonomik olaylara bağlı olarak ortaya çıkmakta, belirmektedir. Ekonomik olaylar kategorisinde de Marx ve arkadaşına göre asıl üzerinde durulması gerekli bulunanlar «*üretim ilişkileri*»dir. Marx ve Engels, toplumsal yapı içinde böylece bir takım muayyeniyetlerin mevcudiyetini başarılı bir şekilde ortaya koymuşlar ve fakat bu muayyeniyetlerin, deyim yerinde ise, asıl ekonomik olgulardan üretim ilişkileri etrafında kümelendiklerini iddia etmişlerdir. Öyleki, alt yapıda yer alan ilişkilerin tayin edici mihrakı sayılan ekonomik ilişkilerden üretim ilişkileri, bütün diğer alt ve üst yapı ilişkileri ile bunların oluşturdukları kurumların kaderlerini belirlemekte ve bunları değiştirebilmektedir. Siyasal kuruluşlar da, tıpkı din, ahlâk, felsefe ve sanat gibi, aslında toplumsal alt yapıda yer alan ekonomik olgulardaki üretim ilişkilerinin yarattığı muayyeniyetlerin doğal ürünleri sayılmak gerekmektedir. Üstelik, üretim ilişkilerinde ve tarzlarında ortaya çıkan değişiklikler, maddî yararlar da değişmelere yol açmakta ve bu değişmeler etkilerini, diğer üst yapı kurumları ile birlikte Devlet üzerinde de göstermektedir³³.

Marx ve arkadaşlarının keşfettikleri tarihi maddecilik anlayışına göre, dünyayı sevk ve idare eden kuvvetler, ekonomik ihtiyaç ve menfaatlerden, ekonomik kuvvetlerden ibarettir. Sosyal gelişme bakımından tek ve kesin kuvvet ise, ekonomik kudrettir. İnsanlık tarihi, aslında birbirleri ile savaş halinde bulunan menfaatlerin tarihidir. Başka deyişle tarih, sınıflar mücadelesinin tarihidir. Görülüyorki, tarihi maddecilere göre, cemiyetlerin tarihi, yararlar arasındaki zıtlığın yol açtığı sınıf mücadelesine irca edilmekte, böylece bir başka bakımdan da sosyal değişikliklerin ve olguların tümü

³³ ABBO, J. A. : *age.*, s. 320-336.

üzerindeki ekonomik etkenin egemenliği kabul edilmektedir. Bu hareket noktasından kaynak alan tarihi maddecilerin Devlet anlayışına bakılırsa, Devlet, ekonomik üretim ilişkilerini düzenleyen bir kuvvetler topluluğundan ibaret sayılmaktadır. Öyleki Devlet denilen bu kuvvetler toplanması, belirli bir gelişme derecesine varmış, sınıfları meydana çıkmış bir toplumda, egemen sınıfların ekonomik etkinliklerini sürdürme çabalarında onların en önemli yardımcısı görevini yerine getirmektedir. Bu anlamda Devlet, aralarındaki ekonomik zıtlıkları uzlaştırmak imkânı bulunmayan sınıflardan sömürenlerin, kesin ve etkili bir tahakküm aracından ibarettir. Öyle ise Devlet, bir sınıfın diğer bir sınıfı ezmesi için ve bunun sonucunda meydana çıkmıştır. Demek oluyor ki, Devletin kaynağını ekonomik ilişkilerde bulan tarihi maddecilere göre, Devlet aslında, ekonomik bakımdan en kuvvetli olan sınıfın kazandığı üstünlüğün sağladığı bir cebir ve tahakküm mekanizmasından başka bir şey değildir. Bu görünüm içinde Devlet, ekonomik kudreti üstün gelen sınıfın, siyasal bir kuvvet halinde organize edilmesi de sayılabilir. Öyle ise Devlet, sadece bir sınıfın Devleti'dir; o sınıf da egemen olan, toplumdaki diğer sınıfları sömüren sınıftır.

Marx ve arkadaşının bu çok kısa olarak açıklanan Devlet'in oluşumu hakkındaki görüşlerinin, kuvvet ve mücadele kuramından izler taşıdığını evvelce belirtmiştik. Gerçekten Marx'cılara göre, iki sınıftan oluşmuş toplumda, başlıca kuvvet kaynaklarına ve üretim araçlarına sahip olanlar (b u r j u v a l a r) ile emeklerini satmak suretiyle ancak yaşayabilenler (p r o l e t e r l e r) arasında sürekli bir kavga, mücadele vardır. İşte bu mücadeleyi bastırarak ve güvenlik ile dengeyi egemen sınıf lehine sağlayıp korumak üzere, sadece burjuvalardan oluşmuş bir teşkilât meydana getirilmiştir ki bunun adı Devlet'tir.

Marx ve Engels Devlet'in kaynağı ve ortaya çıkışı hakkındaki görüşlerini başlangıçta tamamen tarihsel maddecilik ilkelerine ve diyalektiğe bağlı kalarak, başka deyişle tamamen tasarımsal platformda kalmak kaydı ile ileri sürmüşlerdir. Marx, ünlü Amerikan etnograf ve tarihçisi Lewis Henry Morgan'ın (1818-1881) (1877'de yayınlanan «*Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization*» adlı kitabını muhtemelen 1880 de okumuş ve Morgan'ın bu yapıtı ile tarihi maddeciliği kendi alanında özellikle Devlet ve ailenin açıklanması yönünden Amerika'da keşfettiğini görüp, Morgan'ın bulgu ve

açıklamaları ile kendisinin arasındaki paralellik ve uygunluk onu heyecanlandırmıştır; bunun üzerine Morgan'ın eserini Almanlara tanıtmak için notlar hazırlamış ise de ömrü vefa etmemiş, ölümünden sonra Engels bu notlardan da yararlanarak, 1884'de «Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni» adlı ortak yapıtlarını yayınlamıştır. Marx ve Engels böylece sosyal ve tarihsel gerçeklik araştırmalarında da Devlet'in oluşumu hakkında ileri sürdükleri tasarımsal çözümün ve açıklamanın Morgan'ın yapıtı ile doğrulandığı kanısında birleşmişlerdir.

Marx ve Engels'in Devlet'in kaynağı ve doğuşu ile ilgili açıklamaları da eleştirilere uğramıştır. Şu noktayı hemen belirleyelim ki, Marx'ın toplum kuramı, temel kavramları ve hipotezleri ve evrimsel kuramının metodolojisi ve buna bağlı olarak ulaşılan değişik gelişim safhaları açıklanıp bunlarla ilintili olarak Devlet'in yerini tesbit edip, kaynağını açıklamak gerekirdi; yukarıda, bu zor işi bir takım atlamalar pahasına ve eksik olarak yapmaya gayret ettik. Eleştiriler söz konusu olduğunda, yukarıda değinilen güçlükler en azından bir misli artmaktadır; buna rağmen, şu noktaların ileri sürülmesi mümkündür kanısındayız :

Ekonomik ilişkilerin ve hele bunlar arasında belirli bir kesimi teşkil eden üretim ilişkileri ile tarzlarının bütün sosyal kurumlar gibi, Devlet yapısının ortaya çıkışında da rol oynadığı, etkili olduğu kabul edilebilir; ama bunu abartmamak lâzımdır. Bütün temel ilişkileri ve üst yapı kurumlarını sadece üretim ilişkilerinin belirlediğini ileri sürmek nasıl yanıltıcı ve yanlış bir aşırılığın ifadesi sayılmak gerekirse, aynı yargı bu defa Devlet'in açıklanmasında da geçerlidir.

Aynı şekilde, Devlet'in ortaya çıkışında, ekonomik sebep ve faktörlerin etkisi altında ortaya çıkan mücadelelerin de bir rol oynadığı söylenebilir. Şu var ki, Devletin kökeninde doğrudan doğruya kuvvet ve mücadelenin bulunduğunu ileri sürmek nasıl bir yanlışlığın ifadesi ise, eğer böyle bir mücadele var ise, bunun tüm ekonomik karakterde bulunduğunu savunmak bu yanlışlığa daha ileri varmaktan başka bir şey değildir. Sadece kuvvetlinin zayıfı ezmesi gereği ile oluşan bir, Devlet olmamıştır; olamaz. Bu nedenle Devlet'i bir sınıfa maletmek de yanlıştır.

Öte yandan, Marx'ın sınıf anlayışı ve özellikle bunları ikiye indirmesi de ciddi eleştirilere maruz bırakılmıştır; bu eleştirilerde-

ki haklılık payı ve oranı, doğaldır ki onlara dayalı bulunan Devlet anlayışını ve kaynak açıklamasını da temelinden sarsmaktadır.

Morgan'ın araştırmalarını yansıtan yapıtında ileri sürülenlerin Marx'ın Devlet'in kaynağı hakkındaki görüşlerini doğruladığı yolundaki kanı ise, biraz acele oluşturulmuş bir kanıdır; çünkü sonraki araştırmalar, bizzat Morgan'ın bulgularının pek doğru olmadığını meydana çıkarmıştır.

Sonuç olarak şunu özellikle belirlemeliyiz ki, Marx'cıların Devlet'i sadece bir ekonomik sömürme aracı ekonomik bakımdan kuvvetli ve egemen olanların bir çeşit tahakküm vasıtası sayan görüşlerinde de isabet yoktur : Devlet, hiç bir zaman ve hiçbir yerde, sadece bir tahakküm aracı, zulüm aleti olmamıştır : En otoriter yapılarda bile, egemen bir sınıfın mevcudiyeti ile bağlı sayılmaksızın, Devlet'in ana ve değişmeyen görevi, kamusal yararı ve genel düzeni, güvenliği sağlamak, korumak ve bu amaçlara ulaşabilmek için, sınıf, zümre vs. ayrımı yapmaksızın herkesin, mümkün olduğu oranda, nesnel ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet etmek olmuştur. Aslında, nasıl sosyal sınıfların ikiye indirgenmesinde hayalci bir zorlama varsa, bu ikileme yer alan sınıflardan birisinin diğerini durdurmaksızın sömürdüğünü ileri sürmek de anılan nitelikteki hayalcilikte daha da ileriye varmaktan başka birşey değildir.

*Devlet'in Kaynağı ve Doğuşu Hakkında Gerçekçi bir Açıklama :
Leslie Lipson'un Görüşü :*

Devlet'in kaynağı ve doğuşu konusunda karşılaşılan güçlükleri ve problemin çözümlenmesinin kolay ve hatta mümkün olmadığını, bu konuda sosyal ve siyasal bilimlerin sağladığı verilerin yetersizliğine de işaret ederek, bu kısmın başındaki açıklamalarımızla belirtmiştik.

Orada söylediklerimize şunları ilâve etmek isteriz : Siyasal bilimciler, bir bakıma Devlet'in kaynak ve doğuşunu açıklamaktan veya bu konu ile özellikle ilgilenmeden, haklı olarak vaz geçmişlerdir; çünkü konuyu bilimsel bir yaklaşımdan ele almak olanağı yoktur. Ne türlü bir yaklaşım benimsenirse benimsensin, kaynak ve doğuş konularında söylenenlerin, daha çok siyaset felsefesi alanında kalmak gibi kötü bir kaderleri vardır; öyleyse bu konu siyaset felsefecilerine terkedilmelidir.

Yukarda ilişilen eğilimin genellikle siyasal bilimciler arasında yaygın bir kabule mazhar olmasına rağmen, bu kısır-döngü görünümünü koruyan sorunla ilgilenmekten ve hatta ilginç aramalarda bulunmaktan kendilerini alıkoyamayan siyasal bilimciler de yok değildir. Bunlar arasında ilk planda hatırlanması gerekeni, hiç şüphesiz Leslie Lipson'dır³⁴.

Lipson, diğer kurumsal yapı tipleri gibi, Devlet'in de Toplum içinde meydana geldiğini işaret ettikten sonra, onun ilk defa nasıl meydana çıktığının bilinmesinin siyasal bilimciler arasında merak ve ilgi konusu olmakta devam ettiğini, bunu açıklayabilmek için evvelâ siyasal sürecin köküne ve tohumlarına inmek gerektiğini, ancak bunlar bilindikten sonra Devlet'in kaynağı sorununun derinliklerine nüfuz edilebileceğini ifade etmektedir.

Lipson, bütün sosyal kurumların, yerine getirilmesi gerekli bir görevi ifa etmek için kurulmuş buldukları ilkesinden hareket etmekte bir siyasal ve sosyal kurum olan Devlet'in de hangi amaçla ve ne çeşit bir görevi yerine getirmek üzere kurulmuş bulunduğunu tesbit edersek onun ilk kez ortaya çıkışını da açıklamak olanağına kavuşuruz, demektedir. Kısacası, Devlet'in kaynağı ve doğuşu sorununun çözümlenebilmesi için karşılaşılan ön-sorun Devlet'in en başta gelen ve vazgeçilmeyecek görevinin ne olduğunun bilinmesinden ibarettir. Bir kez bu görev ön-sorunu çözümlenirse, bunun yerine getirildiği veya ifasına başlanıldığı zaman kesitini de tesbit ederek kaynak ve doğuş konusunda somut ve gerçekçi sonuçlara varabilmek mümkün olabilecektir.

Bir sosyal yapının devletleşmesi için ifa etmesi gerekli asgari ve vazgeçilmez görev ne dir?

Bunu açıklığa kavuşturabilmek için, Lipson insan topluluklarının hepsinde görülen «k o r u m a i ç i n e v r e n s e l b i r y ö n s e m e h a t t a a k ı m»ın mevcudiyeti fikrinden hareket etmektedir. Gerçekten herkes, güvenlik içinde olmayı ister. Her yerde ve her zaman insanlar fizik zarardan ve saldırıdan masun bulduklarına, yani korunduklarına inanmak isterler. Güvenlik içinde bulunmak duygusu, insanlarda vazgeçilmez ve asgari anlamda mevcudiyeti gerekli bir ihtiyacın giderilmesine işaret etmekte

³⁴ Leslie Lipson : «The Great Issues of Politics», (Prentice-Hall, Inc. New York : 1954) (Yeni basıları var); s. : 41 vd.

dir. Bu ihtiyacın karşılanması için başvurulan araçlar ise değişik ve çeşitli olmuştur : Örneğin, ilk insanların ve bugün dahi bazı kimselerin, bu konuda doğrudan doğruya kendi güçlerine dayanmış oldukları muhakkaktır; bunun böyle olduğunu gösteren kanıtlar da yok değildir : Bütün kıtalarda ve tüm tarihsel devirlerde ve hatta tarih öncesi zamanlarda bile, insanlar silâhlara sahip olmuşlar, bu silâhları evlerinde, barınaklarında saklamışlardır; gezilerinde, avlanmalarında ve başka her ne zaman gerekli bulmuşlarsa, bu silâhları yanlarında taşımışlardır. Arkeolojik ve etnografik araştırmalar, insan ile silâh arasındaki ilişkinin çok eski olduğunu, ilkel insanın uygarlaşma yönündeki ilk ve basit çabalarının silâh yaratmakla başladığını ortaya koymuş, ilk ve en eski tarih öncesi devirlere ait kazılarda ilkel silâh örneklerine rastlanmıştır.

İlkel insan için bu kendini koruma o kadar hayati bir önem taşırdı ki, herşey bu korunmanın başarısına bağlı idi : Çok defa ilk vuran kazanır, bir anlık gaflet veya hazırlıksız bulunma herşeyin bitmesi için yeterdi. Öyleki ilk vurana kendi olanakları ile cevap veremeyen için de herşey bitmiş gibi idi; çünkü, başkalarının yardımı, eğer böyle bir ihtimal var ise, ancak çok geç, iş işten geçtikten sonra ulaşabilirdi. Demekki ilk insan için kendi kendini korumanın bir hayati zorunluluk olarak belirdiği ifade etmekte bir sakınca yoktur.

Kişisel savunu ve kendi silâhı ile güvenliğini sağlamanın yetersizliği, çok kısa bir zamanda insanlar tarafından anlaşılabilmiştir : Yalnız kendine ve silâhına güven, özellikle ani bir saldırıya uğrama durumunda ve hemen her defasında yetersiz kalıyordu. Özellikle, bir saldırıya uğramanın hemen veya derhal vukuundan çok, bunun beklenir ve fakat zamanını kestirmenin kolay olmadığı bir kuvvetli ihtimal olarak ortaya çıktığı durumlarda, kişisel savunmanın yetersizliği iyice belirginleşmiştir. Bu durumda muhtemel saldırgan, savunucuyu belirsiz bir zaman için meşgul etmiş oluyordu.

Savunucu durumundaki bireyin, maruz bırakıldığı saldırı tehdidinin 'b i r e y s e l' olmaktan çıkıp, grup tehdidi haline dönüşmesinde veya daha açık bir deyişle bir veya birkaç bireyin grupların saldırı tehditleri ile karşılaşmaları halinde, bireysel savununun yetersizliği iyice kendini belli etmiştir.

İşte bütün bu yukarda değinilen ve benzeri bireysel savununun yetersizliğini belirginleyen durumlarla insanların giderek daha sık

karşılaşmaları sonucunda, etkili bir savununun ve güvenliği sağlamanın ancak 'k o l l e k t i f g ü v e n l i k v e s a v u n m a' yolunun benimsenmesi ile mümkün olabileceği fikri kuvvet ve önem kazanmış, insanlar kollektif güvenlik sistemleri kurmaya başlamışlardır. Kollektif güvenlik sisteminin benimsenmesi, bireysel değil grup içi korunma fikrinin gerçekleşmesine, başka deyişle artık bireysel savunudan vazgeçilmesine yol açtığı gibi, grup içinde sadece savunu ve kollektif güvenliği sağlamakla görevli bir alt grubun ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Böylece birey, tek başına sağlayamayacağı güvenliği, bir grup içinde yer almakta ve grubun güveni içinde kendi güvenliğini de sağlamakla bulmuştur, denebilir.

Grup içi savunu ihtiyacının belirginleşmesi, bir alt grubun münhasıran korunma işi ile görevlendirilmesi ve benzeri uygulamaların sıklaşması sonucunda, korunma işi giderek sistemleştirilmiş ve böylece kurumlaşma safhasına girilmiştir. Grup içinde savunu ve korunma ile görevli alt grup, giderek bu görevlerin yerine getirilmesi ile kendisini vazifeli sayan bir «k u r u m» görünümü kazanmaya başlamıştır; işte Devlet'in ortaya çıkışı, bu kurumlaşma olgusunun belirmesi ile eş anlamlıdır.

Lipson'un bu hipotezinin sadece tasarımsal bir görünümü muhafaza etmekle kalmadığını, başka deyişle yazarın bu tezini doğrulamak için, tarihsel kanıtlar bulmak çabasına da giriştiğini belirtmek isteriz.

Lipson'a bakılırsa insan yaşamının tarihsel ve tarih öncesi zaman kesitleri ile ilgili araştırmalar, Devlet'in ortaya çıkışı ile ilgili yukarıdaki açıklamayı kanıtlayan ve gittikçe artan bilgilere sahip olmamızı sağlamaktadır.

Tarihsel bulgu ve materyeller, bölük börtük ve kesintili olmakla beraber, gerçeklik ihtimalleri hayli yüksek sonuçlara ulaşmamıza imkân verebilmektedir :

Antropologlara bakılırsa, insan yaşamının tarih öncesi zaman kesitlerinin karanlıkları içinde, ilk bilgi ışıklarına ancak «A ş a ğ ı P a l a e o l i t h i k» devir dediğimiz 130.000 ile 500.000 yıl öncelerinde rastlamak kabil olmaktadır. Şu var ki bu devre ait bilgilerimiz çok yetersizdir. Aslında 5000 yıl öncesinden daha öteye arkeolojik kalıntılar ve yazı artıkları bakımından fazlaca birşey

söylemek olanağımız da, en azından bugün için, yoktur. Örneğin, Çin, Hint, İran, Mısır veya Avrupa uygarlıkları hakkındaki ilk bilgilerimiz de ancak İsa'dan evvelki 3000 ile 1000 yıllar arasını kapsamakta, ondan öncesi hakkında yine kesinlikle birşey söylemek olanağı mevcut bulunmamaktadır. Tarih de aslında, yine İsa'dan önce 3000 yılları civarında ortaya çıkmıştır; bundan öncesine ise 't a r i h - ö n c e s i' demek daha yerinde olur.

Arkeolojik ve antropolojik araştırmaların sağladığı bulgular göstermektedir ki, savunma ve korunma ihtiyacının sistemleşip, kurumlaşması vakıası, tarihin belirmesi ile aynı zaman kesitine rastlamaktadır. Hemen belirtmeliyiz ki bu ortaya çıkışı göstermek üzere kesin bir tarih vermek olanağı mevcut değildir. Genellikle kabul edilen, galip ihtimal, tarihin ortaya çıkışı ile birlikte ilk Devlet örneklerine de rastlandığı yolundadır. Bu devreye ait ilk tarihsel bilgilerimiz, ilkel toplumsal grupların savunmalarını sağlamak üzere meydana getirdikleri organizasyonlarla hükümet veya yönetim kuruluşları arasında yakın ve sıkı ilişkilerin mevcut olduğunu göstermektedir. İnsanların göçebe bir yaşam şeklini sürdürdükleri zamanlarda, geçimlerini avlanmak ve sürülerini otlatmak suretiyle sağladıkları bilinmektedir. Avlanabilmek ve otlak yerleri bulabilmek için kabilenin devamlı olarak yer değiştirmek zorunda kalması, bu yer değiştirmeler sırasında ailelerin ve kabile mallarının taşınmasını ve bu taşınmanın güvenlik içinde yapılmasını gerekli kılmış ve işte bu amaçla ve bu zaruretlerin sonucunda, askeri veya yarı askeri bir güvenlik ve koruma örgütünün teşkili yoluna gidilmiştir. Özellikle bineleri olan güçlü kuvvetli erkekler, giderek kolayca suvariye dönüşmüşler, arabalar veya kabilenin sefer halinde iken oluşturduğu kervan çabucak bir savunma mevzii haline çevrilebilmiştir.

Göçebelikten yerleşik toplum düzeyine geçildikten sonra da korunma yine ana ve minimum ihtiyaç olmak özelliğini korumaya devam etmiştir : Bu defa usul ve yöntem değiştiren bir koruma ve savunma ihtiyacının giderilmesi ile karşılaşmıştır : Yerleşme bölgesinin ve yetiştirilenlerin korunması gerekmiş, özellikle dikilen tohumun hasata kadar güvenliğini sağlamak ayrı bir ehemmiyet kazanmıştır. Tarlaların ve asıl önemlisi ürünün ve nihayet yerleşme bölgelerinin korunması sorunlarının çözümlenmesi için, ilk yerleşik topluluklar, tarlaların etrafını çitlerle, yerleşme bölgelerinininki ise duvar, burç ve hatta kalelerle çevirmek yoluna gitmişlerdir.

İşte ilk Devlet şekillerinin ortaya çıkışı ile ilgili olmak üzere tarihten devşirebileceğimiz bilgiler bunlardan ibarettir. Lipson, yerleşik topluluklarda Devlet örneklerinin oluşması ile ilgili olmak üzere, tarihten ve lisanlardan başka örnekler ve kanıtlar da bulmakta ve giderek ilk Devlet yapılarının kurumlaşma oranlarının artmasını karmaşıklaşmalarını, yarattıkları düzenin adaletle uyuturulmasını, adaletten nasibini alan Devlet'in sağladığı düzenin doğa ve nitelik değiştirmesini ve bu arada adaletin de değişik görünüm ve anlaşılış şekillerinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını gayet ilginç bir şekilde açıklamaktadır³⁵.

S o n u ç :

Devlet'in kaynağı ve doğuşunu açıklayan kuramlardan önemli saydıklarımızı kısaca görmüş bulunuyoruz. Bu açıklamalardan, Lipson'unki bir yana bırakılırsa, geri kalan hepsinin, temel bir sağlamlığı ve inanılır bir bilimselliği mevcut görünmemektedir. İlgili sosyal bilim disiplinlerinin günümüze değin meydana çıkarabildikleri bulgulara bakılırsa, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, bu kaynak ve doğuş konusunda gerçeğe tam uygun ve bilimselliği şüphe götürmez bir çözüme ulaşmamıza, şimdilik pek imkân da yoktur. Öyle ise ne yapmak lâzımdır?

Devlet'in kaynağı hakkında gerçeğe en yakın sonuçlara ulaşabilmek için, bu konuyu siyaset felsefesinin veya genel felsefenin ilgi ve ele alış düzeyinden çıkarmak bir ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarda açıkladığımız gibi, Leslie Lipson'un yaptığı da bir bakıma, bundan ibarettir.

Kaynak sorununu sosyolojik platformda ele almak ve bu olgunun tarihsel, hukuksal ve hatta ırksal, siyasal ve psikolojik görünümelerini de gözden ırak tutmamak gerekmektedir. Bu katoloğa, hiç şüphesiz ekonomik faktörleri de eklemek icap eder.

Psikolojik ve sosyolojik bakımdan, insanların gerçekten «s o s y a l» yaratıklar olduklarından şüphe edilemez. Tarih ve sosyoloji bize, insanların hiçbir zaman ve yerde *tek ve ayrı* yaşayabildiklerini göstermemektedir. Aristo'nun dediği gibi, toplumdan vazgeçilmesi imkânsızdır. Toplum içinde yaşamak, insanlar için bir zorunluluktur : Gerçekten, insanlar ancak toplumsal yaşam halinde,

³⁵ LIPSON, L. : *age.*, s. 62.

kendilerini savunmak, yaşamlarını sürdürebilmek için daha elverişli koşullara kavuşabilmişlerdir. Lipson'ın bu noktayı çok açık ve isabetli bir şekilde belirlediğini hatırlatmak isterim. Toplumsal yaşam, ortak ihtiyaçların karşılanması bakımından en elverişli ortamdır. Birlikte avlanmak, birlikte savunmak gibi.. Öte yandan, insanların değişik yeteneklere sahip olarak yaratılmış olmaları da, aralarında bu defa değişik ihtiyaçların giderilmesi konusunda, karşılıklı bir emek değiş tokuşunu zorunlu kılmıştır.

İşte, insanlar, ihtiyaçlarının tatmini bakımından birbirlerine muhtaç olduklarını idrak ettiklerinde, ortaya çıkan, beliren 'dayanışma duygusu' dur ki, Durkheim'in ünlü ayırımına bakılırsa aslında *sosyal* olan bu *dayanışma*, «benzeyiş dolayısıyla dayanışma» ve «iş bölümü dolayısıyla dayanışma» olmak üzere iki ayrı kesimde incelenmektedir. Kısacası, bir yandan sosyallik içgüdü (yani insanın sosyal bir hayvan olmasının yaratıldığı içgüdü) ve diğer yandan sosyal dayanışma duygusu, insanlar için sosyal yaşam şeklini zorunlu kılan iki ana faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başlangıçta yer alan ve evrimsel nitelikteki bir modeli içeren Devlet tanımımızı hatırlayacaksınız: İnsanlar, ortak yararları ve karşılıklı ilişkileri ile bir arada yaşamayı yeğlediklerinde (tabii bunda bir yandan sosyallik içgüdü ile sosyal dayanışma duygusu da etmen olmuştu), daha doğrusu buna mecbur olduklarında, ortaya çıkan ve yararların ortak olmasına dayanan bu en basit ve en ilkel toplum şeklinde bile, onu meydana getiren özel kişilerin yararlarının üstünde ve o topluma özgü bir «Ortak Yarar» kavramının mevcudiyetine rastlanır. Giderek bu ortak yarar kavramı daha gelişir ve belirginleşir. İşte her toplulukta kendini gösteren bu ortak yararı sağlayacak, koruyacak ve toplumu onun gereklerine göre yönetecek bir *otorite* gereklidir. Yine biliyoruz ki, bu *otoritenin*, er geç belirmesi, ortaya çıkması da bir başka zorunluluktur: Otoritesiz, başsız, şefsiz bir toplum yaşayamaz. En basit ve ilkel topluluklarda dahi bir şefin ve otoritesinin mevcudiyetinin gerekli olduğu ve bunların kendiliklerinden ortaya çıktıkları bilinmektedir.

İşte, kaba ve genel hatları ile, yukarda açıkladığımız şekilde ortaya çıkan bu otoriteye bağlı olan toplumsal yapı, daha sonra siya-

sallaşmakta ve bunun gereği olarak da daha karmaşık ve gelişgin bir örgütlemeye dönüşmektedir ki bunun en son aşamada vardığı gelişginlik dönemine biz DEVLET adını vermekteyiz.

Devletleşme, insanların «s i y a s a l y a r a t ı k l a r » olmalarının da sonucu olarak gittikçe kuvvet kazanmakta ve kapsamsal bir olgu şeklinde hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Bundan kaçınmanın yolu olmadığı gibi, Devlet olma yönsemesinin ağırlaşaacağını veya duracağını gösteren hiçbir ciddi işaret de mevcut değildir. Dünyada Devlet sayısı artmakta, mevcut ve eski Devlet kuruluşları da giderek kuvvetlenmektedir. Bu noktada Marxist kuramın kehanetlerinden birisinin daha tutmadığını belirtmekte fayda vardır : Sınıfsız toplum, Devlet ve siyasetlessiz hayat şekli erişilmeyecek bir hayal olma niteliklerini korumaktadır. Siyasetlessiz toplum olmadığı gibi, Devletsiz toplum ve insan yaşamı da şimdilik ulaşılması mümkün olmayan ham bir hayalden ibarettir. Üstelik hemen bütün toplumsal yapılarda, gelişgin, az gelişgin ve bozulmakta olanlarda, siyasal hayata yeni sosyal güçler katılmakta, eski sosyal güçler kuvvetlenmekte veya yenileri sür'atle oluşup değişmekte, dolayısıyla bunları kanalize edecek siyasal kurumlaşmalara ve doğaldır ki bunların başında yer alan Devlet'e duyulan ihtiyaç artmaktadır.

Görülüyor ki, Devlet'in doğuşu ve kaynağı hakkında benimseydiğimiz ve Devlet yapısına günümüzün koşulları içinde duyulan kesin ihtiyaçların belirlenmesi ile bütünleştirdiğimiz yukarda yer alan açıklamalarımız, aslında bir çeşit varsayımdan ibaret olmak mahiyeti belirgin görüşlerden ibarettir. Başlangıçta değindiğimiz Jellinek'in isabetli yargıları daha uzunca bir süre geçerliklerini koruyacağına benzemektedir : Her toplumsal yapının kendine özgü koşulları olduğu, siyasal yapı haline dönüşüm her sosyal yapıda değişik görünümelerde ortaya çıktığı için, Devlet'in kaynağı ve doğuşu hakkında, bütün toplumsal yapı çeşitleri için geçerli, genel ve tarihsel gerçekliklere kesinlikle uyan bir öneride bulunmaya imkân yoktur.

DEVLETİN UNSURLARI :

Buraya kadar süregelen açıklamalarımızla, Devlet'in *tanımı*, *mahiyeti*, *çarpıcı özellikleri* yada karakteristikleri ile *kaynağı* ve *doğuşu* hakkında gerekli ön bilgileri edindiğimizi söylemek mümkündür.

Şimdi sıra, özellikle Devlet'in tanımı ve mahiyetinin belirtilmesi sırasında değindiğimiz ve oradaki açıklamalarımız sırasında bile, Devlet denilen karmaşık, sosyal, siyasal ve hukukî yapının meydana çıkması için gerekli, vazgeçilmez nesnelere niteliğinde bulduklarına işaret ettiğimiz *unsurların* ele alınıp açıklanmasına gelmiştir.

Kamu hukukunun ilgi alanı içinde kalan konulara ilişkin her alt başlık gibi, ele alacağımız bu «Devlet'in unsurları» konusu da, mahiyeti itibarıyla oldukça karmaşık bir görünümündedir. Bu karmaşıklık, kamu hukukçularının *Unsurlar* sorununu ele alıp incelemekte izledikleri kişisellik yanları belirgin çizgiler iyice arttırmaktadır : Hatırlıyacağımız gibi, Devlet'in tanımı ve mahiyetinin belirtilmesinde, nasıl, onun bir veya birkaç çarpıcı özelliğine diğerlerine göre daha önde bir önem atfederek, o sorunların çözümlenmesi yoluna gidilmiş ise Devlet'in unsurları söz konusu oldukça da buna benzer bir yol izlenmiş, düşünürler, Devlet'in unsurlarından birine diğerlerine bakarak daha fazla önem vermişler, böylece unsurlar konusunda da çok çeşitli ve çok defa birbirine taban tabana zıt görüşlerle karşılaşmamıza yol açmışlardır³⁶.

Unsurlar konusundaki görüş çeşitlilikleri, daha İlk Çağlar'da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Aristoteles, Devlet'in *ülke*, *ahali* ve *hükümet* unsurlarına öncelik tanımış, bunları sadece açıklamakla kalmamış, bu unsurların en başarılı Devlet yapısı içinde nasıl

³⁶ OKANDAN, R. G. : *age.*, s. 675 vd.; AKBAY, M. : *age.*, s. 234.

belirmesi ve işlemesi gerektiğini gösteren koşulları da açıklamakta özel bir özen göstermiştir³⁷. Modern Çağlar'da ise örneğin G. Jellinek, Devlet'in unsurlarını *toprak, ahali ve iktidar* olarak üç kısımda ortaya atmış, Carré de Malberg de aynı görüşü paylaşmış, daha birçok yakın on yıllar siyaset bilimcisi ve kamu hukukcusu da aşağı yukarı bu yazarlara katılmışlardır³⁸.

Unsurları ele alış ve hattâ unsurların bölünmesindeki şekillerin ayrılığı konusu üzerinde uzun boylu duracak değiliz. Her kamu hukukçusunun kendi tutumunun, en azından kendisince tutarlı gerektirici sebepleri vardır. Herşeye rağmen, Kamu Hukuku'nda Devlet'in unsurları konusunu, bunları iki kesime ayırarak incelemek yönsemesinin egemen olduğunu belirtmeliyiz. Bu kesimlerden ilkinde, Devlet'in vücut bulmasını hazırlayan maddî ve mukaddem unsurlar yer almaktadır; biz bunlara «ö n c ü l v e n e s n e l u n s u r l a r» demeyi yeğliyoruz. İkinci kısımda ise, Devlet'in fiilen ve hukuken bir varlık, bir siyasal kurum olarak *bütünleşmesini* sağlayan, *tamamlayan* unsurlar yer almaktadır ki bunlara da Devlet'in «k u r u c u u n s u r l a r ı» adını vermekteyiz³⁹.

I) Devlet'in Öncül ve Nesnel Unsurları :

Devlet'in öncül ve nesnel unsurları ile murat edilen, Devlet denilen sosyal, siyasal ve hukukî karmaşık yapının ortaya çıkması, belirmesi için gerekli bulunan, yani mevcut olmadıkları takdirde böyle bir yapının ortaya çıktığını iddia etmemize de imkân bulunmayan unsurlardır. Bu nedenle, öncül ve nesnel unsurlar, adlarından da anlaşılacağı gibi, bir bakıma Devlet'in sosyal gerçeklikteki ve hukuksal alandaki mevcudiyetine tekaddüm etmektedir. Başka deyişle öncül ve nesnel unsurlar, Devlet yapısının asıl ve zorunlu malzemesinden ibarettir. Biz bir başka açıdan, öncül ve nesnel unsurlara, Devlet yapısının içinde doğup, büyüyeceği, gelişeceği *ortam* adını da verebiliriz.

Burada bir yanlış anlamaya sebebiyet vermemek için, bir noktayı hemen açıklığa kavuşturmakta fayda vardır : Devlet'in öncül ve nesnel unsurlarının, onun doğuşu, oluşumu ve gelişmesi bakım-

³⁷ OKANDAN, R. G. : *age.*, (aynı yerde).

³⁸ JELLINEK, G. : *age.*, c. II, s. 17 vd, 34 vd., 61 vd.; CARRE DE MALBERG R. : *Contribution a la théorie générale de l'Etat*, Paris 1920, c. 1, s. 2 vd

³⁹ OKANDAN, R. G. : *age.*, s. 676.

larından bu derece gerekirliliğinin, zorunluluğunun geçici olduğunu sanmamak icap eder. Başka deyişle, öncül ve nesnel unsurlar, daha sonra değineceğimiz kurucu unsurların bunlara eklenmesi yolu ile, bir kez Devlet denilen karmaşık yapının oluşumuna yol açtıktan sonra, görevleri sona eren elemanlar sayılmamalıdır; tam aksine, öncül ve nesnel unsurlar, Devlet meydana çıktıktan sonra da onun *asli* unsurları olmak itibar ve önemlerini muhafaza ederler. Öyle ki, öncül ve nesnel unsurların tamamen ortadan kalkması halinde, bu defa mevcut Devlet'in de yıkıldığını, ortadan kalktığını kabul etmek zarureti ile karşılaşılır. Şu kadar ki, öncül ve nesnel unsurlardan birisinin veya her ikisinin Devlet ortaya çıktıktan sonra, türlü nedenlerle *belirsizleşmeye* yüz tutmaları halinde de başka sorunlarla karşılaşılması mukadderdir. Bu ve benzeri durumların yarattığı sorunlara ilerde yeri geldiğinde değineceğiz.

Devlet'in öncül ve nesnel unsurları *beşerî* (= i n s a n t o p l u l u ğ u, h a l k v e y a a h a l i) *unsur* ve *fiziksel* (= ü l k e, t o p r a k p a r ç a s ı) *unsur* olarak ikiye ayrılmaktadır.

İlk bakışta kolayca görülebileceği gibi, Devlet denilen kurum veya yapının meydana çıkabilmesi için, bir insan topluluğuna ve bu topluluğun üzerinde yerleştiği, dolayısıyla Devlet'in buyruklarının ve kudretinin geçerli sayılacağı bir «a l a n»a, yani «ü l k e»ye ihtiyaç vardır. İnsan unsurundan mahrum, ülkesi de bulunmayan bir Devlet kolayca düşünülemez. Yalnız unutulmamalıdır ki, sadece belirli bir ülkenin ve bir insan topluluğunun mevcudiyeti, orada hemen bir Devlet'in oluştuğu, mevcut bulunduğu anlamına kesinlikle gelmez. Bu noktada, başlangıçta ele aldığımız, Devlet'in mahiyetini anlamamıza yardım eden, evrimsel ve aşamalı Devlet tanımı hatırlanmalıdır. O tanımın da ortaya koyduğu gibi, ülke ve insan unsurlarının, üstün bir kudret ve Devletleşme yolundaki istekler ve bu isteklerin gerçekleştirilebilmesi halinde ancak Devlet olgusu ile karşılaştığımızı ileri sürmek mümkün olabiliyordu. Demekki, Devlet'in oluşumunda ülkenin ve insan topluluğunun mevcut olmalarının zorunluluğu ile murat edilen, herhalde, bunlar mevcut olduğu takdirde, Devlet'in de kendiliğinden ortaya çıkacağı değildir.

1. Devletin İnsan Unsuru :

Bir devletin vücuda gelebilmesi için, herşeyden evvel bir insan topluluğunun mevcudiyetinin gerekli olduğundan şüphe edilemez.

Daha önce üzerinde durduğumuz ve açıklamaya gayret ettiğimiz Devlet'in bir soyutlama sayılması gerektiği yolundaki çarpıcı özellik veya Devlet karakteristiği, hiçbir surette, onun *sadece* bir soyutlamadan ibaret bulunduğu, nesnel, dolayısıyla beşerî varlıklarla hiçbir ilgisi bulunmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, bugün Devlet denilince asıl, (ister *millet*, ister *halk* yada *ahali* veya daha iyisi belirli bir gelişim düzeyine ulaşmış *insan topluluğu* deyiniz, her ne olursa olsun) mutlaka insanların oluşturdukları bir camia, bir bütünleşme akla gelmektedir.

Devlet'in meydana gelmesi için çok önemli bir unsur niteliğini taşıyan insan unsuru konusunda, karşımıza çıkan ilk problem «*terminoloji*» sorunudur: İnsan unsurunu belirtmek için, daha açık ve seçik bir şekilde bu unsuru anlamlandıracak terim acaba ne olmalıdır? Bu konuda ayrı terimlerin mevcudiyeti karşısında bunlardan hangisinin yeğlenmesi doğru olacaktır?

Terim sorunundan sonra ele alınması gerekli diğer alt sorunlar olarak karşımıza, insan unsurunun *niceliği* yada, başka deyişle bu unsurun mevcudiyeti için gerekli insanların sayısı, bu unsurun *niteliği*, Devlet'in bireyci ve toplumcu anlaşılış şekilleri, millet düzeyine ulaşmış insan unsuruna bağlı Devlet telâkkisi, insan unsurunun hukukî mahiyeti, Devlet - insan unsuru ilişkilerinin gerçekçi bir değerlendirmesi gibi konular çıkmaktadır ki şimdi bunları sırasıyla ele almanın zamanı gelmiştir.

A — Terim Problemi :

Devlet'in insan unsurunun belirtilmesinde yazarlar, değişik terimler kullanagelmışlerdir; bunlar arasında *teb'a*, *halk*, *ahali*, *nüfus*, *insan topluluğu* ve nihayet *millet* özellikle kaydedilmelidir. Kısacası, tercihler, görüşler ve bunlara bakarak kullanımlar ayrılık göstermektedir.

İnsan unsurunu göstermek bakımından ayrı bir önem taşıdığı için «*m i l l e t*» terimi üzerinde özellikle durmamız gerekmektedir.

Bilindiği gibi millet, aslında sosyolojik bir kavramdır. Sosyolojide, belirli bir aşamada, evrim konağında bulunan insan topluluklarına ancak *millet* adı verilir. Ernest Renan'ın bugün bile geçerliğini koruyan ünlü tanımına göre millet, «*ma z i d e m ü ş t e*

rek mefharetlere ve bugün müşterek bir iradeye malik olmak, beraber büyük işler yapmış bulunmak ve yine bu yolda büyük işler yapmak arzusunu beslemek» gibi ortak hatıralara ve niyetlere sahip insan topluluğudur. Aslına bakılırsa, Renan'ın saydıkları, bir anlamda millet olabilmenin koşullarıdır.

Bu noktada karşımıza çıkan ilk sorun şudur : Eğer Devlet, insan unsuru yalnızca «m i l l e t» olabilen sosyal ve siyasal yapıya verilen ad ise, acaba insan unsuru henüz «m i l l e t» aşamasına ulaşmamış yapılara Devlet dememek mi gerekecektir? Bu sorun gerçekten önemlidir : Eğer Devlet, sadece insan varlığı «m i l l e t» olan yapı ise, bilinen deyiimi ile «m i l l i D e v l e t» olarak anılan siyasal kurumların dışında kalan örneklere bir başka ad bulmak gerekecektir. Aslında bu sorun, bir terim problemi olmanın ötesinde, insan unsurunun niteliği probleminin sınırları içine girer ve bu nedenle asıl o kesimde ele alınacaktır. Terim sorunu ile ilgisi açısından ve sınırlılık kaydı ile şimdilik şu söylenebilir :

Devletlerin önemli bir kesimi için, insan unsurunun millet olarak tanımlanması aslında çok yenilerde benimsenmiştir. İnsan unsuru millet olarak tanımlanamayacak Devlet'ler uzun yüzyıllardan bu yana mevcut olmuştur. Günümüzde milletleşmeden Devlet olabilme olanaklarına kavuşabilen insan topluluklarının sayısı hiç de az değildir. Öte yandan millî-devlet, günümüzde egemen devlet tipi olma niteliğini korumaya devam etmektedir.

Millet deyiimi, fransızca «N a t i o n», milliyet ise «n a t i o n a l i t é»ye tekabül etmektedir; bu ikincisi fransızcada, belirli kriterleri olan bir millî devleti teşkil edebilecek insan topluluğunu ifade etmekte ve böyle bir Devlet'i meydana getirebilecek olan «n a t i o n a l i t é»ye de «n a t i o n» denmektedir. Burada «n a t i o n»dan anlaşılan yine Renan'dan esinlenilerek, özellikle soy ve dili aynı olan, uzun zamandan beri yararları ortak bulunan ve aynı toprak üzerinde yaşayan bireylerden meydana gelen bir insan topluluğudur⁴⁰.

Dilimizde bu «n a t i o n»a karşın, arapçadan alınan «m i l l e t» sözcüğü kullanılmaktadır. Terim kaynağında ve bizde de

⁴⁰ OKANDAN, R. G. : a.g.e. s. 678.

uzunca bir süre, daha çok ve aslında din birliğine dayanan insan topluluklarını göstermek için kullanılmıştı. Osmanlılarda, resmî metinlerde bile, bir zamanlar «y a h u d i m i l l e t i», «i s l a m m i l l e t i» ve hattâ «h r ı s t i y a n m i l l e t i» ve benzeri tamlamalara sık sık rastlanmıştır. Bugün için millet kelimesinin din aynılığına dayanan insan topluluklarını göstermekte kullanılmasına pek rastlanılmamaktadır⁴¹.

Bir bakıma, millet kelimesinin tarihçesi de pek eski sayılmaz : Örneğin İlk ve Orta Çağlar'da, en azından bu kelimenin, bugün veya daha sonra anlaşılan şekli ile kullanıldığına tanık olamıyoruz. Kaldı ki, İlk Çağlar'da ve hattâ Orta Çağlar'da Devlet'in insan unsurunun, aralarında soy, dil ve din bakımlarından aynılık veya benzerlik bulunan topluluklardan oluştuğunu ifade etmeye de imkân yoktur. İlk ve Orta Çağlar'daki imparatorluklar hatırlanırsa, bunların çeşitli halklardan, değişik ırksal kökenlerden, ayrı dil ve din gruplarından oluşan bir insan unsuruna sahip olmaları karşısında bu insan unsurunun «m i l l î» nitelikte sayılamayacağı sonucuna kolaylıkla varılabilir. Ancak XVI. Yüzyıldan başlamak üzere ve Modern Çağ ile birlikte, Devletin insan unsurunun bugün millet dediğimiz varlıkta toplanan özellikleri içermesi gereği üzerinde bazı görüşlerin ileri sürüldüğüne tanık olabilmekteyiz. 1789 Büyük Fransız Devrimi ve onu izleyen gelişmeler, millet terimine giderek açıklık ve kesinlik kazandırmış, terim daha sonra anayasalara da girmek suretiyle hukukileşmiştir. Bu sözü edilen gelişimin yanı sıra, millet olma aşamasına ulaşmış toplulukların Devlet kurma haklarının mevcudiyetine dayanarak Devlet kurma çabalarını yoğunlaştırmaları, bu uygulamaların teorik temellerini teşkil eden bir kuramın ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir ki «M i l l i y e t l e r T e o r i s i» olarak bilinen bu kuram ile onun değişik ve yeni şekli, uygulanabilme olanakları üzerinde ilerde durulacaktır.

Millet teriminin kapsamını genişletmesi ve bir bakıma anlam ve sınırlarının belirginleşmesi ve bu arada milletleşme olgusunun genelleşmesi, XIX. Yüzyılın en belirli olaylar kümesini teşkil etmiş ve nihayet yüzyılımızda, millî kurtuluş hareketlerinden başlayarak, milletleşen yapıların Devlet'leşme çabaları ve bunun çok defa başarılı sonuçları, dünya siyasal arenasında hemen her gün karşılaştığımız bir gerçeklik niteliği kazanmıştır.

⁴¹ OKANDAN, R. G. : age., (aynı yerde).

Terim konusundaki açıklamalarımızı daha fazla uzatmanın gereği yoktur. Bu konuda son olarak, önemli bir noktaya değinmek istiyoruz: «M i l l e t» kelimesi, çok defa «D e v l e t» kavramı için ve onu göstermek üzere kullanılmaktadır. Örneğin «M i l l e t l e r C e m i y e t i», «B i r l e Ő m i Ő M i l l e t l e r» gibi kurumların adlarında geçen «m i l l e t» sözcüğü, veya «m i l l e t l e r a i l e s i», «m i l l e t l e r c a m i a s ı» gibi milletlerarası ilişkiler alanında sık rastlanan tamlamalarda yer alan aynı kelime, aslında «D e v l e t» yerine kullanılmıştır. Bu bir karıştırmadan çok, milli yapılarla Devlet'lerin özdeşliğini ve milletlerarası siyaset alanında milli-Devlet tipinin asıl özneler olarak egemenliğini göstermektedir, diyebiliriz.

Milliyet ve milliyetçilik terimlerinin kullanılmasında da değişiklik ve karışıklıklara rastlanılmaktadır ki bunlara da yeri geldiğinde değineceğiz.

*B — Nicelik (İnsan Topluluğunun Sayısı) Sorunu*⁴²:

Devlet denilen siyasal kurumun ortaya çıkması için gerekli insan unsuruna, ister «m i l l e t», ister «h a l k» yada «i n s a n t o p l u l u ğ u» adı verilsin, bu adlandırma salt terminoloji sorunu olarak kaldığı sürece, önemli bir problem sayılmayacaktır. Bir bakıma önemli olan adlandırmadan çok, bu insan unsurunun sayıdır, denilebilir. Bir Devlet'in vücut bulabilmesi için acaba en az kaç kişiye ihtiyaç vardır?

Aslında, bir Devlet'i meydana getirmek için gerekli ve asgari insan sayısının bilinmesi, kesinlikle çözümü mümkün bir problem olarak takdim edilebilecek nitelikte de değildir. Bu konuda getirilecek çözümler, tarihsel çağa, evrime, ilkelik yada gelişim durumuna, her siyasal topluluğun kendi iç yapısına özgü koşullara ve nihayet bütün bunlara bağlı olarak ileri sürülebilecek daha bir yığın faktöre bakarak değişik olacaktır.

Düşünürlerin bu konuda söyledikleri de değişik olmuştur: Örneğin Aristo, bir site Devlet'i için kadınlar, çocuklar ve esirler dışında iki bin vatandaşın en uygun miktar olacağını ileri sürmüştür⁴³. Eflatun «K a n u n l a r» adlı diyalogunda beşbin kırk va-

⁴² OKANDAN, R. G. : *age.*, s. 682 vd. AKBAY, M. : *age.*, s. 234-235; WILLOUGHBY, W. W. : *age.*, s. 68.

⁴³ AKBAY, M. : *age.*, s. 234 (B. de Villeneuve, *age.*, s. 194'den naklen).

tandaştan bahsederki, aslında Devletin vatandaş olmayanlarla birlikte insan unsurunun sayısı, tahminen yirmi bin kişiye varmış olmaktadır⁴⁴.

Aristo ve Eflatun'un önerileri, unutulmamalıdır ki, site Devlet'i içindir. Günümüzde insan unsurunun asgari sınırını belirleyen bir sayının öne sürülmesinin gülünçlüğü meydandadır. Zamanımızın Devletleri nüfus bakımından birbirlerinden o derece farklıdır ki, örneğin bir Andorra veya St. Marin Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti, A.B.D. yada Hindistan'ın insan unsurlarının sayıları bakımından karşılaştırılmaları düşünülemez bile..

İnsan unsurunun sayısı veya nicelik sorunu, günümüzde örneğin İlk Çağların site devletleri için düşünülebilecek önemlerini korumamaktadır. Günümüzün Devleti için, insan unsurunun sayısından çok niteliği önemlidir. Herşeye rağmen, zamanımızda da, insan unsurunun alt ve üst sınırlarının belirlenmesi konusunda bazı ölçütlerden söz edilebilmiştir : Del Vecchio gibi bazı yazarlar, bir Devlet'in ideal nüfusunun, ekonomik bakımdan kendi kendine yeterliği, yani ekonomik otarşiyi sağlayacak miktarda olmasını savunmuşlardır. Ekonomik otarşi kriterine dayanan görüş, kabul edilmemiştir : Önce otarşinin ölçü ve sınırını, derecesini belli etmek olanağı mevcut değildir : İnsanların ihtiyaçları artmakta ve değişmektedir; bu durumda otarşinin gerçekleşmesi bir hayalden ibarettir⁴⁵.

Öte yandan, kendi kendine yeterlik, aslında bugün hiçbir Devlet için söz konusu olamaz. Milletler ailesinin önde gelen üyeleri dahil, bugün yeryüzünde hiçbir Devlet, doğal kaynakları ne derece zengin olursa olsun, kendi kendine yeter durumda sayılamaz. Teknoloji ve haberleşmedeki hızlı gelişmeler, otarşi yerine karşılıklı ve artan oranlarda mal ve bilgi mübadelesini zorunlu kılmaktadır. Bugün otarşi, ancak oranlı ve değişir ve hiçbir şekilde mutlak olmayan bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Buraya kadar söylenenlerden günümüzün Devlet'inin insan unsurunun sayısı ile ilgili hiçbir problemi kalmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Nüfus patlaması, gizli ve açık işsizlik, nüfus hareketleri, artan nüfusu doyurma ve benzeri sorunlar yeryüzündeki tüm siyasal yapıları ciddi bir şekilde meşgûl etmektedir. Böylece diyebil-

⁴⁴ AKBAY, M. : age. s. 235 (Villeneuve'den naklen).

⁴⁵ AKBAY, M. : age. (aynı yerde); ayrıca bk. OKANDAN, R. age. s. 683.

rizki, insan unsurunun sayısı veya nicelik sorunu, günümüzde yine mevcuttur; fakat, modern dünyada artık, Eski Yunan'da olduğu gibi asgarî sayının tesbiti değil, fazlanın yarattığı sorunlar önem kazanmıştır⁴⁶.

C — İnsan Topluluğunun Niteliği Sorunu :

Devlet'in insan unsurunun sayısı, miktarı, yukardaki bölümde son paragrafta söylenenler saklı kalmak kaydı ile, aslında önemli bir sorun teşkil etmemektedir; önemli olan, bu topluluğu oluşturan bireylerin sadece bir insan çokluğundan, yığınından ibaret olmamalarıdır. Gerçekten, gelişi güzel bir araya gelmiş kimselerden oluşmuş bir topluluğun Devlet'in insan unsurunu meydana getirebileceği kolayca düşünülemez; çünkü, Devlet'in insan unsurundan asıl anlaşılması lâzım gelen, çeşitli sebep ve faktörlerin etkisiyle bir araya gelmiş, birbirlerine bağlı ve aynı zamanda bir Devlet'i teşkil edebilecek erginliğe erişmiş bir insan topluluğudur.

Görülüyor ki, Devlet'in oluşumunu hazırlayan bu insan unsurunun niteliklerini bilmemiz ve özellikle, hangi etmenlerin sonucu olarak ortaya çıktığını göstermemiz ve hattâ hangi koşullar altında bunun bir Devlet'in insan unsurunu teşkil etmek düzeyine erişmiş sayılacağını belirtmemiz gerekmektedir. Hemen belirtelim ki, bir çok yazarlar, Devletin insan unsurunun oluşumu ile ilgili sorunların cevaplarını ırkçı kuramlarda aramışlar ve kısaca, bir milletin ancak aynı ırktan olan kimseler tarafından oluşturulabileceğini iddia etmişlerdir; bu ve benzeri görüşlerin bilimsel bir eleştiriye dayanma güçleri yoktur. Bugün ırklar kokteyli görünümünde milletlerin mevcudiyeti hatırlanmalıdır. Özellikle Kuzey Amerikalıların oluşumu ve bir Amerikan milletini teşkil edebilmeleri bu vadede mutlaka hatırlanması gereken çarpıcı bir örnektir⁴⁷.

Dil birliğinin de, çok defa, Devlet'in insan unsurunun oluşumunda ve onun milletleşmiş sayılmasında ana etmenlerden birisi

⁴⁶ Özellikle az-gelişmişlerde nüfus fazlasının siyasal gelişme açısından yarattığı sorunlar için bk. RUSTOW, Dankwart A. : 'A World of Nations' —Problems of Political Modernization—, Washington, 1967, s. 244-245; ayrıca : HUNTINGTON, S. P. : *age.* s. 433 vd.

⁴⁷ KOHN, Hans : 'The Idea of Nationalism', New York 1948. Özellikle Amerikan milletinin oluşumu için bk. : KOHN, Hans : 'American Nationalism' —An Interpretative Essay— (Collier Books), New York, 1961, Ayrıca : SCHAFFER, BOYD C. : 'Nationalism : Myth and Reality', (Harcourt, 1955).

olarak sunulduğuna tanık olmaktayız. Bu konuda, özellikle Alman yazarlarının, ırk ve soy birliğine ek olarak, dil birliğine verdikleri önem hatırlanmalıdır. Alman yazarları, aynı soydan gelen ve aynı dili konuşan toplulukların, mutlaka tek bir Devlet'in otoritesi altında toplanmaları lüzumundan söz etmişlerdir. Hiç kuşkusuz denebilir ki, belirli bir milletin üyeleri olan bireyler, genellikle aynı dili konuşurlar; fakat bu durumun istisnaları o kadar çoktur ki, dil birliğini milletleşmede kesin bir ölçüt olarak kabul etmemiz olanağı da bir bakıma ortadan kalkmaktadır. Belirli bir millî toplumsal yapıda birçok lehçelerin hattâ pek çok lisanın konuşulduğuna rastlamamız doğal ve mümkündür. İsviçre'de bir kısım kantonlarda fransızca, diğer bazılarında ise italyanca ve almanca konuşulması ve İsviçreli denen kimsenin genellikle her üç dili de konuşabilmesi bu alanda en çok gösterilen örnektir⁴⁸.

Din birliği de tek başına, millet kavramının karakteristik özelliği sayılamaz. Türkler ve çeşitli Arap milletleri ayrıca İranlıların bir kesimi müslüman olmalarına rağmen, aralarında millet ilişkisi yoktur. Gerçi din birliği veya dinsel inançlardaki ortaklık, yada aynı dine bağlılık, insanlık tarihi boyunca siyasal yapıların oluşumunda, Devletleşmede gerçekten önemli bir rol oynamıştır. Ortak bir dinsel inanç bağının mevcudiyetinin, aynı Devlet'in sultanı altında bulunmayı kolaylaştırdığına rastlanılmıştır. Şu var ki, günümüzün Devlet'inin insan unsurunun oluşumunda dinsel inanç ortaklığının, din birliğinin önemi ve etkisi yok denecek kadar azdır⁴⁹.

Sonuç olarak denebilir ki, ne soy, ne din ve ne de dilbirliği, bir milletin vücut bulması için tek başlarına yeterli birer faktör sayılabilirler.. Bunlar olsa olsa milletleşme olgusunu kolaylaştıran faktörlerdir; fakat mevcudiyetleri halinde mutlaka millet olgusunun yaratılmış sayılması gerekmez.

Soy, din ve dil birliği gibi faktörlere ilâveten tarih ve gelenek birliği, çok defa aynı ülkede oturmaktan dolayı ekonomik ihtiyaçların bir çeşit beraberlik veya benzerlik göstermesi hattâ aynı hukuk sistemine ve düzeyine bağlı olmak gibi etmenlerden de söz açılabilir⁵⁰.

⁴⁸ OKANDAN, R. : *age.* s. 690-691.

⁴⁹ AKBAY, M. : *age.s.* 239; OKANDAN, R. : *age.* s. 691-692.

⁵⁰ «Milliyet» ve «millet» kavramlarının ilk anlaşılış şekilleri için bk. : MILL, John Stuart : 'Considerations on Representative Government', 1861 (Chap.

Buraya kadar söylenenlerden çıkartılan sonuç şudur :

Bir milletin oluşumunu, niteliklerini bir tek esasa, unsura bağlı kalarak açıklamak imkânsızdır : Bir milletin meydana gelmesinde, aynı soydan gelmenin, aynı dine bağlılığın ve aynı dili konuşmanın ve nihayet belirli bir ülkede birlikte yaşamının yarattığı ortak ve benzer ekonomik ihtiyaçları bulunmanın ve nihayet aynı hukuk düzeyine bağlı bulunmanın yarattığı etmenlerin, az veya çok etkili olduğu muhakkaktır. Hele, birlikte yaşamının uzaması halinde bu faktörlerin kaynaştırıcı rolünü daha belirgin bir şekilde gözlemek olanağımız da muhakkak ki artar. Şu var ki, bütün bu sayılanların mevcudiyeti yeterli değildir : Ernest Renan'ın başlangıçta değindiğimiz ifadesi ile, halen beraber yaşamak, gelecek kuşaklara intikal ettirmek için ecdaddan devralınan manevî mirasa ve geçmişin parlak ve karanlık günlerinin hatırasına bağlı bulunmak ve en önemlisi bütün bunlara göre gelecekte de birlikte yaşamak arzusunu muhafaza etmek, bir millet olmanın en önemli koşulları arasında sayılabilir. Bütün bu faktörler, bir noktada düğümlenmektedir : Birlikte yaşamak *isteğinin mevcudiyeti*.. Bu istek bir bakıma millet olmanın en önemli koşuludur. Birlikte yaşamak arzusu, öte yandan, millet ve vatan sevgisinden, yada daha uygun bir deyişle *yurt severlik duygusundan* başka bir şey değildir.

Jellinek'in dediği gibi, insanlardaki bu yurtseverlik duygusu, içinde buldukları toplumun uygarlık düzeyi ile doğru orantılı olarak artar. Başka deyişle, değişik ve özellikle üst uygarlık düzeylerinde bulunan milletlerle ilişkilerini yoğunlaştıran bir milletin bireylerinin yurtseverlik duyguları da gelişir ve üst düzeydeki uygarlığa ulaşabilme, ortak bir çaba, uğraş niteliği kazanır. Görülüyor ki, yurtseverlik duygusu, bir bakıma, bir milletin ayırıcı ve dinamik vasfını ifade etmektedir⁵¹.

Yurtseverlik duygusu ile kaynaştırılmış diğer nesnel ve soyut faktörlerin oluşturduğu milletin, doğal ve sosyal bir varlık teşkil ettiğini kabul etmek zarureti mevcuttur : Yukarda ilişilen faktörler ve yurseverlik duygusu, hemen bütün milletlerin oluşumunda etkili

16) : RENAN, Ernest : Qu'est-ce qu'une nation? (Paris : Calman-Lévy, 1882), Türkçe tercümesi için : RENAN, E. : 'Millet ne dir?', «Ülkü», sayı 77, Temmuz 1939, C. XIII, s. 396—, sayı 78, Ağustos 1939, s. 514 vd.; SNYDER, LOUIS L. 'The Dynamics of Nationalism' (Van Nostrand, 1964); kısa ve faydalı bir özet için : RUSTOW, D. : *age.* s. 20-31.

⁵¹ AKBAY, M. : *age.* s. 240'dan naklen JELLINEK, G. : *age.* C. 1, s. 210.

olmuştur. Ancak bu sözü edilen faktörlerin her milletleşme olgusunda aynı derecede önemli bir rol oynadığını iddia etmek de doğru olmaz. İşte bütün bu ve benzeri nedenlerle, milletin objektif ve kapsamsal bir tanımını yapmak güç olmakla beraber, şu yolda bir tanımlamanın şimdilik yeterli sayılabileceği ileri sürülebilir :

«Millet, belirli bir ülkede yaşayan, ırk, din, dil, tarih, yasa, gelenek ve göreneklerin birliği, fizik ve fikri benzerlikler, ekonomik ihtiyaçlardaki benzerlik ve dayanışma gibi etmenlerle, birlikte yaşamak konusunda istekli ve meydana getirdikleri uygarlığın özelliklerinden dolayı ve bu oranda kendilerini diğer toplumlardan ayrı hisseden insanlardan oluşmuş bir topluluktur»⁵².

D — Millet Kavramının Siyasal Alana Sıçraması :

Milliyetler Kuramı :

Tanımı oldukça güç bir kavram, bir sosyal olgu olmasına rağmen, millet, «milliyetler kuramı» adı ile tanınan bir siyasal cereyana kaynaklık etmiştir.

Milliyetler Kuramı kısaca şöyle tanımlanabilir :

«Bir milleti oluşturacak derecede ve oranda gelişmiş her kavim, bağımsız bir siyasal yapı halinde yaşamak hakkını meşru olarak talep edebilir».

Milliyetler Kuramı, Fransız Devrimi'nden kaynağını almaktadır. Büyük Fransız Devrimi'nin yarattığı *demokrasi* akımının milletlerarası ilişkiler alanındaki görünümü, milliyetler ilkesi veya prensibi olmuştur. Bu uygulamada asıl önemli olan, milletlerin de tıpkı bireyler gibi, hak süjesi, öznesi olacakları, sayılabilecekleri düşüncesidir. Hak süjesi olmanın doğal sonucu, iradesi bulunmak ve bu iradesine dayanarak kendi mukadderatını bizzat kendisi tayin etmektir.

Hemen görülüyor ki, milliyetler kuramının yukarda özetlenen anlaşılış şekli, Devletler Umumî Hukuku'na yabancıdır; çünkü bu

⁵² AKBAY, M. : *age.* s. 240.

hukuk alanında ancak Devletler ile onların meydana getirdikleri ortak kuruluşların hak özneliği söz konusudur. Yine bu hukuk açısından, Devlet'e hak sahibi, hukukî bir varlık olarak bakmak esas olduğundan millet'i de aynı durumda kabul etmek, örneğin milletin hukukî bir varlık sahibi olduğundan söz etmek imkânsızdır. Aslında millet olgusunu yaratan ilişkiler de hukuksal sayılamazlar; millet bağı, siyasal, etnografik, kültürel, psikolojik v.b..., bir bağıdır. Bütün bu nedenlerle, milliyetler ilkesinin yada kuramının, milletlerarası hukuktan çok, milletlerarası ilişkiler ve milletlerarası siyaset alanında geçerli ve etkili olduğunu belirtmek zorunluluğu vardır. Gerçekten sözü edilen ilke, yada kuram, XIX. yüzyıldan başlamak üzere etkisini asıl milletlerarası ilişkilerde göstermiştir. Ne var ki, bu kuramın milletlerarası ilişkiler alanındaki anlaşılış şekli de çeşitli siyasal sebepler ve tercihlerden dolayı ayrı görünümde ortaya çıkmıştır :

Örneğin ünlü İtalyan Devlet kurucusu ve düşünürü Mançini, Devlet yerine milleti Devletler Hukuku'nun öznesi olarak kabul etmiştir. Mançini'ye bakılırsa, mevcut devletler, keyfi ve yapay olarak oluşturulmuş yapılardır ve bunların hak özellikleri de yapaydır. Bu duruma bir son vermek için, Devlet yapay kuruluşu içinde doğal bir yapı, unsur niteliğindeki milleti esas olarak kabul etmek yeterlidir. Sonuçta karşılaşılan durum şudur : Her milletin kendine özgü bir Devlet'i oluşturmak, meydana getirmek hakkı vardır; daha kısa bir deyişle, her millet bir Devlet teşkil etmelidir⁵³.

Mançini'nin düşüncelerinde, İtalyan yarımadasının onun devrindeki bölünmüş görünümünün ve İtalyan milletin İtalyan birliğinde bulunduğu özlemin derin izlerini görmek çok kolaydır.

Alman yazarları da milletler kuramını kendi ulusal yararlarına uygun şekilde anlamak ve yorumlamak yolunu tutmuşlardır : Gerçekten, Fichte ve Treischke'ye göre⁵⁴, bir milleti herhangi bir Devlet'e bağlı kılan kendi hür iradesi değil, fakat onun dışında ve üstünde tarih, ırk, din ve dil birliği gibi bir takım faktörlerdir; bu nedenlerle, bir komşu Devlet'in uyruğu olmakla beraber, Almanlarla aynı dili konuşan yada aynı ırktan olan bir takım azınlıkların,

⁵³ AKBAY, M. : age. s. 241; ayrıca bk. : JOHANNET, René : 'Le principe des Nationalités', Paris, 1923; DEUTSCH, Karl W. : 'Nationalism and Social Communication', New York, 1953, özellikle s. 1-15.

⁵⁴ DEUTSCH, Karl W. : age. s. 11.

kendi istek ve iradeleri nazara alınmadan, büyük Alman Devlet'ine katılmaları gerekmektedir. Görülüyor ki Alman yazarları, büyük Almanya ideali uğruna, milliyetler kuramının en aşırı ve sert şeklini benimseyip bunu uygulamaya aktarmak yolunu yeğlemişlerdir.

Acaba milliyetler kuramından gerçekte anlaşılması gereken şey ne dir? Bugün için milliyetler kuramının yukarıda belirtilen aşırılıklardan kurtulduğu söylenebilirse de, milletlerarası siyaset arenasında bu kuramın elverişli bir hücum ve savunma aracı olarak kullanılmasına devam edildiği de muhakkaktır. Herşeye rağmen, milliyetler kuramından bugün anlaşılan, daha çok, milletlerin kendi mukadderatlarına hakim olma haklarıdır. Prensip bu şekilde ifade edilmekle beraber, bunun uygulamaya aktarılması ve bundan da sonuç alınması hiç de kolay olmamaktadır :

Dünyanın belirli ülkelerinde bir takım ayrı millî toplulukların aynı toprak parçası üzerinde yaşadıklarını hatırladığımız zaman, bir ülkede yaşayan bütün millî unsurlara kendi mukadderatlarını tayin etme hakkı verildiği takdirde, siyasal bütünlüğün bozulacağı, Devlet'in parçalanacağı muhakkak gibidir. Öte yandan, kendi mukadderatına hakim olma hakkı yalnızca millet düzeyine varmış halklara tanındığı takdirde, bu defa karşımıza, bu dilemde bulunan topluluğun gerçekten millet olup olmadığının saptanması sorunu çıkar. Milletleşmenin kesin kriterleri olmadığı gibi bu aşamanın kesin bir bilimsellikle saptanması olanağı da mevcut değildir. Bu açmazdan kurtulabilmek üzere, kendi mukadderatına hakim olma istemi ile ortaya çıkan toplumların, bir bakıma millet aşamasına çoktan ulaşmış sayılmaları gerektiği de düşünülebilir; fakat hemen kabul etmemiz gerekir ki, bu kolay ve cazip görünen çözüm şeklinin ancak teorik bir geçerliği olduğu ileri sürülebilir. Uygulamada ve siyasal gerçeklikte, her özgürlük ve bağımsızlık ve ayrılma dileminde bulunan topluluğu, millet aşamasına ulaşmış ve böylece bu istemlerde bulunmaya hak kazanmış saymak, içinden çıkılmaz çatışma ve uyuşmazlıklara kapıları açmak demek olur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının getirdiği milletleşmemiş toplumsal yapıların önce Devletleşmeleri olgusunun giderek sıklaşması, probleme yeni boyutlar kazandırmıştır. Özellikle Afrika'da bir takım topluluklar önce bağımsızlıklarını kazanmışlar, kendilerine bir model anayasayı beğenip benimsemeleri tavsiye edilmiş ve bu tür toplumlar çok kez ümit ettiklerinden de çok kısa bir zaman içinde

bir Devlet'e sahip olabilmişlerdir. İşte bütün güçlükler de bundan sonra başlamıştır : Tek bir Devlet yapısı içinde yapay olarak bütünleştirilmek istenilen çeşitli nitelik ve görünümdeki gruplar, özellikle Afrika söz konusu oldukda kabileler, bağımsızlık istemlerinin haklı sahipleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çabaların sonucu, Nijerya ve Kongo'da tanık olduğumuz trajedilerdir. Özellikle Afrika'da her kabilenin milliyetler kuramından yararlanmak hakkı bulunduğunu kabul etmenin yada bunun daha ılımlı görünümü olan kendi mukadderatını bizzat tayin etme yetkisine sahip olduğunu sanmanın tutarlı yanı yoktur; tek başına ve soyut olarak bu durum, üzerinde durulan kuram ve ilkenin, bazan tüm reddi yolundaki tercihlerin geçerliğini kanıtlayacak niteliktedir.

Öte yandan, milletler arası siyasal ilişkilerin nitelikleri ve doğası ile karmaşıklığı ve özellikle zor ulaşılan kuvvet dengelerinin çabuk kırılabilir, bozulabilir bir görünümde bulunmaları, dünyanın bölünmüş blok ve paktlar ile bağımsızlar arasında paylaşılmış bulunması gibi gerçekler, halkların kendi mukadderatlarına kendilerinin sahip ve hakim olması şeklinde anlaşılabilir yeni bir görünüme kavuşturulmuş milliyetler prensibinin uygulanmasını da derinden etkilemiştir. Bu noktada sonuç olarak, başlangıçta yer alan daha çok evrimsel Devlet tanımından esinlenilerek, belki şu söylenebilir :

Günümüzde milliyetler prensibinin uygulanmasından yararlanma şansı, kendi olanaklarını kullanmadaki akıllılıktan tutun da, kuvvet dengelerinin elverişliliğinden, bloklar, paktlar hatta süper Devletler arasındaki ilişkilerden yararlanılarak uygulanacak uzun ve sabırlı bir dış politikanın başarısına kadar pek çok faktöre bağlı olarak değişmektedir.

Unutulmamalıdır ki, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Devletleşme yolundaki milli istekler inkar edilemeyecek kadar kuvvetli birer cereyan şeklinde milletlerarası siyaset alanında karşımıza çıkmıştır. Şu var ki, bu isteklerden olumlu sonuca kavuşturulanların hiçbirisinde, sadece Devlet olma veya kurma arzusuna saygı beslenildiği için, sonuç istenildiği gibi olmuştur denilemez. Toplulukların devletleşmelerine hiçbir yerde ve zaman göz yumulmamıştır. Milletlerarası siyaset alanına atılacak her yeni özne, en azından bir sorunu da beraberinde getirecek demektir. İşte bütün bu görünüşlerin ışığı altında, milliyetler ilkesinin yeni şeklinin uy-

gulamada başarılı sonuca ulaşması genellikle aşağıda tanımlanan bir yolun izlenmesi ile mümkün olabilmıştır : Millî isteklerin kuvvetlenmesinin, baskısını arttırmasının yanı sıra, bunların bu istekleri gerçekleştirecek güce sahip bulduklarının da bilincine varılmış, bir anlamda bu istekleri gemlemenin imkânsızlığı görülmüş, nihayet milletlerarası toplumda yeni üyelerin ortaya çıkmasının güvensizlik ve huzursuzluk yaratmayacağı uzun ve sabırlı bir bekleyişten sonra anlaşılmiş ve ancak bundan sonradır ki, bağımsız yeni siyasal, millî yapıların ortaya çıkabilmeleri mümkün olabilmıştır.

Görülüyor ki, milliyetler prensibi yada kuramı bakımından konuyu tek taraflı olarak ele almamak ve özellikle ideal ile olabileceği uyuşturmaya çalışmak doğru olacaktır; pek tabii bu düşünce, bir milletin bir başka milleti yada halkı sömürmesine yeşil ışık yakmak demek değildir. Yine bu düşünce, hiçbir topluluğun, milliyetler prensibini ileri sürerek dünya barışı için devamlı bir tehlike kaynağı olmak hakkına sahip bulunduğu anlamına da gelmez. Sonuç ve başarı, milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin hakim olması *ideali* ile dünya sulhünün korunması zorunluluğunun uyuşturulmasında toplanmaktadır⁵⁵.

E. Devlet'in Bireyci ve Toplumcu Anlaşılışı ve Buna Dayanılarak İnsan Unsurunun Gerçek Mahiyetinin Açıklanması :

Devlet denilen çok yanlı, karmaşık sosyal ve siyasal olgunun, herhangi bir şekilde bireylerin bir araya gelmesinden oluştuğunu iddia etmemize imkân yoktur. Çağımızda genellikle kabul edilen plüralist (= ç o k c u) Devlet ve toplum anlayışına göre, bugün, Devlet olgusunun içinde doğup geliştiği kaplamsal ve geniş sosyal ortam, başka ve tek kelime ile toplum, bireylerin bir araya gelmelerinden ve karşılıklı ilişkiler yumağı içinde bulunmalarından kaynağını alan sayısız sosyal ünitelerden oluşmuş bir mozaik görünümündedir. Bu sosyal üniteler içinde, önce aileden başlayarak sosyal gruplardan ve bu grupların mahiyetleri aynı olmakla beraber davranışları, karşılıklı ilişkilerdeki tutum ve amaçları ayrılık gösteren türleri olan menfaat gruplarından, baskı gruplarından, siyasal partilerden, derneklerden, sosyal sınıf ve tabakalardan, zümrelerden v.b., söz açılabilir. Toplum yapısının ve ilişkilerinin analizi, Jellinek'in isabetli bir şekilde belirttiği gibi, bize, bu sosyal ünite

⁵⁵ AKBAY, M. : age. s. 244-245.

lerin sayılarının sınırsızlığını göstermiştir⁵⁶. Üstelik bu sosyal üniteler devamlı bir değişim, azalış çoğalma, birleşme, yok olma, bölünme v.b., süreci içindedirler (Örneğin, durmaksızın yeni sosyal gruplar meydana çıkmakta bunlardan bir kısmı menfaat gruplarına hattâ baskı gruplarına dönüşmekte, yeni siyasal partiler oluşmakta, eskileri ortadan kalkmakta, bölünmekte, siyasal partiler ile sosyal gruplar arasında nadiren organik ve devamlı ama çok defa değişen ve kısa süreli koalisyonlar teşkil edilmektedir. Yine, sosyal ve siyasal yaşama yeni sosyal güçlerin atıldığını, bunların çok kez eski gruplara, partilere v.b., cephe aldıkları, kendi sosyal ünitelerini oluşturmak yolunda çaba sarfettiklerini, nihayet daha uzun bir zaman kesiti içinde olmak kaydı ile, yeni sosyal sınıf, zümre ve tabakaların meydana çıktığını ve bunların da mevcut sosyal ünitelerle etki ve karşılık etki ilişkilerini oluşturduklarını, kısacası sosyal yaşamın büyük bir canlılık, değişirlik ve dinamizm gösterdiğini söylememiz mümkündür).

Devlet, toplumsal yapı ve çerçeve içinde yer alan tüm sosyal üniteleri de kucaklayabilen en geniş kapsamlı sosyal ünite dir. Devlet'in kucakladığı sosyal ünitelerin her birinde temel unsur, en küçük birim, şüphesiz bireydir. Acaba en kapsamlı sosyal ünite olan Devlet söz konusu oldukça onun için de yine birey, bu yapının temel unsuru, en küçük birimi sayılabilecek mi dir? Yoksa Devlet için, kapsadığı sosyal üniteler, büyüklük ve önemleri her ne olursa olsun, en küçük birim olarak kabul edilmek mi gerekecektir? Hemen belirtmeliyiz ki bu sorun, daha ilk bakışta anlaşılabilceği gibi, gereksiz, hattâ anlamsız bir problem niteliği taşımaktadır : Çünkü tüm sosyal ve siyasal gerçeklik alanında kalınmak ve değer yargılarını işe karıştırmamak kaydı ile, Devletin bir sosyal ünite olarak asıl ve temel olarak bireylerden oluştuğunun kabulü kadar, yine o

⁵⁶ JELLINEK, G. : age. c. 1. s. 167

bireylerin meydana getirdikleri sosyal üniteleri de kucaklamakta bulunduğunun söylenmesi, aynı şekilde geçerli iki gerçekliğin ifadesinden ibarettir; ve bu iki gerçeklik, bazı sanıların aksine, yekdiğerine zıt, birbirini ortadan kaldıracı nitelikte de değildir. Devlet'in bireyci ve toplumcu anlaşılış şekilleri olarak ortaya atılan ve uzun süre siyasal düşünce yaşamını işgal eden münakaşa ise Devlet'in temelinde yatan ve ikilem teşkil eden yukarda özetlenen gerçekliğı gözlemekle beraber, bunlardan birisine, değer yargılarına bakarak daha üstün bir önem atfetmek gayretlerinden doğmuştur denebilir. Gerçekten, Devlet, örneğin, temel unsurunu ve en küçük birimini oluşturan bireylerin mi yoksa sosyal birlik ve ünitelerin mi emrinde olacaktır suretinde sorun ortaya konulursa, iş değişmektedir. Devlet'in amacı, yarar gerçekleştirme görevleri ve bunlara bakarak tüm faaliyetlerinin yoğunluğu ve işleyiş, kuruluş özellikleri değişecek demektir.

Hemen ifade edelim ki, bugün bu sorun tüm önemini kaybetmiştir; çünkü Devlet'in yukarda değinilen şekilde bireyci anlaşılışı, artık, siyasal fikirler müzesinin pek rağbet görmeyen bir fosili sayılmaktadır.. Gerçekten deney ve mantık bize, Devlet yapısı içinde sosyal ünitelerin nihayet bizzat toplumun esas, temel sayılması ve Devlet'in amaç, görev ve yetkileri ile işleyişinin bunlara bakarak düzenlenmesi gereğini göstermektedir. Aslında tek birey anlayışının da bir tasarımdan öteye gidemediğı hatırlanırsa, bireylerin tek tek bir önem ve anlam taşımadıkları, bunların bir araya gelmeleri halinde oluşturdukları sosyal ünitelerin ancak esas sayılması gereğı de kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Uzun boylu ele alıp açıklamaya gerek yoktur ki bu sonuç, bireyin bu yapı içindeki yeri itibariyle hiç bir önem taşımadığı, silinmesi gerektiğı, bireysel yararların hiçbir karşılık ve sınır gözetilmeksizin ortadan kaldırılabilceğı şeklindeki ters değer yargısını yeğlediğimiz anlamına gelmez.

Bu açıklamalardan sonra, Devlet'in insan unsurunun gerçek mahiyetinin ne olduğu şeklinde özetlenebilecek bu önemli sorunun cevabının araştırılmasına geçebiliriz :

Bu sorunun aydınlanmasında, gerçekci tutumu ile bize en çok yardım edecek olan, hiç şüphe yok ki yine Léon Duguit'dir⁵⁷. Du-

⁵⁷ AKBAY, M. : age. s. 260 vd.

guit'ye göre, millet, Devlet denilen hadisenin içinde meydana geldiği bir ortamdan ibarettir.

Duguit, bu anlayışı ile herşeyden evvel, Devlet'in insan unsurunun gerçek mahiyetinin «m i l l e t» olarak kabul edilmesi gerğine işaret etmektedir ki bu çok isabetli bir görüştür : Günümüzde, millî devlet tipi egemendir. Sosyalist yapı örneklerinde, resmî ad olarak «H a l k c u m h u r i y e t i», «h a l k d e m o k r a s i s i» «h a l k l a r» deyimlerinin geçmesi, sadece Marxist doktrin'in millet olgusuna karşı takındığı menfî ve tahrip edici tutumun resmî belgelere yansımından ibarettir⁵⁸. Bir adım daha ileri atarak hattâ diyebiliriz ki, sosyalist Devlet örneklerinde bile bugün, insan unsurunun «m i l l e t» niteliğini koruduğunu, hattâ başarılı sosyalist örneklerin milletleşmeyi kuvvetlendirdiğini kabul etmek gerekir.

Duguit'ye göre milleti, sosyal ve *millî* dayanışma vücuda getirmektedir. Sosyal ve millî dayanışma ise, bir olgudur; gözlenebilir; izlenebilir. Aslında sosyal dayanışma, değişik yoğunluk ve önem derecelerinde olmak üzere, bütün insan topluluklarında kolaylıkla gözlenebilecek bir çeşit ortak olgudur. Bilindiği gibi sosyal dayanışma, benzeş dolayısıyla ve iş bölümünün yarattığı dayanışma olarak iki kısma ayrılmaktadır. Millî dayanışma ise, sosyal dayanışmanın ileri bir aşamada vardığı şekil, durumdan ibarettir ki bu aşamaya ulaşılmasında Renan'ın daha önce değindiğimiz tanımlama ve açıklamasında yer alan faktörler etkili olmuştur.

Kısacası toplumsal yaşam şekli, her iki çeşitten dayanışmanın doğal bir sonucu olarak belirlemektedir; bu yaşam giderek «m i l l e t» dediğimiz daha gelişgin bir aşamaya varmaktadır. Millet dediğimiz bu aşamaya ulaşmış toplumsal yaşam şekli ise, Devlet yapısının oluşumu için elverişli bir ortam görevini yerine getirmektedir. Millet ve Devlet olgularının ortaya çıkışında, çok defa rastlanılan paralellik de bu anlayışın doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Devlet'in insan unsurunun anlaşılışında taşıdığı gerçeklik payı bakımından, Duguit'nin görüşünün isabet ve önemi meydandadır.

⁵⁸ «Sınıf» ve «millet» kavramlarının ilginç bir değerlendirmesi için bk. DEUTSCH, Karl W. : age. s. 17 vd.

F. *İnsan Unsurunun Devlet'le olan İlişkisinin Hukuki Mahiyeti* :

Devlet'in insan unsurunu oluşturan bireylerin Devlet'le olan ilişkilerinin hukukî mahiyetini açıklamamız gerekiyor⁵⁹.

Bu konuda daha önce şu noktaların belirlenmesinde zorunluk var :

Devlet'in üstün kudreti ülke sınırları içinde yaşayan herkes üzerinde geçerlidir; bu geçerlik, yabancıları da kapsar. Devletler Umumî Hukuku'nda yer alan istisna ve dokunulmazlıklar saklıdır. Ülke toprakları üzerinde yaşayan herkes için geçerli Devlet kudreti bir ayrımı akla getirmektedir. Gerçekten, bir takım kamu hukukçuları üstün Devlet kudretini, ülke üzerinde geçerli kudret ve o ülkede yaşayan herkese uygulanacak iktidar olarak ikiye ayırarak, bu ikincisinin vatandaşlara ve uyruklara uygulanmasının söz konusu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ayrım genellikle kabul edilmemiştir : Devlet kudretinin bir takım alt yetkileri, iktidar parçacıklarını içerdiği ve bunlardan bir kısmının ülke bir başka bölümünün de insanlar üzerinde geçerli olduğunu söylemek egemenliğin ve devlet kudretinin bölünmezliği ilkesine aykırı sayılmıştır. Biz de bu görüşe katılıyoruz : Bireyle Devlet arasındaki ilişkinin hukukî mahiyetinin tayin ve tesbit edilmesinde, bireylere uygulanan Devlet kudretinin, egemenliğin ayrı bir kesimi, bölümü sayılmasında zaruret yoktur; hattâ aksine bir tutum, sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirilebilir.

Değineceğimiz ikinci nokta, *uyruk* (= t e b ' a) ile *vatandaş* kavramları arasındaki ayrımdır. Bu iki terim, tarihsel evrim ve siyasal gerçeklik bakımından ayrı olmakla beraber (*v a t a n d a ş*, *h a k* ve *ö z g ü r l ü k l e r e* sahip olarak daha çok demokratik bir görünümdeki Devlet'in insan unsurunun temel birimi olduğu halde *t e b ' a* veya *u y r u k*, daha ziyade otokratik ve hattâ monarşik mahiyetteki Devlet'de yer alan bireye verilen addır) hukuksal açıdan birbirlerinin yerine kullanılmalarında bir sakınca yoktur⁶⁰.

⁵⁹ Bu konuda bakınız : AKBAY, M. : *age.* 263-264; VILLENEUVE, B. de : *age.* C. 1. s. 233 vd.; kuramsal yanı galip ve daha ayrıntılı bilgi için, OKANDAN, R. : *age.* s. 700 vd.

⁶⁰ Bu konuda bakınız : WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 6 (Özellikle dip not :

Vatandaş ya da uyruk, Devlet'e itaatle yükümlü bulunan. bunun karşısında onun sağladığı hak ve özgürlüklerle güvencelerden ve özellikle düzenden yararlanabilen kimsedir. Bu yolda vatandaşlık anlayışının daha çok Orta Çağ ve Feodalite devirlerinin kalıntılarını yansıttığını belirlemek gerek. Gerçekten Orta Çağ'da süzeren vassal ilişkisinde de bu yolda bir koruma ve kesin itaat durumu ortaya çıkmakta idi. Giderek senyöre yöneltilen kesin tabiiyet ve itaat, Devlet'e mal edilmiş ve birey Devlet'ine karşı itaatle yükümlü sayılmıştır. Görülüyor ki bu çok kısa gelişim özetinden de anlaşılacağı gibi, bireyle Devlet arasındaki ilişkinin hukukî mahiyetini, asıl bu ilişkide en önemli unsur olarak yer alan Devlet'in üstün kudreti, egemenlik tayin etmektedir. Daha kısa deyişle vatandaşlık ve uyruklu, bir bakıma Devlet'le birey arasında oluşan bir egemenlik ilişkisidir.

Vatandaşlık statüsünün tayininde Devlet'in mutlak bir yetkisi olduğu genellikle kabul edilmektedir. Gerçekten, Devlet, *jus soli* (= t o p r a k e s a s ı) veya *jus sanguinis* (= k a n e s a s ı) veya her ikisine bakarak vatandaşlık esasını belirtmekte muhtardır⁶¹. Vatandaşlığın, Devlet ile birey arasında bir sözleşme bağlanması suretiyle oluştuğu yolunda görüşler ileri sürülmüş ise de bunlar genellikle kabul edilmemiştir. Aslında vatandaşlığın kazanılmasında özellikle bireysel irade ve isteklere bakıldığı pek söylenemez; bunlar belki vatandaşlığın kaybında daha çok rol oynarlar.

G. «İnsan Unsuru» Hakkında Kısa Özet ve Sonuç :

Devlet'in öncül ve nesnel unsurlarından ilkinin teşkil eden «i n s a n u n s u r u» hakkında söylenenleri çok kısa bir şekilde şöyle özetlemek kabildir :

Devlet'in insan unsurunu göstermek için yeğlenmesi gerekli terim, *millettir*. Aslında çağımızda da millî devlet tipi egemendir. Bugün, insan unsurunun niceliği, sayısı sorunu tüm önemini kaybetmiştir; onun yerini nüfus patlaması, çoğalması ve buna bağlı yan sorunlar almıştır. Önemli olan, insan unsurunun niteliği sorunudur.

10); ayrıca bk. : FİŞEK, Hicri : 'Anayasa ve Vatandaşlık', AÜHF. Yayını Nu. 152, Ankara, 1961 s. 1 vd.; ULUOCAK, N, Erdener : 'Türk Vatandaşlık Hukuku', İÜHF; Yayını Nu. 307, İstanbul, 1968, s. 3 vd.

⁶¹ FİŞEK, H. : age. s. 3.; ULUOCAK, N. E. : age. s. 18 vd.

Nitelik sorununun çözümünde varılan sonuç da yine, millet anlayışıdır. Millet kavramının, milletlerarası ilişkiler alanına sığması milliyetler kuramını oluşturmuş ve bu kuramın uygulamaya aktarılması yeni sorunlar yaratmıştır; milliyetler kuramının, milletlerin kendi mukadderatlarına hakim olmaları şeklinde yeni anlayışı da problemin çözümünü kolaylaştırmış değildir. Devletin bireyci ve toplumcu anlayış şekilleri arasındaki uyumsuzluk yapay olmakla beraber, plüralist toplum ve Devlet anlayışına bağlılık Devlet yapısının en küçük birimi olarak asıl sosyal üniteleri kabul etmemizi gerekli kılmaktadır. Bu anlayışa da bağlı kalınarak insan unsurunun gerçekçi anlayışı, toplumu, Devlet denilen yapının içinde oluştuğu, gelişip büyüdüğü elverişli ortam olarak tanımamıza imkân verici bir görünümüdür⁶². İnsan unsurunun Devlet'le olan ilişkisinin hukukî mahiyeti konusunda ise karşımıza vatandaş veya uyruk kavramı ile bunun kazanılması ve kaybedilmesi sonuçları çıkmaktadır.

Yukarda milliyetler kuramını irdelerken de bir nebze değindiğimiz gibi, bir ülkede yaşayan yabancı grupların ve azınlıkların, o ülkede egemen bulunan Devlet'e bağlılıkları, orada yaşayan ana ve büyük toplumsal yapı ile kaynaşmaları, ortaya son derece önemli bazı sorunlar çıkarmaktadır⁶³. Aslında dünya siyasal tablosunda yer alan Devlet yapılarının hemen hepsinde, değişen oranlarda olmak üzere azınlıkları ve yabancı grupları, toplumsal yapının hakim unsurları ile kaynaştırmak, onlarla bütünleşmeyi sağlamak probleminin mevcudiyetini iddia etmek kabildir. Buna verilen bir başka ad «k ü l t ü r e l a s s i m i l a t i o n»dur. Örneğin Fransa, deniz aşırı ülkeler halkları için bu yolda bir siyasa uygulamasını uzun yıllar denemiş ise de V. Cumhuriyete tekaddüm eden olaylar kümesi, bu çabalarda başarılı olunamadığını göstermiştir. Yabancı gruplardan ve azınlıklardan muradımız, başka ülkelere gelmiş veya o ülkede eskiden beri yaşayıp da, ırk dil, din, renk v.b., faktörler bakımından, o ülkede yaşayan asıl ve büyük toplumsal yapı unsurlarından kendilerini ayrı sayan ve bu nedenlerle, farklı nuameleye tâbi kılınan gruplardır.

Siyasal sosyoloji ve kültür bütünleşmesi yaklaşımları bakımından, yabancıların veya azınlıkların ana toplumsal yapı unsurları ile

⁶² Asıl L. Duguit'ye ait bulunan bu sav için bk. AKBAY, M. : age. s. 260.

⁶³ DEUTSCH, Karl W. : age. s. 61 vd.; s. 97 vd.; s. 115-116.

kaynaşmaları ve bunun sonucunda Devlet'e gerçek ve içten bir sadakatle bağlanmaları, iki ayrı kültür çevresinin düzeyleri ile ilgili bir konudur : Azınlıklar ve yabancılar, ana topluluğun kültür çevresinin düzeyini, kendi kültür çevrelerinin düzeyinden üstün buldukları takdirde ister istemez üst kültür çevresi ile bütünleşmeyi kabul edecekler ve bunun sonucunda ana toplumla kaynaşmış olacaklardır. İşte modern millet yapılarında azınlıkların ve yabancıların, ana toplumla bağdaştırılması, onun içinde eritilmesi ameliyeleri, bu ana fikirden esinlenilerek alınan tedbirler sayesinde mümkün olabilmektedir. Pek tabii bu iş, bir anlamda, geniş ve etkili bir eğitim seferberliği, yaygın ve kontrollü bir haberleşme, toplumsal akıcılığın sağlanması, maddî olanaklardaki eşitsizliğin ve ekonomik gelişimdeki farklılıkların giderilmesi, sosyal ayrılık ve aykırılık kanısından azınlıkların ve yabancıların kurtarılması ve onlara iyi muamele edilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Burada ilgi çekici bir alt sorun karşımıza çıkmaktadır :

Bazı kimselerin iki ayrı kültür çevresinin sınır çizgileri üzerinde yaşamakta olduklarını görüyoruz; bu kimselere sosyologlar, *marjinal adam* adını vermişlerdir. Marjinal adam ana topluluğun kültür çevresini yada içine girdiği yeni toplumun kültür çevresini, kendi kültür çevresinden üstün bulduğu takdirde, bunlardan birincisi içinde kalmayı yeğlemektedir⁶⁴. Daha doğrusu, marjinal adamın bu konuda tam bir bocalama içinde bulunduğunu söylemek daha doğrudur : Bazan eski kültürel çevresinden ayrıldığını gösterecek surette davranmakta, buna karşın aksi yönde eğilimleri bulunduğunu gösterebilmekte, zaman zaman yeni ve büyük toplumsal çevrenin kültürel değerlerini de benimsediğini gösterecek surette hareket edebilmektedir. Eski çevre ile ilişkileri koruma, bir bakıma, şeklen olmasa da duygusal bakımdan, onun siyasal sistemine sadakati de devam ettirmek anlamına gelebilmektedir. Bu konudaki tereddütleri devam ettiği sürece, bir kimse, iki kültür çevresinin sınır bölgelerinde dolaşıp durmakta ve bu nedenle de marjinal adam sayılma niteliğini korumaktadır. Bu yolda bir tutumun, ve özellikle marjinal adamların sayılarının artmasının, Devlet'in insan unsurunun sağlamlığı bakımından, hiç de istenecek bir yanı bulunmadığı açıktır. Marjinal adamların en azından sayılarını azaltmak, görev olmalıdır.

⁶⁴ DAVER, B. : *age.*, s. 167.

2) Devlet'in Ülke Unsuru ⁶⁵ :

Kamu Hukukçuları ile Siyasal Bilimcilerin pek çoğu tarafından, bir Devlet'in mevcudiyetinden söz edebilmek için onun üstün kudretinin geçerli sayılacağı bir kara parçasının mevcudiyeti üzerinde durulmuş ve ülke unsurunun ön planda nazara alındığını gösterecek surette Devlet tanımları yapılmıştır.

Örneğin Alman hukukçusu Seydel'e göre «Devlet belli bir sayıdaki insanın bir toprak parçasına sahip olup onun üzerinde üstün bir iradeye tâbi olarak yaşama isteklerini açıklamaları suretiyle birleşmeleri sonucunda meydana gelmektedir». Bluntschli'ye bakarsanız «Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde kurulmuş organize bir milli topluluk, kişidir». Aynı şekilde Rivier de «belirli bir toprak parçası üzerinde devamlı olarak yaşayan organize bir topluluğu» ancak Devlet saymaktadır ⁶⁶.

Gerçekten, bir Devlet'in meydana gelebilmesi için, bir kara parçasına, ülkeye, mekana ihtiyaç vardır. Bir ülke mevcut olmadan bunun sınırları da belli edilmeden, Devlet'in daha sonra ele alacağımız bir başka unsurunun, yani Devlet kudretinin nerede geçerli olacağını saptanmasına, anlaşılmasına da imkân yoktur. Devlet kudretinin geçerlik alanının saptanması ise, son derece önemli bir konudur; çünkü Devlet'in iktidarı, ülkesi üzerinde bulunan herkeşe, her kuruma ve her örgüte, yasalar yolu ile uygulanacaktır. Belirli sınırları bulunan bir ülke olmadan böyle bir uygulamanın gerçekleşmesinden de söz açılmaz.

Görülüyor ki ülke, Devlet için, mevcudiyeti zorunlu bir unsurdur. Daha ilk bakışta, ülke olmayınca, Devlet'in mevcudiyetinin de iddia konusu kılınamayacağı sonucu, tam bir kesinlikle karşımıza çıkmış sayılabilir. Ne var ki, kamu hukuku ile siyaset düşüncesinde, ülkesiz Devlet'den söz açılıp açılmayacağı uzun boylu tartışıl-

⁶⁵ GÖZE, Ayferi : 'Devletin Ülke Unsuru', İÜHF. Yayını, İstanbul, 1959; BAŞGİL, Ali Fuat : 'Devletin Ülke Unsuru', İÜHM. C. XIII. s. 4, İstanbul 1947, s. 1261-1281.

⁶⁶ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 63 vd.

miştir. Biz de bu tartışmaya, gerektiği kadarı ile yer vermek zorundayız.

A) *Ülkesiz Devlet Olabilir mi?*

Eski Çağlar'da Devlet'in mevcudiyeti için, bir ülkesinin olması gereğinde herkes müttefik idi. Orta Çağlar'da, feodalite kurumunun belirgin yapı tipi olduğu sürece, egemenliğin toprak veya ülke ile sıkı sıkıya ilişkili anlaşılış şekline, (y a n i m ü l k î e g e m e n l i k t e l â k k i s i n e) bağlanıldığını tesbit etmek kolaydır; bu uzun süre devam etmiş, hatta krallara verilen ünvanlarda bile mevcudiyetini göstermiştir: Fransa kralı, İngitere kralı denmesi, sırf bu yüzdendir. İslâm'da mülkî egemenlik anlayışının benimsendiğini görüyoruz: Kanuni Sultan Süleyman'ın yardım istemine cevap olarak Fransa kralına yazdığı mektupta yer alan ibareler, bunu açıkca göstermektedir⁶⁷.

Yeni ve Yakın Çağlar'da ise, belirli bir ülkeye sahip olmayan yada büsbütün ülkesiz bir Devlet'in mevcut olabileceği yolundaki iddiaların ortaya atıldığına tanık oluyoruz. Bu görüşlerle yakından bağıntılı olarak, bir kısım yazarlar, Devlet tanımlamasında ülkeye önemli bir unsur olarak yer verilmesine de karşı çıkmışlar, ülkesiz devlet tanımları yapmaya bile kalkışmışlardır⁶⁸. Sorun, Devlet'in üstün kudretine bağlı sayılacak olan varlıklar bakımından ele alınmalıdır: Devlet'in üstün kudreti, sadece insanlar üzerinde geçerli değildir; o insanların üzerinde barındıkları toprak parçası da bu kudretin geçerli olduğu alanı teşkil eder. Aslında yalnızca insanlar üzerinde geçerli bir Devlet kudreti anlayışı da eksik ve yetersiz kalmaya mahkûmdur.

Egemenlik ve Devlet kudretinin asıl insanlar üzerinde geçerli bir iktidar olduğu iddialarının yoğunlaşması, daha çok siyasal zorunlulukların sonucunda karşımıza çıkmıştır: Geçici ve devamlı toprak kayıplarına uğrayan Devletlerin bu toprak parçaları üzerinde yaşayan eski uyruk ve vatandaşları ile aralarındaki emir-itaat

⁶⁷ Bu mektup için bk. : UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : «Osmanlı Tarihi», II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s. 495.

Ayrıca, ERİM, Nihat : 'Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri — C. 1', AÜHF. Yayını, Ankara, 1953, s. 6; Kanuni'nin Birinci Fransuva'dan sadece «...Françe eyaletinin Kralı Françesko...» olarak söz etmesi ilginçtir.

⁶⁸ AKBAY, Muvaffak : age. s. 267; VILLENEUVE, B. de : age. c. 1, s. 239.

ilişkinini korumanın başka bir yolunun bulunamaması, ülke kaybına rağmen Devlet sayılmanın geçerliği iddialarının ortaya atılmasına yol açmıştır. Bu ve benzeri tutumlar, özellikle harp ve işgâl hallerinde ortaya çıkmaktadır : I. ve II. Dünya Savaşları sırasında işgâl altındaki topraklarda kurulmuş Devlet'lerin mevcudiyetlerini devam ettirdikleri iddiası ile ortaya çıkmaları, özellikle geçici hükûmet denemeleri hatırlanmalıdır.

Yakın zamanlarda bile, doktrin alanında, ülkesiz Devlet'in olabileceği yolundaki görüşlerin tesbit edilmesi olanağı vardır. Örneğin, bu görüşte olanlar arasında yer alan Duguit'ye göre⁶⁹, Devlet'in vücut bulması için ülke zorunlu bir unsur değildir; çünkü bu yazara bırakılırsa, Devlet'in ortaya çıkması için asıl zorunlu olan olgu, siyasal farklılaşma (= idare edenlerle idare edilenlerin birbirlerinden ayrılması olgusu)dır. Siyasal farklılaşma ise, bir topluluk belirli bir ülkede yerleşmemiş olsa da ortaya çıkabilir. Tüm teori ve varsayım alanında kalınmak şartıyla, Duguit'nin bu görüşü doğru sayılabilir ise de, gerçekçi sayılan bir yazarın, böyle bir düşüncüyü benimseyebilmesine ne kadar şaşılabilir yeridir : Sosyal gerçeklikte Duguit'nin sözünü ettiği siyasal farklılaşma olgusunun daima belirli bir ülke parçasına yerleşmiş topluluklarda ortaya çıktığı bilinmektedir. Siyasal farklılaşmanın, havada, toprak ile ilgisini kesmiş topluluklarda belirlediği herhalde ileri sürülemez. Bununla beraber, Duguit'nin bu görüşünü, ülke unsurunun tüm inkârı olarak değil, onun zorunlu bir unsur sayılmasından vaz geçilmesi suretinde anlamak da mümkündür; bu takdirde, bu görüşün daha az eleştiriye lâyik olduğunu kabul etmek de mümkün olabilecektir.

Öte yandan, ülkesiz Devlet'lerin bulunabileceği yolundaki katı kanıyı benimsemekte devam eden yazarların, bu savlarını kanıtlamak için, daima bir örnekden söz ettikleri de unutulmamalıdır : Örnek olarak, öteden beri Papalık gösterilmiştir. Bilindiği gibi Papalık, *siyasî* mahiyette, gerçekten bir Devlet'in ülkesi sayılabilecek bir toprak parçasına sahip bulunmadığı halde, Devlet sayılmakta ve Devlet olmanın bahşettiği haklardan yararlanmakta, diğer Devlet'lere elçiler göndermekte, onların gönderdikleri temsilcileri kabul etmektedir. Papalık örneğini aslında önemli bir istisna saymak gerekir. Papalık dışında bu konuda başkaca bir örneğin bu

⁶⁹ AKBAY, Muvaffak : *age.* s. 267'den naklen L. DUGUIT : '*Traité de Droit Constitutionnel*' 2. bası, C. II, s. 46.

lunmadığı da bilinmelidir. Ayrıca Papalığın, Devlet sayılmasına rağmen, siyasal bir kudret olmaktan ziyade, Katolik dinsel inancının mensupları vatandaşları arasında bulunan bütün Devletlerdeki hristiyan unsurları etkileyen dinsel bir otorite mihrakı sayılması daha doğru olacaktır.

Papalığın dinsel otorite olmanın dışında dünya ve siyaset işlerine katılma yetkilerinin mevcudiyetine çoktan son verilmiştir. Papalık dinsel kurumunun son zamanlardaki dünya sorunları ile yakından ilgili olduğunu gösteren çabalarını yoğunlaştırması, onun tekrar dünyevî ve siyasal iktidar kazanması yolunda yorumlanmamalıdır. Kaldı ki, 1929 yılında imzalanan Latran Antlaşmasından sonra, «V a t i k a n B e l d e s i D e v l e t i»ne 44 hektarlık bir ülke parçasının verilmesi ile ülkesiz devlet olabileceğini göstermek bakımından Papalığın son örneği teşkil etmesi haline de son verilmiş demektir⁷⁰.

B) Ülke Unsurunun Devlet Yapısına Etkisi :

Devlet denilen karmaşık sosyal ve siyasal yapının meydana çıkması için zorunlu bir unsur niteliği taşıyan ülkenin, acaba bu yapı üzerindeki etkileri nelerdir? Başka deyişle, Devlet, hangi bakımlardan ve ne ölçüde ülkesinin özelliklerini, izlerini bünyesinde taşır? Üzerinde duracağımız sorun budur.

Genellikle, İbni Haldûn'dan başlayarak, Bodin ve özellikle Montesquieu'ye kadar pek çok siyasal düşünce sahibi tarafından, iklimin dolayısıyla ülkenin insan tabiatını da etkilediği ve aynı etki ve belirtilerin, insanların yarattığı her sosyal yapıda ve bu arada Devlet olgusunda da mevcudiyetinin gözlenebileceği ileri sürülmüştür⁷¹.

Gerçekten, insanın bir dereceye kadar, yetiştiği toprağın bir ürünü olduğu, bugün de değerini yitirmemiş bir yargıdır. Aynı şekilde, bir insan yapısı olan Devlet de üzerinde kurulmuş bulunduğu ülkenin dar ve geniş olmasının, deniz kıyısında yada içerlek bulunmasının, toprağının tarıma elverişli olup olmamasının, yer altı zen-

⁷⁰ AKBAY, Muvaffak : age. s. 266; Papalığı devlet saymamak veya «çok - çok sui generis bir Devlet telâkki etmek» de mümkündür : Bu konuda bk. : Seha L. MERAY : «Devletler Hukukuna Giriş» 1. Cilt, Ankara 1960, s. 166.

⁷¹ OKANDAN, R. G. : age. s. 716 vd. (İbni Haldûn için : s. 248-249); ayrıca : TOPÇUOĞLU, Hâmede : Hukuk Sosyolojisi Dersleri» (Sosyoloji Açısından Hukuk), AÜHF. yayını, C. 1, Ankara 1963. s. 350 vd.; s. 377 vd.; TUNAY T. Z. : «Amme Hukuku ve Jeopolitik, İHFM. c. XIII, sayı : 4, s. 1351 vd.

ginlikleri bakımından fakir veya zengin sayılmasının, ve ilh., kaçınılmaz sonuçlarını da bünyesinde taşıyacaktır. Bu nedendir ki bugün bile, örneğin, daha çok ülke büyüklüğü nazara alınarak, büyük veya küçük hatta süper Devletlerden, tarıma ekonomisi dayalı devletlerden, denizci Devletlerden ve ilh., söz açılabilir.

Ülkenin konumu ve bu konumun özellikleri de «J e o p o l i t i k» bakımdan olağanüstü bir önem taşımakta ve çok defa Jeopolitiğin devlet ve milletlerin kaderlerine hakim olduğunu gösteren olaylarla karşılaşmaktadır.

Aynı şekilde, ülkenin büyük veya küçük olmasının yönetim şekilleri ile kuruluşlarını etkilediği de muhakkaktır : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile A.B.D. nde federalizm ve ademi merkezîyet usullerinin kabul edilmesinde rol oynayan etkenler arasında toprakların genişliği ve merkezîyet usulünün uygulanmasında ki imkansızlık muhakkak ki nazara alınmıştır ⁷².

Ülkenin tabii zenginliklerinin, ikliminin mutedil, ulaşım imkanlarının mevcut bulunması ve benzeri etmenlerin, insan topluluklarını, öncelikle bu özellikleri bulunan yerlerde yerleşmeye yönelttiği ve bu yerleşme sonucunda buralarda Devlet olgusuna daha erken rastlanıldığı söylenebilir. Eski Çağlar Tarihi, antropolojik bulgular, eski Mısır, Babil ve Elam, Sümer Devlet şekilleri hakkında bildiklerimiz, yukardaki savı kanıtlayacak niteliktedir. Şu var ki bu konuda genel ve kapsamlı bir sonuca ulaştığımızı iddia etmek olanağımız da yoktur. Anılan koşullar bakımından elverişsiz bölgelerde de erken Devletleşme olgularına rastlanmamış değildir.

Ülkenin ve koşullarının Devlet yapısına etkisi nasyonal sosyalist ve faşist rejimlerin savunulmaya başlanması ve uygulamaya aktarılması ile birlikte, ayrı bir önem ve dolayısıyla siyasal bir anlam kazanmıştır : Almanya'da 1897-1903 yıllarında yayınlanan Jeopolitik (= s i y a s a l c o ğ r a f y a) (= P o l i t i s c h e G e o g r a p h i e) adı yapıtında F. Ratzel, Devlet'in insanlarla toprak arasındaki organik bir bağlılığa dayandığını, bir Devlet tarafından işgal edilen alanın onun büyüklük ve kudreti ile oranlı olması gerektiğini, eğer bu bakımdan alanın yani ülkenin yetersizli-

⁷² AKBAY, M. : age. s. 267; VILLENEUVE, B. de : age. s. 237;

GÖZE, Ayferi : age. s. 12; ayrıca özellikle, BAŞGİL, A.F. : agm. s. 1263.

ği belirgin ise, Devlet'in onu genişletmek, yeni «h a y a t s a h a l a r ı» açmak ve böylece yeni ve başka ülke parçalarını ülkesine katmak hakkına ve yetkisine sahip olduğunu açıkca ifade edebilmiştir. Ratzel ve takipçileri tarafından geliştirilen bu görüşler⁷³, daha sonra nazi emperyalizminin jeopolitiki ve Büyük Almanya İdeali olarak insanlığın başına belâ kesilmiştir. Bu fikirlerin sakat ve yanlış olduğunun anlaşılması için, Alman milletinin yüzbinlerce değerli evladını kurban etmesi ve geleneksel ülkesinin de bölünmesine ve küçültülmesine razı olması gerekmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki, ülkenin ve doğal koşullarının, coğrafi konumunun, ikliminin, toprağının tarımsal gücünün, yer altı ve üstü zenginliklerinin, engebeli olma derecesinin ve ilh., Devlet'in oluşumu ve gelişimi için elverişli veya elverişsiz koşullar yarattığı ileri sürülebilir; bunlarla Devlet'in özellikleri arasında bir bağıntı kurmak da mümkün olabilir. Hatta bir başka yönden, Devlet'in insan unsurunun nitelikleri ile, kurumlarının, organlarının etkinliğinde ve gücünde, yine bu sözü edilen ülke unsurunun özelliklerinin etkilerini bulabilmek mümkündür. Bütün veriler, ulaşılan bu sonuçlar ve benzerleri, hiç şüphe edilmemelidir ki, ülkü ile Devlet arasında kesin ve kapsamsal muayyeniyetlerin mevcudiyetine delâlet etmediği gibi (yani şu veya bu ülke özelliğinin şu veya bu özellikte Devlet yapısının oluşumuna yol açacağı gibi), bunları, siyasal bir ideolojinin emrine verip fetih ve istilâ emellerine dayanak yapmanın da bilimsel hiçbir yanı yoktur.

C) Ülkenin Sınırları :

Bir Devlet'in ülkesi denilince, sadece o Devlet'in üstün iktidarının geçerli bulunduğu toprak parçası anlaşılmaktadır. Ülkenin sınırları ise, genellikle milletlerarası geçerlik taşıyan belgelerle tesbit edilmiştir. Bu sonuca bakarak, ülke sınırları sorununun hiçbir önem taşımadığı sanılabilir.

Ülke denilen toprak parçasının sınırlarının bilinmesinde zorunluk vardır⁷⁴. Ülke aslında, sadece bir Devlet'in diğer Devlet'lerle olan siyasal sınırlarına göre belirgin bir toprak parçası şeklinde anlaşılabilir; bu tür ülke ve sınır anlayışı, eski ve ilkel bir anlayıştır;

⁷³ Bu konuda bk. : GÖZE, Ayferi : *age.* s. 12'den naklen : ANCEL, J. : «*Géopolitique*», Paris 1936, s. 7, 9 vd.

⁷⁴ «Sınırlar» konusunda etraflı bilgi için bk. : GÖZE, Ayferi : *age.* s. 13 vd.

ancak belli bir ölçüde geçerliği savunulabilir; ama yetersizliği meydandadır. Günümüzde ülke, yer altını ve ülke parçası üstüne isabet eden atmosfer sütununu ve hava sahasını da içermektedir. Bu aslında çok önemli bir gelişimdir : Yer altını ve atmosfer sütununu ülkenin ayrılmaz bir parçası saymak demek, yer altında ve atmosfer sütununda da Devlet'in üstün iktidarının geçerli bulunduğunu kabul etmek demektir. Üstün Devlet kudretinin geçerli bulunduğu bu alanlarda Devlet, yararlanma, işletme veya kullanma bakımlarından kendi münhasır yetkisine dayanarak, istediği gibi düzenlemeler yapacağından, Kamu Hukuku'nda bu sorun aşağıdaki şekilde bir çözüme kavuşturulmuştur :

Her Devlet, kendi ülkesinin yer altı servetlerini aramak ve işletmek münhasır hakkına sahip bulunduğundan, bu konuda kendisine özgü kurallar koymak yetkisi vardır. Ülke üzerindeki hava sahasından geçiş, izin alınmasını ve bir takım kayıtlamalara uyulmasını gerektirir⁷⁵.

Devlet'in bir de su ülkesinin mevcudiyetinden sözedilir ki, bundan anlaşılması gereken, belirli bir Devletin hakimiyetine tâbi deniz alanları, nehirler ile göllerdir. Kıt'a eşiği sorununun ortaya çıkması ise deniz ve kara ülkesi kavramlarında yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir⁷⁶. Bütün bu ve benzeri konulardaki düzenleme ve kurallardan asıl Devletler Umumi Hukukunda bahsedilmiş olduğu için, biz daha fazla üzerinde durmayacağız.

D) Ülke Unsurunun Devlet'le İlişkinin Hukuki Mahiyeti :

Devlet'le ülkesi arasındaki ilişkinin hukukî mahiyeti nedir?

Yazarlar bu konuda değişik kuramlar öne sürmüşlerdir :

a. — Üstün Aynî Hak veya Mülkiyet Hakkı Teorisi :

Çok eski olan bu kurama göre, Devlet'in ülkesi ile olan ilişkisi, egemenliğe dayanan bir mülkiyet ilişkisidir. Egemenliğe sahip bulunan hükümdar, aynı zamanda ülkenin de sahibi sayılmıştır; bu nedenledir ki, hükümdarın (padişah, kral, monark vb.) ülke topraklarının belirli bir kısmını bağışlamak, satmak ve başkalarına terketmek hakkına sahip bulunduğu kabul edilmişti.

⁷⁵ GÖZE, Ayferi : *age.* s. 55, 64 vd.

⁷⁶ GÖZE, Ayferi : *age.* s. 56 vd.

Üstün aynî hak kuramı çok eski olmasına rağmen yeni Kamu Hukuku yazarları arasında da taraftar bulmuştur : Örneğin Laband'a göre Devlet'in ülkesi üzerinde aynî mahiyette bir hakkı vardır; bu aynî hak, kamu hukukundan gelen bir aynî haktır. Devlet'in bu üstün aynî hakkı, ülkenin oturulmayan yerleri üzerinde de geçerlidir ⁷⁷.

Mülkiyet Hakkı Teorisi, egemenlik veya Devlet kudretinin ülke toprakları üzerinde geçerli bir bölümünü göstermesi bakımından, Devlet kudretinin veya egemenliğin bölündüğü anlamına gelebilir ise de, böyle bir yorum doğru değildir ve bu noktaya daha evvel tarafımızdan işaret edilmişti (B a k ı n ı z y u k a r d a K ı s ı m : 2/A. —). Devlet kudretini, insanlar ve ülke üzerinde geçerli kesimleri olarak, ikiye ayrılmış bir şekilde düşünmek belki mümkündür; fakat doğru değildir.

Üstün Aynî Hak Kuramı bugün, Devletler Umumi Hukuku alanında da kabul edilmektedir : Harp sonuçlarına göre arazi terklerinde, genellikle kabul edilen görüş, Devlet'in terkettiği toprak parçası üzerindeki üstün aynî hakkından vazgeçtiği ve eğer var ise o parça üzerinde yaşayan halkın üzerinde geçerli egemenlik hakkından da feragat ettiği suretindedir ⁷⁸.

Aslında üstün aynî hak kuramının geçerliliğini hem iç ve hem de dış hukuk bakımından kabul etmek zorunluğu vardır : Zira iç hukuk bakımından ülke Devlet otoritesinin işleyeceği, geçerli olacağı alanı belli eder. Dış hukuk bakımından ise, ülkenin sınırları Devlet'in savunma hattını teşkil etmektedir. Görülüyor ki böylece, iç'te Devlet otoritesini işletmek ve hakim kılmak, dışta ise ülkeyi savunmak mümkün olabilmektedir. Şu var ki, Devlet'in bu iç ve dış ana fonksiyonlarını gerektiği gibi yerine getirebilmesi için, ülkesi üzerinde doğrudan doğruya üstün bir aynî hakkının mevcut olduğunun kabulü gereklidir.

İslâm'da ve Osmanlılarda, yani eski hukukumuzda da Üstün Aynî Hak Kuramı'nın benimsendiğini tesbit edebiliyoruz :

Kuran-ı Kerimdeki bazı ayetlere ve özellikle 'A l i İ m r a n' suresindeki ünlü bir ayete bakılırsa, «...m a l i k - ü l m ü l k

⁷⁷ AKBAY, Muvaffak : age. s. 273'den naklen : LABAND : 'Droit Public de L'Empire Allemand', Paris 1900, c. I; s. 289.

⁷⁸ AKBAY, Muvaffak : age. s. 274; ayrıca bk. : MERAY, Seha L. : age. s. 119.

ancak Allah taalâdır ki onu dilediğine verip aziz, dilediğinden alıp zelil eyler». Bu ifade, üstün aynı hak kuramının İslâm'daki yerini ve dayanağını kanıtlamaktadır. Bunun sonucu olarak eski hukukumuzda «ülke topraklarının yüksek mülkiyet ve kontrol hakkının» Devlet'e ait olduğu kabul edilmiştir. Pek çok metinde Osmanlı ülkesi için, «memaliki Osmaniyeye», «Mülkü millet» veya «mülkü Devlet» tamlamalarının kullanılması da göstermektedir ki, eski hukukumuz ülkeyi Devlet mülkü saymıştır⁷⁹.

Aslında ülkemizin tarihsel oluşumu da, topraklarda tam ve mutlak bir mülkiyetin Devlet'e ait olmasını gerektirmiştir. Gerçekten Osmanlı Devleti'nin gelişmesi sırasında Devlet, bir kısım kent toprakları ile bazı durumlarda özellik taşıyan bina ve arsaları «ahaliye» bırakıp, gerisini ve özellikle tarımsal toprakların tümünü «arazi-i emirriyye» adı altında «fetih hakları» olarak kendisine mal etmiştir. Osmanlılarda topraklar üzerinde geçerli özel mülkiyetin, çok sonra ve bir çeşit bozulma sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir.

Osmanlılardan beri yabancıları bulunmadığımız üstün aynı hak kuramının, özü bakımından günümüzde de kabul edildiğini söylemek mümkündür : 1961 Anayasamızın toprak mülkiyetine, tarım ve toprak reformuna ilişkin 37. maddesi ile kamulaştırmadan bahseden 38. maddesinin birlikte değerlendirilmesi halinde, bugün de Devlet'in ülke toprakları üzerinde üstün bir aynı hakkının mevcudiyetini kabul etmek zorunluluğu vardır. Şüphesiz bu üstün aynı hakkın, hükümdar veya monarka ait olduğu zamanlardaki gibi mutlak ve sınırsız bir şekilde kullanılması da söz konusu değildir.

b. — Süje-Unsur Kuramı :

Jellinek ve Carré de Malberg'in süje-unsur kuramı temsilcileri arasında yer aldığını görüyoruz⁸⁰.

Sözü edilen yazarlara bakılırsa, Devlet'in ülkesi üzerinde mülkiyet hakkının bulunduğu ileri sürülemez; çünkü ülkenin, Devlet'

⁷⁹ BAŞGİL. A. F. : agm. s. 1271, 1278-1279.

⁸⁰ GÖZE, Ayferi : age. s. 85; OKANDAN, R. G. : age. s. 728 vd.; AKBAY, Muvaqqaf : age. s. 269-270.

ten ayrı bir mevcudiyeti yoktur. Ülke, Devlet denilen tüzelkişinin dışında değildir. Ülke, Devlet'in temel unsurlarından birisi olmakla beraber, onun kişiliği ile kaynaşmıştır. Yani ülke ve Devlet tek bir vücut haline gelmişlerdir. Bu nedenledir ki, Devlet'in varlığı ve kişiliği, ülkesinden soyutlanarak düşünülemez. Ülkeye bu nedenle, sanki Devlet denilen ayrı bir varlığın mülkü nazarı ile bakmak doğru sayılamaz. Ülke ve Devlet. kaynaşmış bulunduğundan, ikincisinin birincisinin sahibi olduğu da söylenemez. Bu yazarlara bakılırsa, işte bu sayılan nedenlerdir ki özellikle Devletler Umumi Hukuku alanında, bir Devlet'in ülkesine yapılan bir saldırı, onun mülkiyet hakkına değil, doğrudan doğruya kişiliğine karşı yapılmış sayılmalıdır.

Bu kuramın ilk bakışta çarpıcı bir çekicilik taşımasına, inandırıcı, munis bir görünümü bulunmasına rağmen, pek tutarlı olduğu söylenemez. Kuramı ileri sürenlerin, Devlet ile insan arasındaki yapay bir benzeşimden hareket ettikleri açıktır: İnsan için vücut ne ise, Devlet için de ülke o dur. Ama bu olsa olsa şairane bir benzetmedir. Bir defa, ilerde göreceğimiz gibi, gerçek değil bir tüzel kişi olan Devlet'in mutlaka bir *vücutu*'nun bulunması gerekli değildir. Öyle ise, tüzel kişi olan Devlet ile, canlı bir varlık olan insan arasında vücuda sahip olmak bakımından bir benzerlik ve ilişki yoktur. Ülke, daha önce de belirttiğimiz gibi, Devlet'in ortaya çıkması için gerekli öncül ve nesnel unsurlardan birisidir ve ona sadece, Devlet'in içinde olduğu ortam nazarı ile bakılması caizdir; bu 'o r t a m'ı giderek 'v ü c ü t' olarak kabullenmek doğru değildir. Kaldı ki, ülkenin, Devlet'in oluşması için bir temel unsur teşkil etmesi, onun Devlet'le özdeşleştirilmesini, yani Devlet ile ülkenin ayniyetini, yek vücut kılınmalarını gerektirmez⁸¹.

c. — Sınır - Unsur Kuramı :

Bu kuramın taraftarlarına göre, ülkeye ne süje-unsur kuramını benimseyenlerin yaptığı gibi, Devlet'le özdeşleşmiş kaynaşmış bir unsur olarak bakılabilir ve ne de Devlet'in ülkesi üzerinde üstün bir aynı hakkı vardır.. Ülkenin, Devlet'in başlıca unsurlarından birisini teşkil etmesi, Devlet'in sahip bulunduğu üstün buyurma kudretinin *sınırlarının* belli olması için, ülkenin mevcudiyetinin zorunluluğundan dolayıdır: Devlet kudreti, bu sınırları belirli ülke içinde geçerli olacaktır⁸².

⁸¹ Kuramın eleştirisi için özellikle bk.: GÖZE, Ayferi : *age.* s. 86 vd.

⁸² GÖZE, Ayferi : *age.* s. 88-89.

Bu kuramı, yukarda süje-unsur kuramının taraflısı olarak belirttiğimiz Carré de Malberg ile Jellinek de benimsemişlerdir. Jellinek'e göre, Devlet'in ülkesi üzerinde doğrudan doğruya bir egemenlik hakkı yoktur; çünkü egemenlik hakkı demek, buyurma kudreti demektir; *imperium* demektir. İmperium ise, ancak insanlara uygulanabilir. Demek ki, Devlet kudreti veya imperium'un, Devlet'e kendi ülkesi üzerinde aynı bir hak sağladığını savunmak olanağı yoktur⁸³.

Özet olarak belirtmek gerekirse denilebilir ki, ülke Devlet faaliyetlerinin maddi alanı, belirli bir Devlet'in kamu hizmetlerini teşkilâtlandırmak ve yürütmek bakımından bir tekel durumundan yararlandığı belirli bir toprak parçası ve yine belirli bir Devlet'in insanlar üzerindeki otoritesinin geçerli bulunduğu alandan ibarettir ki bu durumda, ülke ile Devlet arasında bir aynî hak ilişkisinin mevcudiyeti kesinlikle iddia olunamaz.

Sınır-unsur kuramı da eleştirilmiştir : Önce bu anlayış şeklinin, Devlet'in ülkesi dışında ve örneğin açık denizlerde, kendi bayrağını taşıyan gemilerde, yabancı göklerde uçan hava ulaştırma araçlarında mevcut bulunan egemenliğini açıklayamayacağı ileri sürülmektedir ki bu eleştirinin gerçeklik payı taşıdığı muhakkaktır.

Öte yandan, daha evvel de belirlediğimiz gibi, Devlet'in sadece ülkesindeki insanlar üzerinde geçerli bir üstün buyurma hakkının mevcut olduğu, bunun dışında «ü l k e t o p r a k l a r ı» üzerinde herhangi bir neviden hakkının mevcut olmadığı görüşünün de pek tutarlı bir yanı yoktur; çünkü, bu görüşün kabul edilmesi halinde, örneğin kamulaştırma, Devlet'in ülke üzerindeki mülkiyet uyuşmazlıklarına kendi üstün aynî hakkından yararlanarak karışabilme ve her çeşidinden özel mülkiyet ilişkilerini gerektiğinde yeniden ve değişik bir şekilde düzenleyebilme yolunda sık rastlanan tasarruflarının özünün ve mesnedinin açıklanabilmesi mümkün-olamamaktadır.

E) Ülke Hakkında Varılması Mümkün Sonuçlar ve Bu Unsurun Gerçek ve Hukuki Mahiyeti :

Önce şunu ifade etmeliyiz ki, 'ü l k e D e v l e t ' i n o l u ş u m u i ç i n g e r e k l i ö n c ü l v e n e s n e l b i r

⁸³ AKBAY, Muvafak : *age.* s. 271.

u n s u r d u r' şeklinde başlangıçta belirlediğimiz yargıda, sonuç bakımından bir değişiklik yapılması söz konusu olamaz : Ülke olmadan bir Devlet'in meydana gelmesine imkân yoktur. Ülke Devlet yapısının doğup, gelişeceği elverişli nesnel bir ortamdır.

İkinci olarak, Devlet'in ülkesinin tümü üzerinde geçerli üstün bir buyurma kudretinin mevcudiyeti de münakaşa konusu kılınmaz; bu kudret, hem ülke hem de onun üzerinde yaşayan herkes ve ülkede bulunan her şey üzerinde geçerli bir kudrettir : ve tek bir kudrettir. Bu nedenle, egemenliği ikiye ayırıp, *imperium'u* sadece insanlar üzerinde geçerli bir egemenlik çeşidi olarak ayırmak ve tanımlamak da caiz değildir; çünkü egemenlik tek'tir ve bölünme kabul etmez.

Devlet'te toplanan ve belirgin bu üstün kudret, asıl olarak Devlet tarafından, ülke üzerinde kamu güvenliğini sağlamak ve kolektif yararı yada kamu yararını oluşturmak için kullanılmalıdır; Devlet'in görevi, bu kudreti bu amaçlarla kullanmaktır.

Devlet kudretinin ülke ile ilişkisi de yine bu kamu güvenliği ve kamu yararları kavramları çerçevesinde ele alınmalıdır: Kamu güvenliği ve kamu yararı amaç ve kavramları Devlet'in ülke üzerinde üstün bir aynî hakka sahip bulunmasını zorunlu kılmaktadır; bu aynî hakkın, ülke üzerinde de geçerli hakimiyet hakkından kaynağını aldığı muhakkaktır. Demekki ülke üzerinde Devlet'in egemenliğe dayanan ve bu nedenle üstün bir aynî hakkı vardır.

Burada söz konusu edilen bu üstün aynî hakkın mahiyetinin daha yakından ele alınıp incelenmesi zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır⁸⁴ :

Öncelikle belirlemeliyiz ki, Devlet'in ülke topraklarının bir kısmı üzerinde özel hukuktakine benzer aynî bir hakkı olabilir. Gerçekten İdare Hukuku'nda Devlet'in özel hukuk mülkiyet hakkı sahibi olarak karşımıza çıkabileceği, örnekleri ile gösterilmiştir. Bu mülkiyet hakkı sahipliği ile, üstün aynî hakkın yarattığı durumu birbirine karıştırmamak gerekir. Öte yandan, Devlet'in ülkenin tamamı üzerinde üstün bir aynî hakkının mevcudiyeti, onun, özel ve tüzel kişilere, özel hukuk hükümleri uyarınca ülkesinin belirli kesimlerinde *özel hukuka uygun* bir mülkiyet hakkı tanınmasına da mani değildir. Hatta denilebilir ki, bu özel hukuka uygun olarak tesis

⁸⁴ Bu konuda özellikle bk. : GÖZE, Ayferi : *age.* s. 93-97.

edilmiş ve özel hukuk kişilerine ait mülkiyet hakkına Devlet, kendi koyduğu kurallar uyarınca saygı göstermek durumunda ve zordur. Hemen belirtmeliyiz ki, özel hukuk mülkiyet hakkının kaynağında bu tür anlaşılması, Devlet için kendi koyduğu kurallara saygılı olma durumu ile birlikte düşünülmesine rağmen, mülkiyet hakkının, yani özel hukuk mülkiyet hakkının, mutlak ve sınırsız, dokunulmaz bir hak olarak kabulüne kesinlikle manidir: Bir defa, Devlet, özel hukuk mülkiyet hakkına sahip kıldığı kimselerle olan ilişkilerini düzenleyen ve yine kendisi tarafından geçerlik kazandırılmış, saygı ve sınırlılık yükümleri yaratan hukuk kurallarını değiştirebileceği gibi, kamu güvenliği ve kamu yararının gerektirdiği hallerde örneğin kamulaştırma yolu ile bireyleri sahip oldukları mülkiyet hakkının konusunu teşkil eden varlıklardan mahrum kılabilir. Pek doğaldır ki, özellikle kamulaştırma durumunda Devlet, bu konuyu düzenlemek üzere evvelce çıkardığı kurallara ve usullere en önce kendisi riayet edecektir.

Görülüyor ki, esas itibarıyla Devlet, ülke topraklarının tümü üzerinde, özel hukuktakinden farklı, ayrı bir «k a m u ç ı p l a k m ü l k i y e t i»ne yada «ü s t ü n m ü l k i e y e t»e veya *k u r u v e ç ı p l a k m ü l k i y e t*»e sahip bulunmaktadır; ama bu hakkın mevcudiyeti, onun gerektiğinde özel hukuk kişilerine ve bizzat kendisine de özel hukuk mülkiyet hakkı tanınmasına engel teşkil etmemektedir. Ne var ki Devlet, kamu yararı gerektirdiğinde, doğrudan doğruya kendisine ait kamu hukuku mülkiyet hakkına dayanarak, özel hukuk mülkiyet hakkına müdahale edebilmekte, hatta bu hakkı yeniden düzenleyebilmekte ve gerektiğinde izale edebilmektedir. Burada ve bu noktada önemli bir hususa ilişmek ve bir yanlış anlama ihtimalini bertaraf etmek gereklidir: «Ö z e l h u k u k m ü l k i y e t h a k k ı n ı n i z a l e s i»ni belirli kimselerin belirli mal varlıkları üzerindeki haklarının ortadan kaldırılması suretinde anlamalıdır; bu dahi yapılırken 'değer pahası' veya «m u h i k b i r t a z m i n a t» verilecektir. Haksız fiil suretinde oluşabilecek bir hak mahrumiyeti cihetine gidilmesi düşünülemez. Demekki bir kimsenin bedeli peşin veya anayasa ve yasada yazılı olduğu gibi belirli zamanlarda ödenmek kaydı ile ancak belirli bir malı üzerindeki mülkiyet hakkı ortadan kaldırılabilir. Bir kimsenin veya herkesin, belirli mallar veya mal grupları üzerinde, örneğin üretim araç ve gereçlerinde hiçbir zaman mülkiyet hakkına sahip bulunmayacakları, veya özel hukuk mülkiyet hakkının tamamen ortadan kaldırılması suretinde bir anlayış

ve uygulama, yukarda değindığımız Devlet'in özel mülkiyeti düzenleyebilmesi ve gerektiğinde izale edilebilmesi suretindeki temel ilkeye tamamen yabancıdır. Bu genellikle marxist-sosyalist mülkiyet hakkı anlayışıdır ki batı tipi hürriyeti demokrasi rejimlerinde ve onların anayasalarında bu anlayışın yer almasına cevaz yoktur 1961 Anayasamız da örneğin Devlet'in özel mülkiyete müdahalesini bu yolda anlamış değildir. Öyle ki Anayasamızda kamulaştırma ve devletleştirme pek tabii vardır; ama bunların mevcudiyeti kolektivist mülkiyet hakkının tanındığı, özel mülkiyetin reddolunduğu suretinde yorumlanamaz. Kısacası, Anayasamız açısından salim bir mülkiyet hakkı yorumunun belki aşağıdaki gibi yapılması mümkündür :

36. maddede yer alan «H e r k e s, m ü l k i y e t v e m i r a s h a k l a r ı n a s a h i p t i r» birinci fıkra hükmünü, sahip bulunulan mülkiyet hakkının, kutsal, sınırsız ve dokunulmaz olduğu suretinde anlamak ne kadar yanlış ve sakat ise, aynı şekilde «k a m u l a ş t ı r m a» ve «d e v l e t l e ş t i r m e»ye bakarak kolektivist ve sosyalist mülkiyet hakkının kabul edildiği dolayısıyla özel mülkiyetin tüm yasaklanması yoluna gidilebileceği suretindeki sonuç belirtmeler de o derece yanlış ve sakattır. Anayasamızın deyişi ile, mülkiyet hakkının kullanılması «t o p l u m y a r a r ı n a a y k ı r ı o l a m a z» ve daha önemlisi mülkiyet hakkı kamu yararını gerçekleştirmek amacı ile ve kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlandırma, özel hukuk mülkiyet hakkının belirli kimselere ait belirli mallar üzerinden kaldırılması şeklinde karşımıza çıkabilir ise de, özel hukuk mülkiyet hakkının tüm ilgası, kaldırılması söz konusu değildir. Kaldı ki hangi durumda olursa olsun karşılık veya tazminat ödenmesi esastır.

İşte Anayasamızın 't o p r a k m ü l k i y e t i' (M a d d e 37), 'k a m u l a ş t ı r m a' (M a d d e 38) ve 'd e v l e t l e ş t i r m e' (M a d d e 39) ile ilgili hükümleri, 36. maddesinde yer alan mülkiyet hakkındaki ana hükümle birlikte yorumlanınca, kamu yararının gerektirdiği hallerde, koşullarına uyarak Devlet'in belirli mallar üzerinde özel mülkiyeti ortadan kaldırıcı veya yeniden düzenleyici tasarruflara girişebileceği ve bunları kamu yararını sağlamak amacının yanı sıra, ancak haiz bulunduğu üstün mülkiyet hakkından yararlanarak yapabileceği sonucuna kolayca varılabilir.

II) Devlet'in Kurucu Unsurları :

Devlet'in meydana çıkması için zorunlu koşullar niteliği taşıyan «öncül ve nesnel unsurları (=ülke ve insan unsuru) görmüş bulunuyoruz. Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, insan ve ülke unsurları, gerekli, zorunlu ve öncül koşullar olmakla beraber, somut olarak sadece bunların mevcudiyeti, Devlet denilen karmaşık sosyal ve siyasal yapının kendiliğinden ortaya çıktığı, doğuverdiği anlamına gelmemektedir. Başka deyişle, belirli bir ülke üzerinde oturan bir insan topluluğunun mevcudiyeti halinde, mutlaka ve otomatik olarak Devlet olgusu ile karşılaştığımızı söylemek imkanı yoktur. Gerçekten, bir insan topluluğu, belirli bir kara parçası üzerinde yaşayabilir ve fakat orada bir Devlet meydana çıkmayabilir.. Böylece, belirli bir ülkede yaşayan bir insan topluluğunun Devlet'leşebilmesi için, belki tamamlayıcı nitelikte fonksiyonları olan, ama muhakkak ki nesnel ve öncül unsurlar kadar hayatî önem taşıyan başka unsurlara da ihtiyaç bulunduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. *Kurucu unsurlar* olarak geleneksel Kamu Hukuku sözlüğünde yerini bulan bu unsurlar, «Devlet Kudreti» ve «Devlet'in Kişiliği» olmak üzere başlıca iki kısımda incelenmektedir⁸⁵.

Gerçekten Devlet, kendine özgü üstün bir «kudret»inin mevcudiyeti ve bunun da yardımı ile bir «kişilik» kazanması suretiyledir ki siyasal ve hukukî gerçeklik alanına ancak fiilî ve hukukî bir mevcudiyet olarak çıkabilmektedir. Devlet'in kudreti ve kişiliği, böylece Devlet yapısının tamamlanmasına hizmet etmekte, onun üstün bir bütünlük olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Öncül ve nesnel unsurlar olan insan topluluğu ve ülke nasıl *Devlet yapısının temelini teşkil* etmekte iseler, *kişilik* ve *kudret* de bu yapının çatısını bağlayan elemanlar olarak düşünülmelidir.

Şimdi bu tamamlayıcı ve kurucu unsurları ele alıp inceleme sırası gelmiştir.

1. — Devlet Kudreti Yada Devlet'in İktidar Unsuru :

Devlet'in mahiyeti ve evrimsel tanımı konusundaki açıklamalarımızda ve özellikle unsurlar kesiminin başlangıcında, nihayet

⁸⁵ «Kurucu unsurlar» a, 'Devletin fiilî ve hukukî varlığını sağlayan unsurlar' demek de mümkündür; bu konuda bk. : OKANDAN, R. G. : *age*. s. 737 vd.

Devlet'in insan unsurunun açıklanması sırasında, *Toplum* adını verdiğimiz genel ve kapsamsal yapının «p l ü r a l i s t» (ç o ğ u l c u) görünümüne işaret eylemiştik. Gerçekten Devlet'in insan unsurunun sosyolojik görünümünden ibaret bulunan toplum, bireylerden ve onların çeşitli büyüklüklerde olmak üzere meydana getirdikleri sosyal ünitelerden, yani aileden başlayarak sayısız sosyal gruplardan, menfaat gruplarından, baskı gruplarından, dernekler ile siyasal partilerden, sosyal sınıf ve zümrelerden ve ilh., oluşmakta idi. Yine sosyolojik bakımdan Devlet, bu çoğulcu toplum yapısı içinde yer alan sosyal birliklerden ünitelerden birisi olarak kabul edilebilir ise de, daha önce açıkladığımız gibi, O'nu toplumda yer alan tüm sosyal ünitelerden ayırt etmemizi mümkün kılan özellikleri mevcut idi : Bu özelliklerden birisi, Devlet denilen yapının kapsamsallığıdır. Devlet, çoğulcu toplumun en geniş çevresini teşkil etmektedir; diğer bütün yapılar, üniteler Devlet'in çizdiği çevre içinde yerlerini almaktadırlar. Başka deyişle Devlet, oluşturduğu yapının sınırları ve çerçevesi içine diğer bütün üniteleri (g r u p l a r, p a r t i l e r, s ı n ı f l a r, b i r e y l e r v. s.,) sokmuştur.

Acaba bu özelliğin doğal sonucu olarak «D e v l e t = T o p l u m» mu demek yerinde olacaktır? Hemen belirtelimki böyle bir eşitlikten, özdeşlikten bahsetmek doğru değildir; yanıltıcıdır. Toplum, tüm kadroları ve sosyal üniteleri ile birlikte Devlet denilen kapsamsal yapının içinde yerini almakla beraber, bu, deyim yerinde ise, sadece bir görünüm benzerliği, yani statik bir benzerlik olarak düşünülmelidir. Devlet salt görünümsel açıdan topluma teatabuk ediyor, onunla sınırları ve çevresi çakışıyor gibi kabul edilebilir ise de, bu durum, her ikisinin özdeşleştiği anlamına gelemmez; çünkü, Devlet'de (v e s a d e c e D e v l e t ' d e, n e t o p l u m d a v e n e d e t o p l u m d a y e r s o s y a l ü n i t e l e r i n h e r h a n g i b i r i s i n d e) üstün bir iktidar unsuru vardır ki onun derhal diğer sosyal ünitelerden ve toplumdan ayırt edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu üstün kudret, yoğunlaşmış siyasal iktidar sayesinde Devlet, toplumsal yapılar hiyerarşisinde en üstte yerini alabilmekte ve böylece geri kalan tüm sosyal yapı ve ünitelerin ona bağılılığı durumu ile karşılaşmaktadır.

Bu aslında doğal ve akla uygun bir sonuçtur : Devlet'in sosyal yapıların kademeleştirilmesinde üst ve emredici bir yüksekliğe yerleştirilmemesi halinde ve üstelik, onda da bir iktidar unsuru mevcut

sayılabilir bile bunun diğer sosyal yapılarda yer alan iktidarlardan ayrı bir yanı bulunmadığı kabul edilirse, genel toplumsal çerçevede bir kargaşalık, kaos haline seyirci kalmamız kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkacak demektir. Halbuki, toplumsal yaşamın siyasallaşmasından sonraki görünümü bize açıkça göstermektedir ki, belirli bir aşamadan sonra toplumsal yapılarda bunun tam zıddı bir tablo mevcuttur; yani kargaşalık ve kaos yoktur. Tüm sosyal üniteler arasında bir hiyerarşi, düzenli ilişkiler vardır ve bunu sağlayan da Devlet'tir : Devlet, bu kademeleşme de üstün bir zecrî kudretle techiz edilmiş olarak en üstte yerini almakla bu görevini yerine getirebilmektedir⁸⁶.

İşte ele alacağımız konu, bu derece önemli bir fonksiyonu bulan ve Devlet'i toplumsal yapının tümünden ve onun içinde yer alan bütün sosyal yapılar ile ünitelerden ayırt etmemizi sağlayan Devlet kudreti veya Devlet'in iktidar unsurudur ki, onun mahiyeti ile ilgili açıklamalara girişmeden önce, kullanılması uygun ve gerekli bulunan terim konusunda anlaşmamız icap etmektedir.

A) Terim Sorunu :

Devlet'in sahip bulunduğu bu üstün kudreti ifade için hangi terim kullanılmalıdır?

Kamu hukuku yazarlarının Devlet kudretini göstermek üzere değişik terimler kullandıklarını tesbit ediyoruz⁸⁷ : Bunlar arasında, «*hâkimiyet veya egemenlik*», «*emretme kudreti*», «*amme iktidarı*», «*amme kudreti*», «*Devlet iktidarı*» sayılabilir. Acaba bu terimlerden hangisinin yeğlenmesi yerinde olacaktır?

Hemen belirtelim ki bunlar arasında yer alan «*hâkimiyet*» veya «*egemenlik*» teriminin kullanılması isabetli olmayacaktır; çünkü bu terim, başlangıçta da belirttiğimiz gibi, iktidarın sınırsızlığı ve mutlaklığı suretinde anlaşılıyor ise, (ki bu klasik egemenlik anlayışıdır) bu anlayış modern Devlet kudreti kavramına yabancıdır : Bilindiği gibi, modern Devlet'in iktidarı ne mutlak ve ne de sınırsız... Herşeye rağmen «*egemenlik*» veya «*hâkimiyet*», terimin yeni

⁸⁶ VILLENEUVE, Bigne de : *age*. C. 1., s. 255.

⁸⁷ OKANDAN, R. G. : *age*. s. 743, 746.

ve modern anlaşılışına uygun surette kabul edilmek kaydı ile, Devlet kudretini göstermek için pekâla kullanılabilir.

Günümüzde Devlet, içerde ve dışarda, iktidarı bir takım sınırlarla çevrili olan Devlet'tir; bu sınırların mevcudiyeti Devlet'i egemen saymamıza mani değildir. Devlet'in egemenliğinin yeni görünümü, daha çok hukuksal yanı belirgin bir anlayıştır ki, iç'de ve iç hukuk bakımından sınırlı olmakla beraber, en son sözü söylemek bakımından oranlı bir üstünlüğü ve zecir uygulamasına başvurmakta bir tekel durumundan yararlanmayı, dış'ta ve dış hukuk bakımından ise, milletlerarası ilişkiler alanında özne olarak yer alabilmeyi ve dış hukuk ilişkilerinde Devletler ailesinin eşit haklara sahip bir öznesi olarak kabul edilmeyi içermektedir. İşte bütün bu nedenlerle egemenlik yerine, karıştırmayı önlemek ve bir takım ayırımları yapmamayı sağlamak üzere, daha yerinde ve uygun bir terim olarak «devlet kudreti» veya «devlet iktidarı» terimlerinin kullanılması uygun olacaktır; bu nedenle biz de, bundan sonraki açıklamalarımızda, daha çok «Devlet kudreti» veya yeri geldiğinde «Devlet iktidarı» terimlerini kullanacağız.

B) Devlet Kudretinin Gerekirliği ve Üstünlüğü :

Doğası, mahiyeti bakımından diğer sosyolojik yapılardan bir ayrılık göstermeyen Devlet'in bu tür her yapıda ortaya çıkan «iktidar»dan mahrumiyeti düşünülemez. Başka deyişle, Devlet içinde de bir iktidarın oluşması pek doğaldır ve hatta bu bir gerekliliktir⁸⁸; çünkü, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, Devlet diğer sosyal ünitelerden ayrı ve hiyerarşik yeri bakımından onların üstünde yer alan bir yapıdır; kaplamsaldır ve karmaşıktır. O'nun kudreti de, pek doğaldır ki, bu karmaşıklık ve kaplamsallık içinde, Devlet'ten beklenen birleştirici, sıraya koyucu görevi yerine getirmeye elverişli nitelikte bulunacaktır. Bu nitelikten muradımızın, asıl bu kudretin üstünlüğü ile zecriliği olduğunu daha evvel belirlemiştik.

C) Devlet İktidarının Kaynağı :

Devlet kudretinin kaynağı sorunu siyasal düşüncenin ve siyaset felsefesinin ana sorunlarından birisi ve belki de en belli başlısıdır.

⁸⁸ Bknz. : Yukarda dip not : 86; ayrıca, OKANDAN, R. G. : age. s. 738.

Burada sorunu bu önem ve genişliği ile ele alarak ileri sürülen görüşlerin tamamını aktarıp, eleştirecek değiliz. Bizim için, siyasal düşüncenin izlediği evrim çizgisinde, Devlet iktidarının kaynağı konusunda ileri sürülen görüşleri en genel çizgileri içinde özetlemek ve nihayet bu konuda gerçeğe en yakın olan görüşe değinmek yeterli olacaktır.

Sorunu açıklığa kavuşturmak için, şu yanlışlık ve karıştırma ihtimalini ortadan kaldırmak gereklidir : Devletin iktidar unsurunun kaynağı sorunu ile bu iktidar ya da kudretin meşruiyet iktisabı, yani otorite haline gelmesi, birbirleri ile ilgili fakat aslında ayrı sorunlardır. Birbirleri ile ilgilidir; çünkü meşruiyet kazanma hali çok defa iktidarın kaynağının açıklanması ile birlikte kendiliğinden karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki iktidarın kaynağını açıklarken onun meşruiyetini de belirlemek bir çeşit kolaylık sağlamaktadır. Bu sorunlar birbirlerinden ayrıdır; çünkü, kaynak açıklayıcı görüşler, kuramsal ve ütöpik yanları ne kadar belirgin olursa olsun, sonuçta pratik geçerlikleri olan görüşlerdir. Meşruiyet kazanma ise, değer yargıları ile ilgili bir sorundur⁸⁹. Kaldı ki, ilk sorunun öncelik taşıdığı, yani önce otoriteleşmesi söz konusu edilecek bir devlet kudretinin mevcudiyetinin gerektiği meydandadır.

Bütün bu ayırma çabalarına rağmen, iktidar kaynağı ve meşruiyet kazanma sorunlarının içiçe ve birlikte ele alınmaya devam edildiğini hatırd tutmak kaydı ile, şu görüş grupları ile karşılaştığımızı söylemek mümkündür⁹⁰ :

a) İnsanları yönetme, onlara emir verebilme hak ve yetkisinin, insan ötesi, üstün ve çok defa kutsal bir kaynaktan geldiği ileri sürülmüştür. *İlahî Kaynaklı Devlet* görüşünü *Devlet'in Kaynağı* bölümünde ele alıp açıklamıştık. İşte o, ilâhî nitelikteki Devlet'in kaynağını ve doğuşunu açıklayan görüşlerin, Devlet'in iktidar unsuru ve onun ortaya çıkışı hakkındaki açıklamaları da pek doğaldır ki, aynı nitelik ve görünümü korumaktadır.

Orta Çağ Hristiyan siyasal düşüncesinde olduğu gibi İslam'da da Devlet kudretinin ilahî kaynaklı olduğuna inanılmış, padişahın

⁸⁹ İktidarın kaynağı konusunda «magic» sayılabilecek açıklamalar için bkz. : JOUVENEL, Bertrand de : «On Power».. (Trans. by J. F. Huntington), New York 1949, s. 63 vd.; WILLOUGHBY, W. W. : *age.*, s. 105.

⁹⁰ OKANDAN, R. G. : *age.* s. 749-775.

veya Sultan'ın Tanrı'dan gelen iktidarı kullandığı, çok defa onun yer yüzündeki vekili, gölgesi olduğu, bu iktidara karşı gelmenin ise Allah'a itaatsizlik ve günah sayılacağı, mutlak bir itaatın cennet kapılarını açacağı ve ilh., yolunda görüşler ileri sürülmüştür⁹¹.

b) Sözleşme kuramlarının benimsenmesi ve 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin getirdiği sonuçların etkisi ile Devlet kudreti kaynağında «u m u m î i r a d e» ile birleştirilmiş, Devlet iktidarı böylece kaynağında nütürleştirilmiş olmakla beraber, üstünlüğü, karşı konulmazlığı ve hatta mutlaklığı konusundaki kanılar, daha da kuvvetlenmiş bir biçimde, bir bakıma muhafaza edilmiştir.

Sözleşme kuramının getirdikleri, daha sonra demokratik görünümdeki kaynak açıklamalarına ve dolayısıyla meşruiyet belirlemelerine yol açmış bu arada, toplumsal yapıların milletleşmesi olgularının kuvvetle ortaya çıkması nedeniyle, umumî irade «m i l l î i r a d e» şekline dönüşmek kaydı ile mevcudiyetini korumaya devam etmiştir⁹².

c) «M i l l î i r a d e» şekline de dönüşse, 'u m u m î i r a d e' dolayısıyla toplumsal sözleşme kuramlarının modern çağlarda yetersizliklerinin ortaya çıkması, Devlet iktidarının doğrudan doğruya kuvvet çatışmalarından çıktığı, kuvvetlinin aynı zamanda haklı olduğu yolundaki görüşlerin ortaya çıkmasına ve giderek kuvvetlenip tutunmalarına yol açmış, sadece kuvvetin meşruiyet kazanmada yeterli olmayacağı ve özellikle kuvvetçi kuramlara dayanarak mevcut siyasal yapıları alaşağı etmede bir meşruiyet temeli tesis etmenin zorunluluğu nedeniyle bu defa, kısacası kuvvet kullanmayı meşrûlaştırmak amacı ile ortaya Nazist ve Komünist görüşler atılmıştır⁹³.

Görülüyor ki bu çok kısa ve genel özetlemeden de anlaşıldığı üzere, iktidarın kaynağı ve meşruiyeti günümüzde de önem ve çekiciliğini korumakta olan bir problemdir. Sorunun değişik kuramların etkisi altında kalınarak değişik çözümlere ulaştırılması

⁹¹ Bu konuda hristiyan siyasal düşüncesi için özellikle bakınız : COKER, Francis William : «Readings in Political Philosophy», New York, 1938, s. 155-484. İslam İçin : BAŞGİL, A. F. : «Esas Teşkilat Hukuku», 1. Cilt, Fasikül I, İstanbul 1960, s. 72.

⁹² AKBAY, Muvaffak : age. s. 281 vd.; OKANDAN, R. G. : age. s. 759 vd.

⁹³ OKANDAN, R. G. : age. s. 329-330, 339-340.

doğaldır; buna rağmen, gerçeğe en yakın bir kaynak ve meşruiyet açıklaması yapabilmek mümkündür, sanısındayız.

İşe, ilkel topluluklardan başlamakta yarar vardır :

En ilkel sayılan toplulukların incelenmesinde dahi, bunların içinde bir toplumsal dayanışmanın mevcudiyeti ve bu dayanışmanın doğal bir sonucu olarak da bir iktidarın belirdiği, ortaya çıktığı tesbit edilebilmektedir; ortaya çıkan bu iktidarın, bugünkü anlamına yakın şekilde « s i y a s a l » sayılmasının gerekmediği muhakkaktır. Bu yolda bir iktidar belirmeden, ortaya çıkmadan toplumsal dayanışmanın devam etmesi ve bunun sonucu olarak da toplumsal yapının mevcudiyetini sürdürmesi elbetteki mümkün olamazdı. Bu yargı ve kabul tarzı, aslında ilkel topluluklara özgü de değildir : Her çeşidinden, büyük yada küçük , ilkel yada gelişgin, siyasallaşmış veya o yolda henüz emeklemekte olan, velhasıl her çeşit ve görünümdeki toplumsal yapı ve çevreler için de bu yargı ve sonuç belirlemesi geçerli sayılabilir.

Yalnız, unutulmamalıdır ki, topluluklar ve sosyal üniteler ilkellikten zamanımızdaki en ileri şekillerine doğru geliştikçe, bu yukarda sözü edilen kudretin de etki alanı genişlemekte, mahiyeti de başkalaşmakta ve bu kudret giderek yeni özellikler kazanmaktadır. Hele kapsamsal ve karmaşık bir Devlet yapısı ortaya çıktık-tan sonra, onun içinde ve toplumda yer alan ünitelerin de iktidara sahip olabileceklerinden, dolayısıyla etkileme faaliyetinde bulunabileceklerinden söz edilebilmektedir. Bu oluşumun aslında doğal bir gelişimin sonucu olduğu kolayca saptanabilir : Kollektif yaşamın alanı genişledikçe, bireyler ile onların meydana getirdikleri çeşitli üniteler için daha geniş bir birlik, daha kapsamsal bir yarar ve nihayet daha etkili ve geçerli bir dayanışma durumu ortaya çıkmaktadır. İşte bütün bu nedenler, bu genişlemiş kollektif yaşamın içinde yer alan bireylerle toplulukların, kendilerinkine nazaran üstün bir otoriteye bağlılıklarını zorunlu kılmaktadır. Bu bir anlamda aklın da bir gereğidir : Aksi düşünüldüğü takdirde, kollektif hayatın alanının genişletilmesine imkan bulunamaz.

Kollektif hayatın Devlet dediğimiz bir anlamda en kapsamsal ve gelişgin şekline ulaşıldığında ise, karşımıza genel yarar, kamu yararı, millî yarar gibi kavramlar çıkmakta ve bu hayatın idamesi ve sözü edilen kapsamsal yararların gerçekleştirilmesi için, dayanışmanın daha da kuvvetlendirilmesi gerekmekte ve bu da ancak

Devletleşme durumunda ortaya çıkacak siyasal iktidarın en üstün ve etkili iktidar sayılması ile mümkün olabilmektedir⁹⁴.

Demekki, Devlet kudretinin de, Devlet'in ortaya koyduğu geniş ve kapsamsal hayat tarzının ortaya çıkışıyla birlikte ve ona paralel olarak, yada başka deyişle, sırf bu hayat tarzının doğal bir sonucu şeklinde ve bu yaşamın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamakta etkili ve elverişli tek araç suretinde belirlediğini, ortaya çıktığını kabul etmek zorunluluğu vardır. Öyle ise şu sonuç mahiyetindeki yargıya katılmakta bir sakınca yoktur: İktidar, Devlet kudreti, Devlet'in vücut bulması ile birlikte, aynı zamanda meydana çıkmaktadır. Başlangıçta değindiğimiz evrimsel ve analitik Devlet tanımlaması da aslında bizi aynı sonuca vardırırmışdı⁹⁵.

D) Devlet'in iktidar Unsurunun Özellikleri :

Buraya kadar söylenenlerden, Devlet'in iktidar unsurunun özellikleri konusunda bazı sonuçlar çıkarmak olanağı mevcut ise de, bunları ve diğer özellikleri, daha açık ve seçik bir şekilde ifade etmekte fayda vardır :

a) Devlet'in iktidar unsurunun en belirli özelliği olarak, geçerli bulunduğu ülkede kendisinden daha üstün bir iktidar tanımamasından söz edilmektedir. Daha önce de, toplumsal alt yapılar hiyerarşisinde Devlet'in en üstte yerini aldığını, genişlik ve çevresi bakımından da diğer tüm yapıları içerdiğini, kapsadığını belirtmiştik. Bu görünüm içinde Devlet'te yer alan iktidar, diğer iktidar mihraklarındakine nazaran görece ve oranlı bir üstünlük gösteriyor ve bu üstünlük, hiç bir şekilde sınırsızlık ve mutlaklık anlamına gelmiyordu. Aynı şekilde, Devlet'te oluşan bu anlamdaki üstün iktidarın mevcudiyeti, diğer sosyal grup ve yapılarda mevcut iktidar olgularının inkârı demek değildi.

b) Gerçekten Devlet iktidarı, iç alanda, ülke sınırları içinde yer alan gerçek ve tüzel kişilerin irade ve iktidarlarına üstün bir kudret niteliğinde bulunduğu için, gerektiğinde bu irade ve iktidarlara yerine getirilmesi zorunlu emirler verebilmekte, onların karşı koymalarını etkisiz bir hale getirebilmekte, kısacası onları belirli bir davranış ve hareket düzenine bağlı kalmaya zorlayabilmekte-

⁹⁴ OKANDAN, R. G. : age. s. 814.

⁹⁵ OKANDAN, R. G. : age. s. 815.

dir. Üstelik bu düzeni kurup devamlılığını sağlamak, karşı koymaları anında ve etkili bir şekilde bertaraf edebilmek üzere, Devlet, maddî cebir, zor kullanma imkânına da sahip bulunmaktadır. Bindiği gibi Devlet, bu maddî cebir, zor kullanma bakımından bir çeşit tekel durumundan yararlanmaktadır.

İşte toplumsal yapı içinde sadece Devlet'in maddî cebir, zor kullanma imkânı ile techiz edilmesi, dolayısıyla sadece onun kudretinin meşru olarak zorlama şekline dönüşebilmesi, Devlet kudretinin ikinci özelliğini teşkil etmektedir. Diğer yapılarda yer alan iktidarların çıplak kuvvet kullanma olanakları genellikle mevcut değildir; bu yola gitmelerinin ise meşrû sayılması, istisnalar dışında, düşünülemez.

Burada karşımıza çıkan bir sorunun cevabı verilmelidir : Acaba Devlet, bu bir çeşit tekel olarak yararlandığı maddî cebir kullanma olanağından, mutlak bir şekilde mi yararlanacaktır? Cebre başvurma da bir sınırı yok mudur? Genel olarak, Devlet kudretinin sınırsız bir iktidar olmadığını belirlemiştik. Cebre başvurma da sınırsızlığı ileri sürülemez. Her ikisi için de geçerli hukuksal ve hukuk dışı sınırlar vardır.

c) Bir başka özellik olarak, dış alanda ve hukukta Devlet iktidarının diğer Devlet'lerin kudretlerinden *bağımsız olduğu* kabul edilmektedir. Hemen belirtelim ki bu konuda bir ayırım yapmak gerekir : Dış ilişkiler, milletlerarası münasebetler alanında ancak *görelî ve oranlı* bir bağımsızlık söz konusudur. Ekonomik, askerî, sosyal, kültürel ve ilh., koşulların yarattığı gerçeklik o dur ki. «k u v v e t» ilişkilerinde daha çok fizikteki benzer bir yasa geçerli olmaktadır : Üstün kuvvet, etkilemede daha başarılıdır; zayıf kuvvet, daha çok etkilenmektedir.

Devletler Umumi Hukuku bakımından ise, her devletin kendine özgü iktidarının diğer Devlet'lerin iktidarlarına hukuk açısından esit bulunduğu kabul edilmektedir. Her Devlet, milletlerarası ilişkiler alanında, bağımsız ve esit haklara sahip bir özne olarak, faaliyette bulunabilmektedir. Görülüyor ki bu ikincisi hukuksal bağımsızlıktır ve bunun mutlaklığı da ancak bir *kabule* dayanmaktadır. Avrımın birinci kesiminde ver alan görelî ve oranlı bağımsızlığın, ikincisini yani hukuksal bağımsızlığı hangi ölçüde etkilediği avrı bir konudur.

Antlaşmaların, Devlet'lerin irade ve iktidarlarını sınırlandırıcı fonksiyonlarına rağmen, bağımsızlığı negatif yönde etkilemediği

kabul edilmektedir : Antlaşmalar sadece, dış alanda da Devlet iktidarının bağlı sayılacağı bir takım sınırları göstermektedir. Devlet bağımsız olduğu için bunları kabul etmiştir ve aynı nedenle bunları değiştirebilir ve ortadan kaldıracaktır. Bu konuda, antlaşmaların getirdiği sınırlamaların, pozitif ve analitik hukuk anlayışları açısından «h u k u k î» sayılamayacağını ileri sürenler dahi çıkmıştır⁹⁶.

d) Devlet kudretinin bir başka özelliği, onun bir *bütünlük* teşkil ettiği, *bölünemeyeceği* suretinde belirlenebilir. Klasik egemenlik teorisinden kalan ve bir bakıma geçerliğini koruyan bu özellik, Devlet kudretinin örneğin, polis yetkisi, vergi toplama yetkisi, yasama, yürütme ve yargı yetkisi gibi iktidar parçalarının bir araya gelmesinden oluştuğunun reddi demektir⁹⁷. Bu yetki parçaları, ana iktidar kaynağından kopup ayrılmamakta, sadece onun adına *kullanılmaktadır*. Burada, daha doğrusu, bir çeşit görev ayırımı dolayısıyla Devlet kudretinin, ona sahip olan adına kullanılması söz konusudur. Örneğin yargı yetkisinin «M i l l e t a d ı n a b a ğ ı m s ı z m a h k e m e l e r t a r a f ı n d a n k u l l a n ı l m a s ı» gibi.. Bu millet veya Devlet adına kullanma, aslında diğer yürütme ve yasama ile bunlara bağlı faaliyet alanları için de geçerlidir ve bu durum, Devlet kudretinin parçalandığı, bölündüğü anlamına kesinlikle gelmez. Bu konu üzerinde, «D e v l e t i k t i d a r ı n ı n i ç e r i ğ i o l a n y e t k i l e r» kesiminde tekrar duracağız.

Devlet iktidarının bu yukarıda dört kesimde incelediğimiz özelliklerinin birbirlerini etkilediği muhakkaktır : İçte üstünlük ve madde cebre basırmada tekel durumundan yararlandığını kanıtlama, genellikle dış ilişkilerde bağımsızlığı ve buna götüren işlem mahiyetindeki «t a n ı m a v ı» sağlamaktadır. Yukarıda değinildiği surette, özellikle dış ilişkiler alanında etkilenme durumunun doğal sonucu olarak, içte de ilk iki özelliğin zayıfladığı kanılarının ortaya atıldığına tanık olunması mümkündür⁹⁸.

E) Devlet İktidarının Başlıca Görevleri :

Devlet iktidarının kaynağı kesiminde değindiğimiz gibi, kolektif yaşam şeklinin gelişmiş bir aşamasında ortaya çıkan ve üstün

⁹⁶ Örneğin bkz. : WILLOUGHBY, W. W. age. s. 81-82.

⁹⁷ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 72.

⁹⁸ Devlet kudretinin nitelikleri ve özellikle «Devlet gücünün nitelikleri ile ilgili son görüşler» için bkz. : OKANDAN, R.G. : age. s. 775-795, 817.

bir sosyal dayanışmanın ürünü olan Devlet kudreti, asıl görevini, kendisi ile aynı zamanda oluştuğu Devlet tam anlamı ile yerleşik ve otoriter bir yapı özelliğini kazandıktan sonra, yerine getirmektedir; bu noktada Devlet iktidarının başlıca görevleri şunlardan ibarettir⁹⁹ :

a) Herşeyden önce Devlet iktidarı, Devlet'in sosyal faaliyet ve kuvvetleri düzenlemesinde başvuracağı en etkili araç rolünü oynamaktadır. Böylece Devlet, kendi çoğulcu toplum yapısı içinde, sayısız sosyal üniteler arasında bir disiplin sağlayabilmekte, bu birlikler arasında ahengi kurup sürdürebilmekte ve en önemlisi, bu birliklerin değişik amaç ve yararlarını uyuşturabilmekte veya bunlardan birini ya da bir kaçını yeğlediği takdirde, bu tercihinin uygulamaya aktarılabilmesi olanağına da sahip olabilmektedir.

b) Belki de yukardaki ana fonksiyonunun doğal bir sonucu olarak Devlet, ortaya çıkan ve içeriği devamlı olarak değişen genel ve kapsamsal «k a m u y a r a r ı»nın gerçekleşmesi konusunda, en başta sahip bulunduğu iktidarın kullanılmasından yararlanabilmektedir. Kısacası, üstün bir kudrete sahip olmadan Devlet'in kamu yararını gerçekleştirebileceği ileri sürülemez. Üstün kudreti sayesinde Devlet kişisel ya da grupsal egoizmaları frenleyebilmekte, bazan bunları tamamen gemleyip, yasaklayabilmektedir. Bu aslında kolay bir iş değildir ve ancak Devlet kudretine başvurulabilmesi halinde başarılı olma şansı vardır.

c) Nihayet, günümüzün Devlet'inin bir «k a m u h i z m e t l e r i» Devleti görünümünde olduğu hatırlanırsa, üstün zecrî kudreti olmadan Devlet'in bu zorunlu görevleri sayılan kamusal hizmet ve işleri yapamayacağı kolayca kabul edilebilir. Devlet'in kamusal iş ve görevleri o derece yaygınlaşmış ve kılcallaşmıştır ki bir Devlet kudretinin etkili yardımı ve emredici gücü olmadan bu iş ve hizmetlerin süratli, zamanında ve sürekli olarak yapılabilmesi olanağı mevcut değildir.

Demek ki, yukarda üç alt başlıkta özetlenen («d ü z e n l e m e v e d i s i p l i n» — «k a m u y a r a r ı n ı s a ğ l a m a k» — «k a m u s a l i ş v e h i z m e t l e r i i f a») ve aslında sayıları daha da arttırılabilen görevlerin yerine getirilmesi

⁹⁹ Bu görevlerin kısa ve özlü bir şekilde açıklanması için bkz. OKANDAN, R. G. : age. s. 816-817.

Devlet için hayati bir önem taşımaktadır; bu yerine getirme de doğrudan doğruya Devlet kudretinin mevcudiyeti sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu görevler yerine getirilmediği takdirde, düzen, minimum anlamda dahi kurulmuş sayılmayacaktır. Düzensiz hukuk ve siyasal hayat ve nihayet toplumsal yaşam olamayacağı için de, önce Devlet yapısı zayıflayacak ve çökecek ve belki de en sonunda toplumsal yaşam hali de ortadan kalkabilecektir. Bu derece hayati görevlerin yerine getirilmesi ve bu kadar ciddi tehlikelerin ortadan kaldırılabilmesi, Devlet'in iktidarına ve onun akılcı kullanımına bağlıdır, diyebiliriz.

F) Devlet İktidarının İçeriği Olan Yetkiler :

Devlet iktidarı deyiminin kapsamsal ve geniş bir çerçeve olduğu, bunun içinde ve bir anlamda bu iktidarın uygulamaya aktarılması dolayısıyla karşımıza bir takım yetkilerin çıktığı, aslında bu yetkilerin Devlet kudretinin uygulamadaki görünüm şekillerinden ibaret bulunduğu, Kamu Hukuku'nda genellikle kabul edilmektedir. Hemen ilâve edelim ki, bu yetkilerin sayısı ve mahiyeti bakımından bir kesinlikten, muayyeniyetten söz açmak olanağımız yoktur. Başka deyişle, Devlet iktidarının içeriği olan yetkiler, zamanla değişmekte, sayıları da azalıp çoğalabilmektedir. Zamanımızın Devlet'nin bir kamu hizmetleri Devleti olduğu gerçeği karşısında, Devlet iktidarının içinde yer alan yetkilerin sayıca arttığı kabulü zorunlu sayılabilir.

Herşeye rağmen, geleneksel bir ayrıma uygun olarak, kamu hukukunda bu Devlet iktidarının içeriği olan yetkileri üç kesimde incelemek yolu bırakılmış değildir : Devlet iktidarı, belli başlı olarak, yasama, yürütme ve yargı ana yetkilerini içermektedir¹⁰⁰.

Yalnız bu noktada, yukarda «Devlet'in iktidar unsurunun özellikleri» başlığı altında «D» paragrafında söylenenlerin bir kere daha hatırlatılmasında fayda vardır. O paragrafta Devlet kudretinin bir başka özelliği olarak, «bütünlüğü» ve «bölünmezliği» üzerinde durulmuş idi. İşte, Devlet iktidarının yukarda belirtildiği gibi, yargı, yürütme ve yasama olarak üç ana yetkiyi içermesi, onun bölünebildiği, iktidarın paylaşıldığı ve böylece Devlet kudretinin bütünlüğünün bozulduğu anlamına kesinlikle gelmez. Başka deyişle, uygulamada bu sözü

¹⁰⁰ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 72.

edilen üç ana yetkinin üç ana organ tarafından kullanılmakta olması vakası, bu üç ana organın Devlet iktidarını aralarında bölüştükleri, herbirinin kendi payına düşeni kullanmakta olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Yetkilerin çeşitli organlar tarafından kullanılması, iktidarın bölünmesi demek değildir. Örneğin yasama organının yasama faaliyetinde bulunması Devlet iktidarının bu organda yerine getirilmesi gerekli faaliyetin ve görevin, yani yasama işinin görülebilmesi için bir yetki şeklinde görünüm değiştirmesinden ibarettir. Böyle bir görünüm değiştirme ve yetki şekline dönüşme dolayısıyla Devlet kudretinde bir azalma olduğu da ileri sürülemez¹⁰¹.

Sözü edilen yetkilerin bir bölüşme sonucunda ilgili organa mal edilerek kullanılmadığı, dolayısıyla bir iktidar paylaşılması olayından söz edilemeyeceği, çok defa şeklen ve ilk bakışta anlaşılacak kadar açık ve kesindir : Örneğin mahkemeler, tüm Ulus adına yargılamaya ve hüküm vermeye yetkilidirler. Yasama organı da millet adına yasama faaliyetinde bulunur. Yürütme için de, şekilsel bakımdan açıkca belirtilmemekle beraber, aynı durumun mevcut olduğu söylenebilir.

Demek ki, Devlet kudretinden kaynağını alan «a s l î y e t k i l e r»in organlara tevdi edilmiş olması iktidarın veya Devlet kudretinin parçalandığı ve el değiştirdiği anlamına gelmez. Bu son nokta bizi, Devlet'in iktidar unsurunun gerçek sahibinin kim olduğu sorunu üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

G) Devlet'in İktidar Unsurunun Sahibi :

Aslında yukarıki alt başlıkta ifadesini bulan konu, veya sorun, anlamsız sayılabilir : Devlet iktidarının sahibi, şüphe edilemez ki, bizzat Devlet'tir. Şu var ki az sonra göstermeye gayret edeceğimiz gibi, bu anlamsız gibi görünen sorun, bir bakıma önemlidir ve üzerinde durulması gerekmektedir.

Üstün iktidar veya kudret, şüphesiz, Devlet'e aittir. Karmaşık sosyal ve siyasal bir yapı olan Devlet, sonraki bölümde açıklama-

¹⁰¹ Devlet iktidarının içeriği olan yetkilerin mevcudiyetinin, bu iktidarın bölünmesi anlamına gelmediğini ve bu açıdan Montesquieu'nün ünlü «kuvvetler ayrılığı» kuramının isabetli bir değerlendirmesi için bkz. : MALBERG, Carré de : «Contribution a la théorie générale de l'Etat», C. II, s. 2' vd., Paris, 1922. Bu konuda ayrıca bkz. : OKANDAN, R. G. : age. s. 819-820.

ya çalışacağımız gibi, hukukçular açısından aslında tinsel ve hukuksal bir kişilik, yani bir tüzel kişiliktir. Bu tüzel kişiliğin iradesini belli etmesi ve özellikle sahip olduğu üstün kudreti kullanması, mevcut organları sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu organlar ise, belli başlı olarak, yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. İmdi, bu organların, önceki alt başlıkta yer alan açıklamalarımızda belirtildiği gibi, bir takım yetkilere sahip olmaları, onların Devlet iktidarını bölüştükleri anlamına kesinlikle gelmemektedir. Şu var ki, tekrar ifade edelim, bu organlar Devlet adına hareketle görevlerini yerine getirmektedirler. Hiç şüphe edilmemeli ki, bu organlar sayılan görevlerini yerine getirirken, Devlet'in amacına, kamunun yararına uygun hareket etmek durumunda ve zorundadırlar; aksi takdirde, bu organların Devlet organları olarak hareket etmelerinden söz edilemez. Bütün bu analizler göstermektedir ki, aslında bölünmez olan üstün kudret, sadece ve sadece Devlet'e aittir. Organların amaçla sınırlı olarak davranmaları gereği, onların belirli konularda Devlet adına tasarrufta bulunmaya yetkili kılınmaları, bu yetkilerin iktidarın üleştirildiği anlamına gelmemesi, iktidarın sahibinin, tinsel ve hukuksal bir kişilik sahibi Devlet olduğunu kanıtlamaktadır ¹⁰².

H) *Özet ve Sonuç :*

Siyasal bilimin odak noktalarından birisini teşkil eden siyasal iktidar, *Devlet Kudreti* adı altında geleneksel kamu hukuku yaklaşımı içinde ele alındığında, Devlet'in en önemli unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet kudreti, toplumsal yapılar hiberarşisinde Devlete layık olduğu üstün yeri sağlamakta, toplumsal yapının siyasallaşmasında ana faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet kudreti konusunda karşımıza ilk kez terminoloji sorunu çıkmaktadır : Devlet kudreti veya iktidarı terimlerini veğlediğimizi hatırlıyacaksınız. Gerekirliğinden ve üstünlüğünden asla şüphe edemeveceğimiz Devlet kudretinin kavnağı konusunda ulaşılan sonuç, analitik ve evrimsel bir model ele alınmak suretiyle, Devlet kudretinin, Devlet'in vücut bulması ile birlikte ve aynı zamanda meydana çıkmış olduğu şeklinde ifade olunabilir. Bu iktidarın özellikleri arasında ise, görelî ve oranlı üstünlüğü, maddî cebre veya zora dönüştürme yeteneği, özellikle dış alanda yine görelî ve oranlı

¹⁰² Bu konuda bkz. : OKANDAN, R. G. : age. 812-816.

bağımsızlık ile bölünmezliği ve bütünlük teşkil etmesi üzerinde gerekli açıklamaları yapmış bulunuyoruz. Devlet kudreti, *düzenleme ve disiplin, kamu yararını sağlamak ve kamusal iş ve hizmetleri ifa etmek* görevlerinin yerine getirilmesini sağlamakta en elverişli araç rolünü oynamakta ve klasik bölümlemeye uygun surette, kendisinden bir eksilmeye sebebiyet vermeden üç ana yetkinin oluşumuna imkân vermektedir. İktidar unsurunun asıl sahibinin ise Devlet olduğundan şüphe etmemek gerekiyor.

İşte genel görünümü ile kaynağını ve niteliğini ve ilgili diğer yanlarını yukardaki özetle olduğu gibi ele alıp açıkladığımız Devlet kudreti, hiçbir surette sınırsız ve mutlak bir kudret olarak düşünülmemelidir. Bu sonuca varmamızı sağlayabilecek nitelikteki açıklamalarımızın yukarki kesimlerde yer aldığını hatırlayacaksınız; gerçekten, Devlet kudretinin üstünlüğü görelî ve oranlı bir üstünlüktü : Yani Devlet iktidarı, toplumsal yapı içinde yer alan alt yapılarda oluşan iktidarlara bakarak *daha* üstün bir iktidardır. Cebre müracaat bakımından bir mutlaklıktan söz etmeğe imkan yoktur. Nihayet terkedilen klasik egemenlik anlayışının ışığı altında, dış alanda da yine bir oranlı bağımsızlığın ve hukuk öznesi olarak eşitci statüden yararlanmanın da bu iktidarın sınırlılığını gösterdiğini biliyoruz.

Devlet kudretinin sınırları, aslında çok geniş ve derinleşmeyi gerektiren bir alt başlıktır; bizim, zorunlu olarak, sorunu bu önem ve genişliği ile ele almamıza imkan yoktur¹⁰³.

Sınırlılık konusunda ana noktalara kısaca değinmekle yetineceğiz : Bugün Devlet iktidarının, gerektirdiğinde şiddeti de içeren bir kuvvet olmasına rağmen, sınırsız ve keyfî, mutlak bir iktidar anlamına gelmediğini hemen herkes kabul etmektedir. Gerçekten bugün Devlet iktidarı denildiği zaman anlaşılakta olan, kevfî ve despotik değil, hukuk içi ve hukuk dışı sınırlarla çevrilmiş bir iktidardır. Bir bakıma klasik egemenlik anlayışının ve teriminin terkedilmesinin bu konuda da işimize yaradığını belirtmek gerekir : Salt klasik egemenlik uğruna Devlet iktidarının sınır tanımadığı

¹⁰³ Devlet kudretinin sınırlanması sorunu için bkz. : ZABUNOĞLU, Yahya K : «Devlet Kudretinin Sınırlanması». AÜHF. yayını, Ankara 1963; OKAN-DAN, R. G. : age. s. 795-812; AKBAY, Muvaffak : age. s. 449-457; KAPANİ, Münici : «Kamu Hürriyetleri», AÜHF. yayını, Ankara, 1970 (3. bası), s. 222-270.

görüşünü benimseme, tehlikeli bir ifradın ifadesi olmaktan öteye geçemez ve bu anlayış genellikle terkedilmiştir.

Devlet kudretinin sınırlarını ise iç ve dış alanda olmak üzere ikiye ayırarak incelemek uygun olur; her iki alanda da hukuk içi ve hukuk dışı sınırlar suretinde bir alt ayırım yapmak mümkündür. Dış alandaki hukuk içi ve hukuk dışı sınırlar aslında bizim ilgi alanımız dışındadır. İç alanda ise, Devlet kudretini sınırlayan *hukuk dışı faktörler* arasında *moral* ve *gaye faktörü* ile *kamu oyunu*, *toplumsal alt yapıların yarattığı sınırlamaları* kaydetmek olanağı vardır. Hukuk içi faktörler veya kurumlar arasında ise, *seçimler*, *anayasalar*, *kuvvetler ayrılığı* ilkesi, *yargı kontrolü* vs. yer almaktadır.

2. — Devlet'in Kişiliği :

Devlet'in toplumsal yapısının çokcu görünümüne karşın, onun tinsel ve hukuksal kişiliğinin, bölünmeyi reddeden bir bütünlüğe ulaşmış sayılmasının zorunluluğuna daha evvel işaret etmiştik. Aslında bu bütünleşme sağlanmadan, Devlet'in hukuksal hayatîyetinden söz açmak imkansızdır; nitekim bugün Devlet denilince, insan unsurunun gösterdiği çokluk ve çeşitlilik bir yana bırakılarak, onun asıl bir bütünleşmeyi ve bölünmezliği temsil ettiği vakası üzerinde durulmaktadır. Bu bölünmezlik ve bütünlüğün hukuksal açıdan ve daha çok hukukçular tarafından nazara alındığına işaret etmek yerinde olur¹⁰⁴. Bu noktada, Devlet'in kişiliği sorununun, asıl Devlet'in hukuksal yanı, görünümü ile ilgili bulunduğu ve bu sorunun, Devlet'in sosyal ve siyasal gerçekliğine yabancı olduğu akla gelebilir. İlerde daha iyi anlaşılacaktır ki, kişilik sorunu, Devlet yapısının hukuksal yanı, cephesi ile sıkı sıkıya ilişkili bir sorun olmakla beraber, bunun sosyal ve siyasal görünümlere yansıyan yanları da yok değildir.

Hemen belirtelim ki, hukukçular bu kişilik konusunda bir tasarımdan, fiksiyondan hareket etmiş görünmektedirler. Bu tasarım konusunda dahi, kamu hukukçuları arasında bir görüş birliğinin mevcudiyeti ileri sürülemez. Örneğin, hukuksal kişilik yerine, gerçek kişilik kuramını ileri sürenler olmuştur. Ayrıca, farazî kişilik teorisi, kollektif mülkiyet teorisi, realist teori gibi birbirine taban tabana

¹⁰⁴ OKANDAN, R. G. : age. s. 835.

zıt görüşler ileri sürülebilmıştır. Görüşlerdeki bu çeşitlik hemen göstermektedir ki, tüm hukuksal görünümdeki kişilik sorununun, sosyal ve siyasal gerçekliğe sığramasına mani olmaya, bir bakıma imkân yoktur.

Hukuksal kişilik konusunda ileri sürülen kuramların¹⁰⁵ tamamını ele alıp inceleyecek değiliz. Kişilik sorununun anlaşılması için ele alınması gerekli ön bilgileri kısaca gözden geçirdikten sonra, Devlet'in hukuksal kişiliği hakkında ileri sürülen kuramlardan belli başlıları üzerinde durulacak ve sonunda, hukuksal kişilik konusunda ulaşılabilecek sonuçların belirtilmesi ile yetinilecektir.

A) Genel Olarak :

Hukuk düşüncesinin her iki kesiminde de Devlet, ana veya merkezde yer alan kavram niteliğini korumaktadır : Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen Milletlerarası Hukuk'da ve aynı şekilde bir Devlet'in kendi vatandaşları veya buyruğu altında bulunanlarla ilişkilerini düzenleyen İç Kamu Hukuku'nda ana veya temel kavram, Devlet'tir. Gerçi, özellikle milletlerarası hukuk uygulaması bakımından Devlet'e bu alanda, İç Kamu Hukuku'ndakinden ayrı bir kavram gözü ile bakıldığı söylenebilir ise de, bu ayrılığın pek az kimse tarafından farkına varılabildiğini belirtmekde fayda vardır¹⁰⁶.

Devlet, yalnız İç Kamu Hukuku'nda değil, İç Hukukun diğer ana bölümünü oluşturan *özel hukuk*'ta da, kendisine başvurulmadığı takdirde en başta bu hukuk kurallarının geçerliğinden söz edemeyeceğimiz oranda önemli, bir temel kavram olarak yine karşımıza çıkmaktadır. Özel hukuk, bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesinde uygulanmalarının zorunlu olduğu Devlet tarafından belirtilen hatta emredilen kuralları kapsar. Bu yolda bir özel hukuk tanımlaması, özel kişiler arasında hukuksal ilişkiler tesisi ve bunlara uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesi, yine Devlet'e başvurulmadan çözümlenebilecek sorunlar değildir. Kamu Hukuku ise, siyasal yapı olarak Devlet'le ilgilenip, ona bağlı çeşitli alt yapılar, organlarda yetkilerin nasıl üleştirileceğini ve özellikle Devlet'le vatandaşlar arasındaki ilişkilerin kurallarını belirler. Bu tanımlara ve belirlemelere bakıp, iki hukuk kesiminde de yer alan ana

¹⁰⁵ OKANDAN, R. G. : *age.* s. 841-880.

¹⁰⁶ WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 29.

ve temel kavram olan Devlet'in gösterdiği önem bakımından karşılaştırmalara gitmeye gerek yoktur : Özel hukukta ve Kamu Hukuku'nda Devlet aynı derecede önemli, temel kavram olarak yerini almaktadır.

Bizim asıl ilgimiz, pek doğaldır ki, Kamu Hukuku alanındaki Devlet kavramına yönelmiştir. Bu noktada elverişli bir hareket noktası tesis edebilmek için, şu ayrım açıklamalarına ihtiyaç vardır :

Bir anlayışa bakılırsa Devlet, kendisinin yaratmadığı fakat başka organların mahsulü veya başka süreçlerin sonucu (ö r f ve â d e t, h a l k ı n t a s v i b i, i l a h î h u k u k y a d a t a b i î h u k u k g i b i k a y n a k l a r d a n g e l m i ŝ v e o l u ŝ m u ŝ) olan ve insanlar arası davranış ve ilişkilerin düzenlenmesine yarayan kuralların uygulanmasını ve yorumlanmasını sağlayan bir organdan ibarettir. Başka bir açıdan bakıldığında, Devlet, hukukîlik veya meşruiyyet izafe etmenin, hatta geçerlik sağlamanın yegane ve aslî kaynağı ve sahibi olarak da anlaşılabilir; *fons et origo* (= b i z a t i h i v e k a y n a k t a) onun kendi davranışlarını düzenleyen kurallar gibi, ona tâbi olanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar da bizzat Devlet'ten sadır olurlar ve öyle oldukları için de meşrûdurlar¹⁰⁷. İlk bakışta aşırı gibi görünen bu ikinci anlayışın, hukuk platformunda kabul edilebilecek en elverişli anlayış olduğunu belirtmek isteriz. Gerçekten, hukuk kurallarının geçerliği ve yaratılması bakımından, bu alanda Devlet'in yegane ve mutlak meşruiyyet izafe edici kaynak niteliğinde bulunduğunu kabul etmek zorunlu olmaktadır. Yalnız şuna dikkat edilmelidir ki, buradaki meşruiyetten murat, kanunsal meşruiyyet değil, gerçek ve hukukî meşruiyettir. Meşruiyyetin bu anlaşılış şekline bağlandıktan sonra, Devlet'i, hukuk kuralları yaratmakta ve onlara meşruiyyet izafe etmekte yegane kaynak olarak kabul etmenin sakıncalı bir yanı kalmamaktadır.

Hukukun Devlet'in ürünü olması bakımından bu «p o z i t i f» anlaşılışına bağlılık ve Devlet'i hukuk kuralları yaratma ve onlara yürürlük bahşetme bakımından bir tekel durumundan yararlanır sayma, ancak, hukukî bir bütünlük olarak Devlet anlayışına bağlanmak ve Devlet ile Hükûmet arasında, başlangıçta belirtmeye çalıştığımız ayrılığın isabetine inanmak ile mümkün olabilir. Bu noktada başkaca ayrılıkların gerekirliğine de işaret etmeliyiz : Dev-

¹⁰⁷ WILLOUGHBY, W. W. : *age*. s. 30.

let, hukukî bir bütünlük teşkil etmesi bakımından, yalnız hükûmetten değil, bizzat hükûmet edenlerden ve nihayet onun mesru otoritesine tâbi bulunanlardan da tefrik edilmelidir.

İşte bu yukarıda belirtilen ayrımlar göz önünde bulundurulmak kaydı ile, Devlet denilen siyasal yapıdan anlaşılması gerekenin ne olduğunu kısaca aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür : Devlet, emredici bir otoriteye sahip, belirli bir organizasyonu bulunan bireylerden meydana gelmiş bir gruptur. Bu otoritenin tüm bireyler için yerine getirilmesi zorunlu emirler vermeye yetkili sayıldığı açıktır ve bu emirlerin yerine getirilmesinin grubun kolektif kuvvetinin kullanılması sayesinde olabileceği, en azından farz olunur. Bu üstün kuvvet ya da otoritenin, deyim yerinde ise «k u d r e t» derecesi, egemen olup olmadığı bir başka sorundur.

Bir siyasal yapıyı oluşturan bireylerin meydana getirdikleri organize grup, çeşitli yönlerinden ele alınarak da Devlet olarak belirlenebilir : Örneğin, bu yapının kolektivite yönü üzerinde durularak, bireylerin Devlet'i oluşturmak üzere birleştikleri (bir kolektiviteye vücut verdikleri) ya da salt bu bir araya gelme olgusunun Devlet'i meydana getirdiği söylenebilir. Görülüyor ki bu durumda, soyut veya somut olarak ele alınsın, halk ya da millet unsurunun Devlet'i meydana getirdiği sonucuna varılmış olunmaktadır. Bir başka bakımdan ise, her iki anlaşılış şekli ile millet ya da halk unsurunun, hükümetin ve bir de Devlet'in otoritesinin geçerli olduğu alanı belirtecek ülkenin ilâvesiyle Devlet yapısının meydana geldiği kabul edilebilir. Nihayet, ele aldığımız kişilik sorunu açısından özellikle, Devlet, tamamen bir soyutlama olarak düşünülüp, bir farazî birlik, veya hukuksal düşüncenin yarattığı bir kavram şeklinde de anlaşılabilir. İşte bu son düşünce şekli benimsenmekte ise, Devlet bir «K İ Ş İ» sayılmaktadır, denilebilir¹⁰⁸.

Gerçekten Devlet'in hukuksal görünümüne bağlılık ve özellikle onun hukuksal bir kişilik sayılması, siyasal hukuk doktrininin en hassas problemlerinden birisini teşkil eder ki, bizim de bu sorun üzerinde, gereken hassasiyet ve itina ile durmamız doğaldır. Bu nedenle önce hukuk sözlüğünde genel anlamda «k i ş i» denilince ne anlaşıldığını tesbit etmemiz zorunludur.

¹⁰⁸ WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 31.

B) Hukukî Kişilik :

Hemen belirtelim ki, aslında teknik bir terim olan «k i ş i»nin hukuk düşüncesinde nasıl olup da barınacak bir yer bulabildiğine ne kadar şaşılabilir yeridir; çünkü hukuk düşüncesinde «k i ş i» ya da «k i ş i l i ğ e» izafe olunulan anlamlar bu terime ahlâkçıların ve özellikle psikologların verdiği anlamlardan tamamen ayrıdır. Asıl önemlisi, bu ayrılığın çok kez farkına varılmadığı için de, düşünce ve tavsif karışıklıklarına uğranılmış olunmasıdır¹⁰⁹.

Ahlâkçı veya psikologun gözönünde «k i ş i» herşeyden evvel canlı bir varlığın adıdır ki, bu varlık düşünce yeteneklerine sahiptir ve kendine özgü bir bilinci mevcuttur. Düşünce yeteneği ve bilinci olmanın doğal sonucu olarak, bu canlı varlık, kendisinin bir bütünlük, tümlük arzettiğinin ve kendisine özgü istek ve taleplerinin mevcut bulunduğu pekalâ farkına varmıştır. Asıl önemlisi bu canlı varlığın, belki de bu yukarıda ilişilen yetenekleri dolayısıyla, kendisini, benzerlerinden ve özellikle diğer varlıklardan ayrı bir *kişiliğe* sahip addeylemesidir ki bunun sonucu olarak, bu canlı varlık, kendisine özgü iradesini kullanır; kendi davranışlarını, yine kendi akılsal yargılarının sonuçlarına göre, istediği şekilde düzenler; iyi ve kötünün bilincine varmıştır. İşte bütün bunlar, bizi hukuk açısından önem taşıyan şu sonuçlara götürür : Kişi, canlı ve irade sahibi bir varlık olmasının, iyi ile fenayı ayırt edebilmesinin, davranışlarını sahip bulunduğu bilinci ve düşünce yetenekleri sayesinde akılcı kararlarına göre yönetebilmesinin doğal sonucu olarak, kendisince kontrol edilebilir sayılan tüm davranışlarının moral sorumluluğunu da bizzat kendisi taşır.

İşte, bireyin psikolojik ve ahlâkî telâkkisi ve özellikle onun akıl, düşünce ve irade yeteneklerinin mevcudiyetine inanış, nihayet bunların mevcudiyetine dayanarak, onu ahlâkî bakımdan sorumlu kılabilmemenin mümkün sayılması, pek tabiidir ki hukukçuyu da etkilemiştir.

Hukuk normuna aykırılık halinde ortaya çıkacak sorumluluğun kökeninde ahlâkî sorumluluğu bulmak, hukukçu için de elverişli bir hareket noktası olarak görünmüştür. Ne var ki bu hareket noktasının benimsenmesi bizi ister istemez, hukuk normunun ahlâkî muhtevası problemi ile yüz yüze getirmektedir. Bu sorunun çözüm-

¹⁰⁹ WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 31-32.

lenmesinde uyuşturulamayan görüş ayrılıklarının derinliklerine inmeden, bizim için önemli ve benimsenmesi gerekli bir noktaya işaret edelim : Hukuk normunun, özellikle sorumluluk konusunda beliren bir ahlâkî muhtevasının mevcudiyeti inkâr edilemez. Şu var ki hukukçu için bu ahlâkî muhteva ve onun yarattığı ahlâkî sorumluluk ile yetinmek olanağı düşünülemez. Başka deyişle, hukuk normunun ahlâkî kaynak ve muhtevasından hareket etmek, belki isabetlidir; ama muhakkak ki yeterli değildir; çünkü, bir kuralın hukukîleşmesi için, kaynakta ahlâkîliğin dışında ve ötesinde, geçerliğinin ve uygulanabilmesinin sağlanması için, çok daha önemli bir başka unsura ihtiyaç vardır ki bu unsur, Devlet kudretinin veya otoritesinin, hukuk normuna genel bir geçerlik sağlayıcı desteğinden ibarettir. Gerçekten, Devlet otoritesinin bu sözü edilen desteği ve katkısı olmadan, bir normun hukukîleşmesinden bahsetmeye de imkan yoktur. Gerçekten, hukukçu için her hukuk kuralı, bir davranış şeklini belirler; bu davranış şekline uyulması, bireyler için zorunludur (Buradaki zorunluluğun ahlâkî mükellefiyetin çok ötesinde bulunduğu bilhassa ifade etmeliyiz). Burada karşımıza çıkan uyma, itaat zorunluluğu, artık hukukî bir mükellefiyet şekline dönüşmüştür. Devlet işte bu hukukî görünümdeki mükellefiyetlerin yerine getirilmesini, onlara uyulmadığı takdirde sahip bulunduğu üstün kudreti uygulayacağı tehdidi ile, garanti etmiştir. Üstelik Devlet'in verdiği bu teminat, sadece bütün bireyler için değil, kendisi bakımından da geçerlidir. İşte bir bakıma bireylere tanınan hakların kökeninde de bu sözü edilen teminat yatmaktadır : Devlet, bireysel hakları koruyacağını, onların ihlâline müsaade etmeyeceğini ve kendisinin de bunu yapmaya kalkışmayacağını, bu haklara saldırıldığı takdirde eski halin iadesi için gereğini yapacağını kabul ve taahhüt etmiştir.

Hakları olan ve yükümleri bulunan varlıklar ve birlikler ise, hukuk bakımından «k i ş i» sayılmaktadırlar. Kişilerin haklarını kullanmalarından murat edilen ise, hukuki sonuç yaratacak surette iradelerini belirtmeleridir.

C) Şeyler (= E ş y a) :

Görülüyor ki hukukçunun, «ş e y» ile «k i ş i» arasında, temelde bir ayırım yapması zorunludur : Hukukçunun gözünde «ş e y», nesnel ya da soyut olarak, kendi yararına olmak üzere

bireyle herhangi bir şekilde irtibatlandırılabilen bir «v a r l ı k»-
tır ¹¹⁰ ki bu durumda çok defa, belirli koşullar altında bir «k i Ő i»-
nin o «Ő e y»den, hukukun himayesi altında yararlanması sonu-
cu ile karşılaşılır. Böylece insan denilen yaratık, hem etik ve psi-
kolojik bakımdan ve hem de hukukî bakımdan «k i Ő i» olarak
karşımıza çıkmaktadır. Yalnız, psikolojik ve etik kişiliğin her za-
man ve her yerde hukukî kişiliği de getirdiği veya onunla tamam-
landığı gibi bir sonuçla karşılaşılacağı düşünülmemelidir : Psiko-
lojik ve etik bakımdan kişi sayılan insanların, hukukî bakımdan
kişi sayılmadıkları uzun bir devre, insanlık tarihindeki yerini mu-
hafaza etmektedir. Filhakika, bir esir veya köle, efendisine ya da
sahibine bağlı ve onun mamelekinin bir parçası sayıldığı sürece,
hukukî açıdan bir kişi değil, sadece bir «Ő e y» sayılmakta idi.

D) Kişiler :

Böyle hukuk bilimi sözlüğünde «e Ő y a» teriminin nasıl tek-
nik bir anlamı içerdiğini gösterebildik sanırım. Hukukda kişi te-
rim ve kavramının da buna benezer bir teknik, şekilsel anlamı mev-
cut bulunmaktadır. Yukarda da değinildiği gibi, başka bakımlardan
(p s i k o l o j i k , e t i k , f i z y o l o j i k v s.,) *kişi* sayılanla-
rın hukuk bakımından da mutlaka kişi olarak kabul edilmeleri ge-
rekmemektedir. Örneğin, yine yukarda değinildiği üzere, köle ya
da esirin kişi sayılmasına imkan yoktur; çünkü bunların hukuk ta-
rafından tanınmış bir «h a k»ları olmadığı gibi, bunun sağlanma-
sında üstün Devlet kudretine başvurulması da pek tabii söz konu-
su değildir ¹¹⁰.

Yukardaki tablonun tersi de bazan geçerli olabilmektedir : As-
lında «e Ő y a» sayılmaları gereken ve gerçekten de öyle olan pek
çok «Ő e y» vardır ki, bu defa bunların hukukun gözünde «k i -
Ő i» sayıldıklarına tanık olmaktayız; hatta kişi sayılmalarının do-
ğal sonucu olarak bunların, haklarının ve ödevlerinin bulunduğu da
ileri sürülebilmektedir.

Hukuk açısından kişi sayılan şeyler konusunda bir az daha ile-
riye gittiğimizde şunu söylemek mümkün olur : *Kişi* sayılan *şey-
ler* arasında sadece nesnel, somut *şeylerin* yer aldığını sanmak da

¹¹⁰ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 33'den naklen : POLLOCK : «First Book of
Jurisprudence», chap. VI.

^{110a} WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 34.

artık yersiz bir kısıtlamadan ibarettir; pek çok tinsel, soyut şey dahi, hak ve ödevlere sahip kılınarak, kişi kategorisinde düşünülebilmekte ve orada yer alabilmektedir. Bu nokta ve eriştiğimiz bu genişletilmiş sonuç aslında çok önemlidir : Daha evvel de belirttiğimiz gibi, bir soyutlamadan ibaret bulunan Devlet'in kişi sayılmasında, tinsel ve soyut şeylerin de kişi olarak kabul edilebilmesi, ele alınması gerekli bir ön-sorunun çözümü niteliği taşımaktadır ¹¹¹.

Kişilik konusunda açıklanması gerekli başka önemli noktalar da var : Bir insanın, yani bir gerçek kişinin hukukî kişiliğinden söz edildiğinde, onun moral ve psikolojik kişiliğinin sorun yaratacak bir mahiyeti yoktur. Gerçek kişinin hukukî kişiliğine, psikolojik ve moral kişilik tekaddüm eder. Hukukî kişiliğin gerçek kişilerin dışındaki varlıklara, örneğin bir şey'e veya bir gruba vb., tanınması halinde ise, pek tabii bu defa, bu varlıklara hukukî kişilik izafesi onların psikolojik ve moral bakımlardan da kişi sayıldıkları anlamına kesinlikle gelmez. Şu varki bu durumda, yani anılan nitelikteki varlıklara da hukukî kişilik izafesi halinde, bunlara, moral ve psikolojik kişiliklerinin yokluğuna rağmen hukukî kişilik tanınması, aslında hukukî kişiliğin yapay bir kişilikten ibaret bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuca şaşmamak gerekir; çünkü, gerçek kişinin hukukî kişiliği de aslında, bir soyutlamadan ibarettir : Gerçek kişinin hukukî kişiliği, gerçek değil, yapay bir kişiliktir.

Sonucu şu şekilde belirlemek mümkün : Gerçek kişinin hukukî kişiliği ile, kendilerine hukukî anlamda kişilik izafe edilen şeylerin ve grupların kişilikleri arasında yapaylık bakımından bir ayırım yapmak gereksizdir. Her iki kişilik nev'i de, yapaydır ¹¹².

Hukukçu, kendi düşüncesinin mantıksal zincirini izleyerek, bu zincir içinde bir tutarlık sağlamak için gerçek kişiye hukukî kişilik izafesi ve hukukî kişiliği bulunan eşya ve grupların ise yapay birer kişilikleri bulunduğu yollu soyutlamalar yaratıp bunların geçerliklerini kabul etmiştir, denilebilir.

¹¹¹ WILLOUGHBY, (age. aynı yerde) hukukî kişilik kavramının en geçerli tanımının Michoud tarafından yapıldığını özellikle belirlemekte ve bu ünlü yazara atıfta bulunmaktadır (Michoud : La théorie de la personnalité morale, vol. I, p. 7).

¹¹² «In truth, however, the legal personality of the so-called natural person is as artificial as is that of the thing or group which is personified» (WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 34).

E) Tüzel Kişiler :

Hukukî kişiler arasında bir bakıma en önemli olanları, doğal ya da gerçek bir kişilikleri bulunmamasına rağmen, işte bu tüzel kişiler teşkil etmektedir ¹¹³.

Bilindiği gibi, mevcudiyetleri doğrudan doğruya Devlet tarafından sağlanan veya kişilik iktisaplarına Devlet'ce izin verilen bir kısım hukukî varlıklara «tüzel kişiler» adı verilmektedir ¹¹⁴. Burada ele alınması düşünülen tüzel kişilerden, özellikle kamu hukuku tüzel kişiliklerinin murat edildiği belirtilmelidir. Gerçi özel hukuk tüzel kişilerinin de, tüzel kişi olmak nitelikleri bu yolda bir Devlet tanınmasının ve izninin mevcudiyetine bağlıdır; ama kabul etmek gerekirken, yukarıda yer alan tüzel kişi tanımına asıl uygun olanı, kamu hukuku tüzel kişisidir. Yine bilindiği gibi bu tüzel kişiler, bir takım haklara sahiptirler ve bunların bazı ödevleri vardır. Tüzel kişiler sözleşmeye dayalı ilişkiler dahil, birbirleri ile ve diğer gerçek kişilerle çeşitli ve karşılıklı hukuki muamelelerde bulunabilirler. Bunların, kendilerini meydana getiren, örneğin kurucu ortak niteliği taşıyan gerçek kişilerden ayrı bir kişilikleri mevcuttur. Hatta şu dahi söylenebilir : Bir çok durumlarda, örneğin pay sahiplerini (meselâ bir anonim şirkette) bu tüzel kişiliğin tasarruflarından dolayı sorumlu kılmaya imkân bulunmadığı gibi, aynı şekilde, bu tüzel kişiliğin kurucusu ve yöneticisi durumunda bulunan bireylerin, doğrudan doğruya tüzel kişiliğe atfen hareket ederek ittihaz eylemedikleri tasarruflarından dolayı, tüzel kişiliği sorumlu saymaya da imkân yoktur. Bütün bu açıklamalar ve benzerleri açıkça göstermektedir ki, tüzel kişilerin, kendilerini oluşturan gerçek kişilerininkinden ayrı birer kişilikleri mevcuttur.

Tüzel kişilerin «kişilikleri» üzerinde bu kadar uzun ve ısrarlı bir şekilde durmamızın nedeni açıktır : Olağan bir tüzel kişinin kişiliği ile, Devlet denilen soyutlamanın hukukî kişiliği arasında mahiyet, doku, nesic bakımından bir ayırım yapmak gereksizdir. Devlet'in temsil ettiği tüzel kişilik de, aynen diğer tüzel kişiler gibi, bir takım haklara sahip sayılmakta ve bunların yanı sıra

¹¹³ ÖZSUNAY, Ergun : «Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler», İÜHF. yayını, İstanbul, 1969, (2. bası) s. 1-13.

¹¹⁴ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 35.

ödevlerinin de mevcut olduğu kabul edilmektedir. Devlet de bu anlamda bir hukukî kişiliktir ¹¹⁵.

Hemen belirtilmelidir ki, doku ve mahiyet bakımından olağan tüzel kişinin kişiliği ile Devlet'in ki arasında bir ayırım yapma gereği olmamasına rağmen, başka bakımlardan ve yönlerden, her iki si arasında çok önemli ayrılıklar vardır : Bu ayrılıklar, olağan tüzel kişi ile Devlet'e tanınan yetkilerin sınırları ve bu yetkilerin aslı kaynağı bakımından özellikle söz konusu olmaktadır :

Devlet öyle bir kişiliğe sahiptir ki, bu kişilik hukuki bakımdan en üstün yetkiye malik bulunmaktadır ve bu yetkiyi kullanan kişiliğin iradesinin üstünlüğüne de ayrıca inanılmaktadır. İşte, hukuken en üstün yetkiye sahip ve üstün bir iradesi bulunan Devlet'in bu kudret ve selahiyetinin *aslî* olduğu, yani bir başka kaynaktan gelmediği, özellikle tebarüz ettirilmelidir. Diğer tüzel kişiler ise, hukukî bakımdan hayatiyetlerini Devlet'e borçlu oldukları gibi, iktidarlarının ya da yetkilerinin aslı kaynağı da kendilerinde olmayıp, bizzat Devlet'te bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak bu tüzel kişilerin ne sınırsız bir hukukî yetkileri vardır ve ne de iradelerinin üstünlüğünden söz edilebilir...

Özetlemek gerekirse, hukukçunun nazarında «k i ş i» hakları bulunan ve onun yanı sıra görevleri ve borçları olan bir varlıktır. Devlet de bir kişidir; yani hakları ve ödevleri vardır. Yalnız Devlet, aslı kudret ve yetkiye sahiptir. Bu nedenle Devlet hak ve ödevlerini bizzat kendisi tavin ve tesbit eder; bu durum keyfilik ve akla aykırılık sayılmamalıdır. Devlet'i kişi olarak başka bir türlü açıklamamanın yolu yoktur. Gerçekten Devlet kendi hak ve görevlerini bizzat yaratıp belirleyen üstün bir varlıktır. Anayasal kuralların niteliği ile Devlet ile hükümet arasındaki ayırım hatırlanırsa, Devlet'in bu tür anlaşılışından korkacak bir yan da kalmaz.

Devlet'in hukuksal kişiliği, günlük hukuk uygulamasında, davacı ve davalı olarak karşımıza çıkması ile de ayrıca belirginleşmektedir : Devlet, kendisinden çeşitli ve daha çok para ile ölçülebilir dilemlerini dava ve vargı yoluna giderek isteyen kimselerin karşısına hemen her gün *davalı* sıfatıyla çıkmaktadır. Devlet'in davacı olduğu davaların da sayısız az değildir. Davacı olma ve dava edilebil-

¹¹⁵ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 36, 37.

me, ilgili hukuk dalındaki adı ile «h u s u m e t e h l i y e t i» Devlet'in «k i Ő i l i ğ i» konusunda uygulamada bir tereddüdün mevcut olmadığını kanıtlar. Bu arada Devlet'in bir takım taşınmazların özel hukuk hükümlerine göre maliki sıfatiyle bir tarafta yer aldığı uyuşmazlıklar ile daha çok karma görünümdeki ekonomik Devlet teşebbüs ve kuruluşlarının çekişmeli yargı işlerinde de davalı ve davacı olduğu, olabildiği hatırlanmalıdır. Bu ve benzeri durumlarda Devlet, daha ziyade bir özel hukuk tüzel kişisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet'in hukukî kişiliğinin, özel hukuktaki görünümü bir yana, asıl Kamu Hukuku alanında daha belirgin olduğu muhakkaktır. Gerçekten, özel hukuk alanında daha çok, özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerinin kendi aralarındaki ilişkilerin kurallara bağlanması söz konusudur ve modern siyasal toplumda bu kurallar yine Devlet'ten ve onun üstün kudretinden kaynağını alır. Şu kadar ki, özel hukuk tarafından düzenlenen ilişkiler alanında Devlet, kişilik olarak daha çok düzenleyici ve yerine göre de zorla uygulayıcı bir rol ifa eyler. Bu alana özel hukuk adının verilmesinin bir nedeni de budur. Özel hukuk kesiminin dışında kalan, yani Kamu Hukuku alanında yer alan kurallar ise, ya Devlet yapısının kuruluşuna, hükümetin oluşumuna ve yetkilerinin sınırlandırılmasına ve bu hükümetin hangi yetkilerle ne dereceye kadar donatılacağına, ya da Devlet ile birey arasında beliren ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin kurallardır. Kamu Hukuku ve Özel Hukuk olarak gerçekliğini bugün bile yitirmeyen ayrımında, özel hukuk alanında yer alan ilişkilerde, ilgili taraflar, gerçek ya da tüzel, fakat daima özel kişilerdir. Bu alanda Devlet'e düşen görev ise, daha ziyade arabuluculuktan, hakemlikten ibarettir. Kamu hukuku alanında da Devlet'in arabuluculuk yaptığı, çok defa izlenebilir. Şu var ki bu alanda Devlet, hemen her defasında, ilgili taraflardan birisini teşkil eder.

F) Hukukî Kişiliğın İradesi :

Hukukî bir kişiliğın bir hakkını kullanmasının, iradesini açığa vurması suretiyle mümkün olabileceği genellikle kabul edilmiş bir yargıdır¹¹⁶.

İradesini belirlemesi beklenen hukukî kişinin, aynı zamanda bir gerçek kişi olması halinde, mesele yoktur. Gerçek hukukî ki-

¹¹⁶ WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 38.

şi, gerçek kişiliğinin bir unsurunu teşkil eden iradesini izhar ederek haklarını kullanır ve bunda yadırganacak bir taraf yoktur.

Öte yandan, özel hukukta, vasinin, vesayet altında bulunan kimse ya da mahcur adına iradesini izhar etmesi, veya velinin, velayeti altında bulunanlara izafeten hareket etmesi, tasarruflarda bulunması hallerine rastlandığı da hatırlanmalıdır. Bütün bu durumlarda, temsilcinin, vasinin ya da velinin kendi adına değil, temsil ettiği, velayeti veya vesayeti altında bulunan kimse adına hareket ettiği, tasarrufta bulunduğu *farzolunur*.

Grupların ya da bireylerden oluşmuş toplulukların hukukî kişi olarak karşımıza çıktıkları durumlarda ise, bu kişilerin hukukî iradelerinin izharı, haklarına sahip çıkıp kullanabilmeleri ve borç altına sokulabilmeleri için çözümü gerekli bir ön sorun niteliği kazanır. Bu tür kişilerin, gerçek hukukî kişiler gibi, bireysel iradelerini açıklamak olanağı mevcut değildir. Bunun yerine, bu tür tüzel kişiliğin yetkili temsilcilerinin yukarıda ilişilen iradenin izharı görevini ifa eyledikleri bilinmektedir.

Devlet söz konusu olduğunda, yine aynı zorunlulukla karşılaşmaktayız : Devlet'in de iradesini açıklaması gerekmektedir. Devlet'lerin hukuksal sonuç doğuracak şekilde iradelerini izhar etmeleri, yasama organları ile, hükümetleri aracılığı ile mümkün olabilmektedir.¹¹⁷ bu hukukî iradeler, (y a s a l a r v e e m i r n i t e l i ğ i n d e k i h e r t ü r l ü k a r a r l a r) yargıçlar ve yöneticilerin uygulamaları ile yürürlük ve geçerlik kazanmaktadır. Böylece denilebilir ki, aslında psikolojik bir vetirenin, karar-verme sürecinin doğal bir ürünü olarak ortaya çıkan siyasalar, bir bakıma, Devlet iradesi olarak açıklanılmaya mezu kılınan bireysel iradelerin tercihlerinden ibaret bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Devlet yönetiminin, yönetilenlerin istek ve amaçlarına uygun olması ilkesinin benimsendiği siyasal yapılarda, bir adım daha atıp, şu söylenebilir. Geniş anlamda demokratik sayılan bu Devletlerde genel siyasaları belirleyen kimselerin iradeleri, yönetilenlerin iradeleri ile uygunluk halindedir; ya da bu iradeler arasında asgarî bir uygunluğun mevcudiyeti aranır. Bazı durumlarda ise, siyasaların, yönetilenlerin tüm istek ve amaçlarına tercüman olduğu dahi ileri sürülebilir. Her ne olursa olsun, bütün bu durumlarda, Devlet

¹¹⁷ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 39.

iradesinin muhtevası ve görünümü, doğrudan doğruya Devlet adına irade ızhârına yetkili kılınan kimselerin iradelerinden ibaret sayılmak gerekir. Yalnız burada şu önemli ayrımı unutmamak lâzımdır : Devlet adına irade ızhârına yetkili kılınan kişiler, hukukî bakımdan iki ayrı kişiliğe sahip sayılabilirler : Bu kimseler, özel ilişkiler ve kendi aralarındaki münasebetler bakımından gerçek, özel hukukî kişiler niteliğinde olup, herkes gibi onlar da haklara sahiptirler ve borç altına girebilirler. Aynı kişilerin, kamusal ve resmî yetkilerini kullanmaları söz konusu olduğunda ise, bunların artık Devlet'in eli ve dili olarak hareket ettiklerini kabul eylemek icap eder. Başka deyişle Devlet, ancak bunların aracılığı ile hareket eder, konuşur ve asıl önemlisi, Devlet'in iradesinin belirtilmesi bunlar sayesinde mümkün olabilir. Yine aynı kimseler, belirli sınırlar içinde kalmak kaydı ile, Devlet'in emirlerinin geçerliğini ve uygulanmasını da sağlamış olurlar. Anayasal yönetim şekline sahip bütün Devletlerde ise, her kamusal görevlinin Devlet adına hareket etmeye mezuun kılındığı yetki alanının sınırları itinalı bir şekilde belirtilmiştir ve bu kamusal görevlilerin, sözü edilen sınırlarının dışına taşan tasarruflarının artık Devlet için sorumluluk yaratması ihtimali de ortadan kaldırılabilmiştir. Buradaki incelik şudur : Kamusal görevlinin yetki alanı dışına taşması ihtimalinin kesinlikle ortadan kaldırılmasına tabiî imkân yoktur; ama yetki alanı dışına taşarak tasarruf itihaz eden görevli, bizzat ve şahsen sorumlu olur; buradaki sorumluluk, tıpkı bir özel kişinin kendi tasarruf ve davranışından doğan sorumluluğa benzer. Sadece, tamamen otokratik hatta totaliter sayılabilecek yöneticilerin resmî ve şekilsel irade ızhârlarının çok geniş bir takdir hakkı ile birlikte uygulamaya aktarılması hallerinde, ancak bunların kişisel ve özel iradelerinin, adına hareket ettikleri Devlet'in iradesinden ayrı sayılamayacağı sonucu ile karşılaşılması düşünülebilir. Bu sonuç bakımından, yöneticilerinin irade ızhârlarının, kişisel veya kamusal nitelikte olmasının anlaşılmasındaki güçlüğü bakarak, totaliter yapıların, bu noktada da monist bir görünümde bulduklarını iddia etmek olanağı mevcuttur.

Bütün bu yorum ve analizler, Devlet'in soyut, yapay ve bunlara bağlı olarak hukukî kişiliği anlayışının benimsenmesi zorunluluğunu bir kere daha ortaya koymaktadır; bununla beraber, Devlet'ten *gerçek kişi* olarak söz edenler de çıkmamış değildir.

G) «Gerçek Kişi» Olarak Devlet¹¹⁸ :

Orta Çağ kilise hukukunda bireylerin meydana getirdikleri toplulukların ve bu arada Devlet'in fiktif, yapay bir kişiliğe (= *persona ficta*) sahip olduğu görüşü hâkimdi; bu düşünce XIX. Yüzyılın ilk yarısında özellikle Savigny tarafından geliştirilmiş ve XX. Yüzyıl hukukçularının çoğunluğu tarafından da benimsenmiştir. Bu arada batı hukuk düşüncesinde Savigny'nin görüşlerinin reddi yolunda fikirlerin de ortaya atıldığını görüyoruz : Savigny'nin fikirlerinin geçerli olmadığı, Devlet'e bir «*persona ficta*» nazarı ile bakmanın, gerçekliğin inkarı sayılacağı ileri sürülmüştür. Tüzel kişilere, yapay kişilik sahibi kuruluşlar olarak değil «*gerçek kişi*» olarak bakılması gerektiğini savunan hukuk kuramcılar arasında, özellikle, Almanya'da Gierke'den, İngiltere'de ise Maitland'dan söz etmek mümkündür. Gierke ve Maitland'a göre, bütün tüzel kişiler, hatta amaçlarda beraberlik ve yarar ortaklığına dayanan tüm insan grupları, hayatiyetlerini Devlet'e borçlu olsunlar veya olmasınlar, aslında *gerçek* kişilerdir.

Maitland, Gierke'nin «*Genossenschaftsrecht*» adlı yapıtının İngilizce çevirisine yazdığı ön-sözde, tüzel kişinin gerçekliğini şu şekilde ifade etmektedir :

«O bir fiksiyon, ya da sembol veya «Devlet makinesinin bir parçası değil «dir; hatta, bireylere takılan kollektif bir addan ibaret bulunduğu da «söylenemez. O (= tüzel kişi), yaşayan «bir organizma, gerçek bir kişidir ki, «bunun kendine özgü bir vücudu, organları ve iradesi mevcuttur. Kendi «iradesini bizzat ızhar eder ve kendi «istek ve kararlarına uygun davranış «larda bulunur. Organlarını teşkil eden «kimselerin iradeleri, aynı zamanda «bu gerçek kişiliğin de iradesidir; bu «kimseler, adeta tüzel kişiliğin ağızı,

¹¹⁸ WILLOUGHBY, W. W. : *age.* s. 40; WILLOUGHBY'dan naklen (avını ver-de) VARSEILLES-SOMMIERES : «*Les personnes morales*», CARTER, J. T. : «*The Nature of Corporation as a Legal Entity*»; OKANDAN, R. G. : *age.* s. 852-865. AKBAY, Muvaffak : *age.* s. 476-498.

«beyni ve elleri hükmündedir. Bu anlamda tüzel kişi, fiktif bir varlık «değil, bir grup-kişidir ve onun «iradesi de bir grup-iradesidir...»¹¹⁹

Maitland'ın ifade ettiği gibi, Gierke'nin bu gerçek kişilik kuramı, aynen Devlet'e de uygulanmakta, onun da canlı ve gerçek bir varlığı bulunduğu, bu varlığın ortaya koyduğu kişiliğin de, yine bir gerçek kişilik olduğu ileri sürülmektedir. Hatta daha da ileri gidilerek, Devlet bir anlamda gerçek şahıs sayılmakta, tüm gerçek kişilerin olduğu gibi, Devlet'in de bir iradesinin mevcudiyetinden bahsolunmaktadır. Şu kadar ki, Devlet'in iradesi, kendisini teşkil ve ifade eyleyen kolektiviyete has bir iradedir.

Devlet kişiliğinin gerçekliğini savunan görüşler, ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu tenkitleri ileri sürenlerin başında yine Léon Duguit gelir. Duguit'nin ifadesi ile, Devlet'in kendine özgü bir iradesi bulunduğunu kabul etmek imkânsızdır; çünkü Devlet iradesi denilen şey, aslında, idare edenlerin bireysel iradelerinden ibarettir. Aynı şekilde, kolektivitinin organları tarafından ızhar olunan iradeler de, bu organları oluşturan bireylerin kendi iradelerinden ibaret olup, bunlara aynı zamanda Devlet'in iradesi nazarı ile bakılması doğru değildir, denilmektedir¹²⁰.

Gerçek kişi kuramını, görünüşteki basitliğine ve hatta aşırı bir benzeşimden hareket etmesine bakarak, ters ya da negatif değer yargılarına konu kılmamak gerekir. Unutulmamalıdır ki, Gierke ve Maitland'ın görüşleri, modern toplumsal yapının plüralist görünümünü açıklayan kuramlardan hemen önce ortaya atılmış ve bu görüşler «p l ü r a l i z m» denilen bu gerçekçi anlayışa kaynaklık etmişti : Gerçek kişi, kolektif varlık ve benzeri kavram ve anlayışların benimsenmesi suretiyle, toplumsal yapı içinde yer alan grup gerçekliklerinin farkına varılmış ve bu grupların veya sosyal ünitelerin kendilerine özgü ve bağımsız bir yaşamları bulunduğu, mevcudiyetlerini ve hayatîyetlerini Devlet'e borçlu bulunmadıkları sonucuna ulaşılmıştır; görülmektedir ki bütün bunlar ve benzerleri, önemli sonuçlardır ve bunların «g e r ç e k k i ş i» anlayışı ile organik ilişkileri vardır.

¹¹⁹ WILLOUGHBY, W. W. : age. s. 40'dan naklen MAITLAND : «Political Theories of the Middle Ages», p. XXVI.

¹²⁰ OKANDAN, R. G. : age. s. 862.

H) Devlet'in Kişiliği Konusunda Realist Teori :

Realist teorinin başta gelen temsilcisi L. Duguit'ye göre, kişilik ancak, bilinç ve iradenin mevcut olduğu yerde bulunabilir. Kollektivenin bir bilinç ve iradesinin mevcut olduğundan bahsedilemez. Aslında Devlet'in iradesi diye de bir şey yoktur. Bu nedendir ki, Devlet'i mahiyeti itibarıyla, bir kişilik, hak sahibi saymaya imkan bulunamaz. Devlet'in iradesi, gerçeklikte, iktidarı ellerinde bulunduranların, idare edenlerin iradeleridir. Kollektif irade denen şey, gerçeklikte savunulması imkansız bir hayalden ibaret olup çürük bir hipotezdir.

Devlet'in ancak organlarının mevcudiyeti sayesinde bir varlık olarak hayatini devam ettireceğini savunan Duguit'ye bakılırsa, Devlet'in bir an için dahi organlarından soyutlanarak düşünülmesi yoluna gidilirse, ortada Devlet diye bir şey kaldığını iddia etmek olanağı da bulunamaz. Devlet, ancak organları ile birlikte düşünüldüğü takdirde vardır. Bu sebeple, Devlet'in kişiliğe sahip bağımsız bir varlık oluşu bir gerçekliğin ifadesi değil, sadece bir farazi-yeden ibarettir. Duguit, bu sonuçtan hareketle, bir bakıma işi yalnızlaştırmakta ve Devlet denilince bir takım fiktif varlıklar ya da kişilikler arama çabası yerine, onun sadece idare edenlerle idare edilenler arasındaki farklılaşmadan ibaret bir *olgu* niteliğini belirtmekle yetinmektedir. Başka deyişle, Devlet, idare edenler denilen ve fiilen iktidara sahip olan bireylerin bizzat kendileridir. Devlet denilince akla gelmesi icap eden de, yapay bir kişilik değil, fiilen iktidarı kullanan kimselerin kişilikleridir. Devlet, işte bu sözü edilen gerçek kişilerden ibarettir¹²¹.

Devlet'in (h u k u k î v e y a b a ş k a t ü r l ü) bir kişiliği bulunduğunu kabule yanaşmayan, bunu reddeden realist teori de eleştirilere uğramıştır. Önce şunu belirtelim ki, realist teorinin, adından da anlaşılacağı gibi, bir gerçekçi yanının bulunduğu inkâr edilemez. Ama teorinin içerdiği bu gerçeklik, devim yerinde ise, daraltılmış ve buna bağlı olarak tehlikeli bir gerçekliktir. Her tür iktidar yapısında olduğu gibi, Devlet kurumsal yapısında da, gerçek kişilerin iktidar yerinde oldukları ve iktidarı da onların kullandığı inkâr edilemez; su var ki bu kullanım ve konum, daraltılarak, salt kişisel acıdan vevâ fizik bir görünüm olarak takdim edilemez : Devlet'te iktidarı kullananlar, Devlet iktidarını kullan-

¹²¹ OKANDAN, R. G. : *age.* s. 874 vd.

maktadırlar; bu iktidar, kapsam ve niteliği değişik bir iktidardır ve özellikle yönetim yerinden uzaklaşanların onu kullanmaları söz konusu değildir. Realist teori aynı zamanda tehlikelidir, dedik; çünkü daraltılmış bir gerçekliğin belirlenmesi uğruna, Devlet'in örneğin «h u k u k î g e r ç e k l i ğ i n i» inkâr etmektedir. Devlet'in kişiliğinin, aslında bir hukukî gerçeklik olduğunu ve her hukukî gerçeklik gibi soyut yanının bulunduğunu belirtmiştik. Soyut gerçeklerin de bulunabileceğini kabul ettikten sonra, Devlet'in hukukî kişiliğini de kabul etmek kolay ve mümkündür. Nesnel gerçekliklerle, hukuki realiteleri, maddî varlıkla hukukî varlığı, fizik (v e y a f i z y o l o j i k) kişilikle hukukî kişiliği birbirine karıştırmamak lâzımdır. Fizik dünyada Devlet-kışi diye bir varlığın mevcut olmadığı, fizik âlemde yalnız nesnel varlıkların yer aldığı malûmdur; fakat, Devlet'in soyut bir varlık, hukukî bir mevcudiyet ve hukuk âlemi içinde yer alan bir varlık olduğu da muhakkaktır. Hukuk âleminde, hukuksal ilişkiler alanında Devlet, aktif ve pasif süje olarak yer almaktadır. Haklardan istifade eden ve onları kullanan Devlet'e çaresiz bir hukukî ehliyet tanımak ve dolayısıyla ona bir hukukî kişilik izafe eylemek gerekmiştir.

Kaldı ki, insanın hukukî kişiliğinin de, zaruretlerin sonucu olarak, yapay ve soyut bir kişilik şeklinde ortaya çıktığını daha önce belirlediğimiz hatırlanacak olursa, Devlet söz konusu olduğunda, O'na da aynı uygulamanın yapılması sonucunda, soyut, yapay bir hukukî kişilik tanımının pek yadırganacak bir tarafı da yoktur.

Sonuç olarak, Devlet'in gerçek kişiler gibi, kendine özgü bir iradesinin olmamasının, onun kişi sayılmasına mani olacağı yolundaki realist teori, bu iddiasında sanırız ki pek tutarlı sayılamaz: Bir defa, Devlet'in kişi sayılmasını, mutlaka gerçek kişiler gibi iradesi olmasına bağlamak doğru değildir. Gerçek kişiler için dahi, irade yokluğu veya sakatlığı hallerinde, tam bir kişilik kaybının söz konusu olmadığı ayrıca hatırlanmalıdır. Kısacası, Devlet'in kendine özgü bir iradeye malik bulunmaması onun bir hukukî kişiliğe sahip sayılmasına engel teşkil etmez.

İ) S o n u ç :

Bütün bu açıklamaların bizi, Devlet'in kişiliği konusunda ulaştırabileceği sonuçlar¹²² neler olabilir?

¹²² OKANDAN, R. G. : age. s. 881-896.

a. — Devlet'in Tinsel Kişiliği :

Çok yönlü ve yanlı, karmaşık bir olgu görünümündeki Devlet yapısının, sosyal gerçeklikte yer alan kesimi bakımından, insanların bir araya gelmesinden oluşmuş bir topluluk, birlik sayılmasında bir sakınca yoktur. Gerçekten Devlet, herşeyden evvel bir insan grupmanıdır. Bugün Devlet denildiğinde aklımıza hemen fizik, doğal ve gerçek kişilerden meydana gelmiş bir topluluğun gelmesinin nedeni de budur.

Şu var ki, Devlet'in bir de, bu görülen gerçek kişiler topluluğunun ötesinde, kavramsal ve soyutlama ile ilgili yanı vardır. Bu noktada, başlangıçta değindiğimiz Devlet'in bir soyutlamadan ibaret bulunduğu yolundaki açıklamalarımız hatırlanmalıdır : Gerçekten, Devlet'i meydana getiren unsurlar *i n s a n t o p l u l u ğ u, ü l k e, i k t i d a r v b.,)* genellikle somut ve nesnel şeyler oldukları halde, bunların bir araya gelmesinden oluşan yapı, yani Devlet, hiç de somut, nesnel bir varlık değildir. Devlet, bu bakımdan, tinsel bir varlık olarak kabul edilmelidir; bu varlık aynı zamanda devamlılık ve bütünlük göstermektedir.

Bütün bunlardan çıkarılabilen sonuç şudur : Devlet, nesnel varlıklardan oluşmasına, onları temsil etmesine rağmen, bu kendisini oluşturan unsurlardan ayrı bir sosyal realite, pozitif bir vakıa niteliğindedir; ama bunu, fizik ve nesnel bir realite olarak değil, 't i n s e l' bir realite olarak anlamak gerekir.

Devlet'in bu tinsel gerçekliğini, daha belirli olması nedeniyle 't i n s e l k i ş i l i k' olarak ifade etmek gerekir. Bu tinsel kişiliğin, aynı zamanda hukuki bir kişilik teşkil ettiğinden de şüphe edilemez; çünkü, meydana çıkan bu tinsel varlık (D e v l e t), bir takım haklara sahiptir; bunları kullanır ve bazı görevleri yerine getirmek, borçları eda etmekle yükümlüdür.

b. — Devlet'in Hukukî Kişiliği :

Bu noktadan itibaren, Devlet'in tinsel kişiliği, onun hukuki kişiliğine dönüşmüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında, Devlet'in tinsel ve hukuki kişilikleri birbiriyle kaynaşmış, iç içe girmiş durumdadır. Bir bakıma, hukuki kişilik, Devlet'in tinsel kişi olmasının doğal bir sonucudur da denilebilir..

Devlet'in hukuki kişiliği demek, onun tinsel kişiliğinin hukuk bakımından da tanınması demektir. Nasıl gerçek kişilerin aslında

olunmuş ise, aynı şekilde, Devlet'e de hukukî kişilik yine hukuk tarafından tanınmaktadır. Yalnız burada şu önemli ayrılığı belirleyen nokta ile karşılaşmaktayız : Devlet hukukî kişiliğini pozitif hukuka borçlu değildir. Hukukun Devlet kişiliğini tanıması, onun bunu bahsetmesi anlamına gelmez. Devlet pozitif hukuku bizzat yaratır. Kendi yarattığı hukukun Devlet'e hukukî kişilik bahsetmesi de pek tabii düşünülemez. Bir bakıma, pozitif hukuk, aslında mevcut olan Devlet'in tinsel ve hukukî kişiliğini teyitten öteye bir görev ifa etmiş de değildir.

Biliyoruz ki Devlet'in hukukî kişiliğini kabul etmek, bir zorunluluğun sonucudur : Devlet, ancak kendisine hukukî bir kişilik tanıdığı takdirde, gerek kendisini meydana getiren unsurlar ve gerekse dış âlemdeki hak sùjeleri ile olan ilişkilerini açıklamak ve bir düzene sokabilmek olanağına kavuşabilmektedir.

c. — Kişilikler Bakımından Devlet Yapısının Çoğulcu Görünümü :

Şimdiye dek bir kaç defa belirlediğimiz gibi, toplumsal yapı bir mozaik görünümündedir ve bu doku içinde toplumsal sınıflardan, gruplara, birliklere, devamlı ve geçici topluluklara, sendikalara, partilere vb., değin pek çok *s o s y a l ü n i t e'* yer alır. Bütün bu üniteler, sosyolojik bakımdan Devlet yapısının oluşumuna katıldıkları gibi, Devlet'in hukukî kişiliği söz konusu olduğunda da bunların en azından belirli bir kesiminin, Devlet'inkine benzer hukukî kişiliklere kavuştukları tesbit olunabilmektedir. Gerçekten, toplumsal yapı, genel çerçevesi ve kaplımsallığı içinde Devlet'e dönüşürken, onun içerdiği sosyal üniteler de gayet ilginç bir benzer değişime uğramaktadırlar : Devlet yapısının hukukî kişilik kazanması sürecine paralel olarak, kollektivite içinde de, *genellikle*, bir kişileşme fenomeninin başlayıp devam ettiğine tanık olunulmaktadır (*Genellikle diyoruz; çünkü bu süreç içinde, kollektivitede yer alan bütün ünitelerin mutlaka hukukî kişilik kazanmalarını beklemek mümkün ve doğal değildir*). Demekki Devlet'in hukukî kişiliğinin yanı sıra, onun içerdiği sosyal ünitelerin bir kısmının da hukukî kişiliğe kavuşmaları sonucu ile karşılaşmaktayız. Bu oluşum, Devlet'in hukukî kişiliğinde bir kapsam daralmasına yol açmamaktadır. Devlet hukukî kişiliği itilariyle, kendi toplumsal yapısının içerdiği ünitelerin hukukî kişiliklerinin tamamını kapsamakta devam etmektedir. Bu

itibarla, Devlet'i tinsel ve hukukî şahıslar camiası olarak görmek de mümkündür.

d. — Devlet'in Hukukî Kişilikler Sıralamasındaki Yeri :

Devlet, toplumsal yapısının içerdiği sosyal ünitelerden hukukî kişiliğe sahip bulunanlarla olan ilişkisi bakımından, sadece onları kapsamakla kalmamakta ve fakat, aynı zamanda, hukukî kişilikler hiyerarşisinde en üstte ve zirvede yer almaktadır. Bu sonuç, görülmüyor ki, yukarda «c» de açıklanan sonuç ile sıkı sıkıya ilgilidir : Devlet'i bir tinsel ve hukukî şahıslar camiası olarak görmenin yanlış sayılmayacağına işaret etmiştik. Burada sözü edilen camia, gelişmiş güzel, bir düzen ve disiplin ile hiyerarşiden mahrum bir camia değildir. Devlet yapısı içinde yer alan ve onun çokcu görünümünü ortaya çıkartan bu tinsel ve hukukî şahıslar arasında bir sıralanma, bir düzenlilik hali mevcuttur. Devlet bu sözü edilen sıralanmada, en yukarda yani zirvede yer alır.

Aslına bakılırsa bu sonuç, «b u g ü n k ü d u r u m u n» tesbitinden ibarettir.

Yakın bir gelecekte de Devlet'in bu zirvedeki yerini bırakacağını gösteren emareler mevcut görünmemektedir.

AD DİZİNİ

- ABADAN, Y. 34.
ABBO, J. A. 51, 55, 62.
AKBAY, M. 33, 52, 58, 59, 79, 80, 82,
83, 84, 85, 88, 90, 92, 94, 97-102,
104, 106, 115, 138.
ANCEL, J. 101.
AYTÜR, M. 21.
- BARKER, E. 56.
BAŞGİL, A. F. 34, 96, 104.
BERELSON, B. 20.
BLUNTSCHLI, M. 38.
BOSSUET, J. B. 50.
- ÇARTER, J. T. 138.
CATLIN, C. E. G. 11.
COKER, F. W. 115.
CRICK, B. 12.
- DABIN, J. 24, 36.
DAHL, R. A. 3, 4, 7, 8.
DAVER, B. 1, 2, 11, 14, 23, 24, 50,
51, 56, 59, 60, 95.
DEUTSCH, K. W. 14, 85, 91, 94.
DUGUIT, L. 28, 98.
DURKHEIM, L. 71.
- EASTON, D. 9, 10, 19.
ELDERSVELD, S. 20.
ELKER, H. R. 14.
EMERSON, R. M. 39.
ERİM, N. 97.
EULAU, H. 20.
- FICHTE, J. G. 85.
FILMER, R. 49.
FİŞEK, H. 93.
FRIEDRICH, C. J. 19.
- GÖZE, A. 96, 100-102, 104, 105, 107.
- HEGEL, J. W. F. 55, 56.
HOBBES, T. 52, 53.
HUNTINGTON, S. P. 5, 21, 81.
- İBNİ HALDUN 58.
- JACOBSON, N. 19.
JANOWITZ, M. 20.
JELLINEK, G. 34, 47, 49, 74, 83, 88, 89.
JERING, R. von 55, 56.
JOHANNET, R. 85.
JOUVENEL, B. de 114.
- KAPANI, M. 124.
KAPLAN, A. 4, 6.
KELSEN, H. 28, 56, 57.
KOHN, H. 81.
KUBALI, H. N. 34.
- LABAND, P. 102.
LASKI, H. J. 51.
LASSWELL, H. D. 4, 6, 12, 13, 14,
15-17, 22, 23.
LERNER, D. 12.
LIPSON, L. 65, 66, 70.
LOCKE, J. 53, 55.

- MAITLAND, 139.
MALBERG, C. de 74, 122.
MANÇINI, 85.
MARX, K (ve ENGELS, F.) 62, 63
Mc CLOSKEY, R. 19.
Mc KEON, R. 51.
MERAY, S. L. 99.
MICHOD, 132.
MILL, J. S. 82.
MORGAN, L. H. 63,64.
MOSCA, G. 2.
MUMCU, A. 1.

NİZAMÜLMÜLK, 1.

OKANDAN, R. G. 33, 48, 52, 53, 60,
61, 73, 74, 77-79, 82, 92, 99, 104,
110, 112-115, 117, 119, 120, 122-
126, 138-141.
OPPENHEIMER, F. 58.

ÖZSUNAY, E. 133.

POLLOCK, 131.
POUND, R. 33.

RENAN, E. 76, 77, 83.
ROUSSEAU, J. J. 54, 55.
RUSSETT, B. M. 14.
RUSTOW, D. 81, 83.

ŞAN, C. 3.
SCHAFER, B. C. 81.
SIBLEY, M. C. 19.
SNYDER, L. 83.
St. AUGUSTINUS 50.
St. PAUL 50.

TOPÇUOĞLU, H. 99.
TREITSCHKE 85.
TRUMAN, D. B. 20, 25.
TUNAYA, T. Z. 99.

ULUOCAK, N. 93.
UZUNÇARŞILI, İ. H. 97.

VARSEILLES - SOMMIERES 138.
VILLENEUVE, M. de la 42, 48, 92, 97,
112.

YOUNG, R. 19:

WATKINS, F. M. 19.
WEBER, M. 3, 40.
WILLIOUGHBY, W. F. 36, 44, 45 .
WILLIOUGHBY, W. W. 11, 36, 48,
79, 92, 96, 114, 119, 121, 126,
127-129, 131-136, 138, 139.

KAVRAM DİZİNİ

Alt yapı, 62.
Aile Teorisi, 48.

Dar Anlamda Kamu Hukuku, 32.
Davranışçılık, 19.
Dayanışma duygusu, 7.
Değerlendirme, 19.

DEVLET —

- » ne'dir. 35.
- » ve Hukuk, 41.
- » — in kaynağı ve doğuşu, 47.
- » — in mahiyeti, 37
- » (Gerçek kişi olarak), 138.
- » — in Kurucu Unsurları, 110.
- » Kudreti (Devletin İktidar unsuru) 110-113.
- » İktidarının Kaynağı, 113.
- » Kişiliği, 125.
- » — in Genel Sosyal Kuramı, 33.
- » — in Genel Hukuki Kuramı, 34.
- » — in Öncül ve Nesnel Unsurları, 74.
- » — in Hukuki Kişiliği, 142.
- » — in İnsan unsuru, 75.
- » — in Tinsel Kişiliği, 142.

Dualizm, 28.

Egemenlik, 41-43, 112.
Ekonometri, 18.

Elit fenomeni, 24.

Geniş Anlamda Kamu Hukuku, 32, 35.
Gösterge, 21.
Gruplar ilişkisi, 24.

Halk demokrasisi (= Halk cumhuriyeti), 91.
Hukuki kişiliğin iradesi, 135.

İçgüdüsel Görüş, 51.
İktidar, (= kudret) ekonomisi, 41.
İlahî Kaynaklı Devlet Görüşü, 49.
İrade muhtariyeti, 28, 30.

Kamu Hukuku 27, 28, 30.
Katılma, 24.
Kan esası, 93.
Kitle haberleşmesi, 25.
Kollektif istek, 38.
Kollektif isteğin gerçekleştirilmesi, 39.
Kollektif güvenlik ve savunma, 69.
Kuvvet teorisi, 57.
Kültürel assimilation, 94.
Kişi, 128, 129.

Leviathan, 53.
Liderlik, 24.

Marjinal adam, 95.
Metafizik görüş, 55.
Millet, 76.

Millet tanımı, 77.
Milli irade, 115.
Monizm, 28.
Milliyet, 77.
Milliyetler Kuramı, 78, 84.

Organizmacı görüş, 59.
Ortak yarar, 71.
Oto-limitasyon, 55.

Öncül ve nesnel unsurlar, 74.
Özel hukuk, 28.

Politikometri, 18.
Prestij, 25.

Rol, 25.

Serbestlik alanları, 46.
Siyaset, 1.
Siyasal coğrafya, 100.
Siyasal karar, 25.
Siyaset çeşmesi, 1.
Sınıf devleti, 63.
Sınır-Unsur Kuramı, 105.
Sosyal Darwinizm, 58.
Sosyolojik hukuk anlayışı, 41.
Sınır-Unsur Kuramı, 105.
Sosyal Darwinizm, 58.
Sosyolojik hukuk anlayışı, 41.
Statü, 25.
Süje-Unsur Kuramı, 104.

Şeyler (= Eşya), 130.

Tabiat hali, 52, 53.
Tarihi maddecilik, 58.
Temel Norm, (= Grundgesetz), 57.
Toplum hali, 52.
Toplumsal Sözleşme Kuramı, 51.
Toprak esası, 93.
Trend, 21.
Tüzel kişiler, 133

Umumi Amme Hukuku, (=Genel
Kamu Hukuku) 33.
Umumi Devlet Teorisi, 33, 35. ,
Umumi İrade, 115.

Üretim İlişkileri, 58, 62.
Üst yapı, 62.
Üstün Aynı Hak (= Mülkiyet Hak-
k) Teorisi, 102.
Üstün mülkiyet (= Kuru Mülki-
yet), 108.

Vatandaş, 92.
Veri toplama, 18.

Yurtseverlik duygusu, 83.

Zecri ve üstün Devlet, Kudreti, 49.
Zoon politikon (= Siyasal hayvan),
51.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

I.— K i t a p l a r :

- ABBO, J. A. : Political Thought : Men and Ideas, Maryland ,1960.
- ABADAN, Y. : Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, Ankara, 1952.
- ACTON, J. E. D. : Essays on Freedom and Power, New York, 1955.
- AKBAY, M. : Umumi Amme Hukuku Dersleri, (3. Bası), Ankara, 1958.
- AKIN, İ. : Devlet Doktrinleri, İstanbul, 1962.
- ANCEL, J. : Géopolitique, Paris, 1938.
- ARSEL, İ. : Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara, 1955.
- BARKER, E. : Principles of Social and Political Theory, Oxford, 1951.
- BARKER, E. : Reflections on Government, New York, 1958.
- BARTHELEMY, J. : Précis de droit public, Paris 1937.
- BAŞGİL, A. F. : Esas Teşkilat Hukuku, Birinci Cilt, Birinci Fasikül, İstanbul, 1960.
- BIGNE DE
VILLENEUVE, M. : Traité Général de l'Etat, Paris, 1920.
- BLUNTSCHLI, M. : Theorie Générale de l'Etat, (Trad. M. A. Riedmatten) Paris, 1877.
- BURDEAU, G. : Traité de science politique, 7 Vol. Paris, 1949-1957.
- BURDEAU, G. : Manuel de droit public, Paris, 1948.
- CARRE DE
MALBERG, R. : Contribution à la Théorie Générale de l'Etat, 2 Vol. Paris, 1920-1922.

- COHEN, H. E. : **Recent Theories of Sovereignty**, Chicago, 1937.
- COKER, F. W. : **Readings in Political Philosophy**, New York, 1938.
- CRICK, B. : **The American Science of Politics**, Berkeley, 1959.
- CROZAT, C. : **Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1946.
- ÇAM, E. : **Devlet Sistemleri**, İstanbul, 1970.
- DABIN, J. : **Doctrine Générale de l'Etat**, Paris, 1939.
- DAHL, R. : **Modern Political Analysis**, (3. Bası) New Jersey, 1964.
- DAVER, B. : **Siyasal Bilime Giriş**, Ankara, 1968.
- DEUTSCH, K. W. : **Nationalism and Social Communication**, New York, 1953.
- DUGUIT, L. : **Les transformations du droit public**, Paris, 1913.
- DUVERGER, M. : **Droit Public**, Paris, 1957.
- EASTON, D. : **The Political System: An Inquiry into the State of Political Science**, New York, 1953.
- EASTON, D. : **A Framework for Political Analysis**, New Jersey, 1965.
- EMERSON, R. : **From Empire to Nation**, Boston, 1960.
- ERİM, N. : **Amme Hukuku Dersleri**, Ankara, 1942.
- FILMER, R. : **Patriarcha**, (ed. by P. Laslett), Oxford, 1949.
- FINER, H. : **Theory and Practice of Modern Government**, New York, 1949.
- FRIEDRICH, C. J. (Ed.) : **Authority**, Boston, 1958.
- FRIEDRICH, C. J. : **Constitutional Government and Democracy**, Boston, 1941.
- GÖZE, A. : **Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul, 1959.
- HOBBS, T. : **Leviathan**, (Ed. by M. Oakeshott), Oxford, 1955.
- JELLINEK, G. : **L'Etat moderne et son droit**. 2 Vol. (Trad, G. Fardis) Paris, 1911-1913.
- JOUVENEL, B. de : **On Power**, (Trans. by J. F. Huntington) New York, 1949.
- KAPANİ, M. : **Kamu Hürriyetleri**, (3. bası) Ankara, 1970.

- KELSEN, H. : **Theory of Law and State** (Trans. by A. Wedberg) Cambridge; 1946.
- KOHN, H. : **The idea of nationalism.** A study of its origins and background, New York, 1951.
- KOHN, H. : **American Nationalism— An Interpretative Essay,** New York, 1961.
- KUBALI, H. N. : **Devlet Ana Hukuku Dersleri, C. I,** İstanbul, 1946.
- LABAND, P. : **Le droit public de l'empire Allemand, VI.** Cilt, Paris, 1900-1904.
- LASKI, H. J. : **Politics,** London, 1931.
- LASKI, H. J. : **A Grammar of Politics,** London, 1957.
- LASSWELL, H. D.—
KAPLAN, A. : **Power and Society,** New Haven, 1950.
- LASSWELL, H. D.—
LERNER, D. : **The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method,** Stanford, 1951.
- LASSWELL, H. D. : **Politics: Who Gets, What, When, How,** New York, 1967.
- LASSWELL, H. D. : **The Future of the Political Science,** New York, 1967.
- LASSWELL, H. D. : **A Pre-View of Policy Sciences,** New York, 1971
- LIPSON, L. : **The Great Issues of Politics,** New York, 1954,
- LOEWENSTEIN, K. : **Political Power and the Governmental Process,** Chicago, 1962.
- MACIVER, R. M. : **The Web of Government,** New York, 1965.
- MARITAIN, J. : **Man and the State,** Chicago, 1951.
- MOSCA, G. : **The Ruling Class** (Trans. by H. D. Kahn) New York, 1939.
- OAKESHOTT, M. : **Social and Political Doctrines of Contemporary Europe,** New York, 1950.
- OKANDAN, R. C. : **Umumi Amme Hukuku Dersleri,** İstanbul, 1968.
- OPPENHEIMER, F. : **The State: Its History and Development Viewed Sociologically,** (2. bası) New York, 1928.
- REISS, H. S. : **Political Thought of the German Romantics,** Oxford, 1955.

- ROUSSEAU, J. J. : **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. Vedat Günyol) İstanbul, 1965.
- RUSTOW, D. A. : **A World of Nations — Problems of Political Modernization** —, Washington, 1967.
- SABINE, G. : **A History of Political Theory**, London, 1952.
- SARTORI, G. : **Democratic Theory**, New York, 1965.
- SCHAFFER, B. C. : **Nationalism : Myth and Reality**, Harcourt, 1955.
- SNYDER, L. L. : **The Dynamics of Nationalism**, Van Nostrand, 1964.
- SOYSAL, M. : **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968.
- TREITSCHKE, H. : **Politics**, (Ed. by Hans Kohn), New York, 1963.
- TRUMAN, D. B. : **The Governmental Process; Political Interest and Public Opinion**, New York, 1963.
- TUNAYA, T. Z. : **Türkiyede Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952.
- TUNAYA, T. Z. : **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1969.
- YOUNG, R. (Ed.) : **Approaches to the Study of politics**, Illinois, 1962.
- WEBER, M. : **The Theory of Social and Economic Organization**, (Trans. by A. M. Henderson — T. Parsons), New York, 1947.
- WILLOUGHBY, W. F. : **The Government of Modern States**, New York, 1936.
- WILLOUGHBY,, W. W. : **The Fundamental Concepts of Public Law**, New York, 1924.

II — Makaleler

- BAŞGİL, A. F. : Devlet Nedir?, İÜHFM. C. XII, İstanbul, 1946.
- BAŞGİL, A. F. : Devletin ülke Unsuru, İÜHM. C. XIII, sayı 4, İstanbul, 1947, s. 1261-1281.
- DUGUIT, L. : The Law and the State, Harvard Law Review, C. 31, s. 1.
- HAURÏOU, M. : An Interpretation of the principles of public law, Harvard Law Review, C. 31, s. 813.
- HUBER, E. R. : Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet, (Çev. T. Ansay), AÜHFD., C. XXVII, Sayı 3-4, s. 27-51.

- ŁASKI, H. J. : La conception de l'Etat de L on Duguit Archives de Philosophie du droit, Yıl 1932, C. 1-2, s. 121-134.
- OKANDAN, R. G. : Devletin iktidar unsurunun vasıfları ve bu hususta ileri s r len doktrinler, İ HFMM. Cilt XVI, s. 555-581, İstanbul, 1950.
- POUND, R. : Law and the State — Jurisprudence and Politics, Harvard Law Review, C. 57, s. 1193-, Boston, 1943-1944.
- RENAN, E. : Millet ne dir? ' lk ' Cilt XIII, sayı 77, s. 396-, Temmuz 1939; sayı 78, s. 514-, Ağustos 1939.
- TUNAYA, T. Z. : Amme Hukuku ve Jeopolitik, İ HFMM. C. XIII, sayı 4, s. 1351-, İstanbul, 1947.